نیہنہ بدھنٌوں لوڑیئے! بلکہ ظالم نالٌ وی انصاف ہوٌوں ضروری ہے بدلواس غی زیادتی غے برابر ہوٌوں چاہیئے! تے جےتم معاف ہی کرغے صبر ہی کرلیں تاں صبر آلاٌں واسطے یاہ گل مچ ہی سرس ہے وراسا موقع ور صبر کائے سوہکھی گل نیہنہ تے بس اللہ غی توفیق نالٌ ہی ہوسکے، تے صبر کرتاں نیک بنداں ناں کافراں غی سازشاں تیں تنگدل ہونٌ غی تے انھاں ورغم کرن غی لوڑ نیہنہ کیونجے اساں نیکاں نالٌ تے آپ اللہ تعالیٰ ہے تے جس نالٌ اللہ تعالیٰ غی مددو ہے فراس ناں فکروی کانہہ غی!! اللہ تعالیٰ انھاں غی سازشاں تے چالاں ناں آپ مٹی ماں رلا دیئے غو۔

تم سورۃ النحل بفضلہٖ وعونہ فی ١٨ نومبر ٢٠٠٠ء الموافق ٢١ شعبان ١٤٢١ھ فی السجن المرکزی بجامو۔

سُوْرَةُ بَنِیْٓ اِسْرَآءِیْلَ مَکِّیَّةٌ وَھِیَ مِائَةٌ وَّاِحْدٰی عَشَرَةَ اٰیَةً وَّاثْنَتَا عَشَرَةَ رُکُوْعًا

سورت بنی اسرائل مکہ ماں نازل ہوئی تے اس ماں اک سو یاراں آیت اور باراں رکوع ہیں

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

شروع اللہ تعالیٰ غا ناں نالٌ جہڑو بے بہا مہر بان مچ رحم آلٌو ہے

سُبْحٰنَ الَّذِیْٓ اَسْرٰی بِعَبْدِهٖ لَیْلًا مِّنَ الْمَسْجِدِ

(١) پاک ہے وہ (اللہ) جہڑو راتو رات اپناں بندہ ناں مسجد حرام تیں

الْحَرَامِ اِلَی الْمَسْجِدِ الْاَقْصَا الَّذِیْ بٰرَکْنَا حَوْلَهٗ

مسجد اقصیٰ توڑی لے گیو جس غے آسیں پاسیں ہم نےٌ برکت دتی وی ہے

لِنُرِیَهٗ مِنْ اٰیٰتِنَا ؕ اِنَّهٗ هُوَ السَّمِیْعُ الْبَصِیْرُ ① وَاٰتَیْنَا

تانجے ہم انھاں ناں اپنٌی کجھ نشانٌیں دساں بلاشبہ وہ ہی ہے سب کجھ سنن آلٌو دیکھنٌ آلٌو (٢) تے ہم نےٌ

مُوْسَی الْکِتٰبَ وَجَعَلْنٰهُ هُدًی لِّبَنِیْٓ اِسْرَآءِیْلَ

موسیٰؑ ناں کتاب عطا کی تھی تے ہم نےٌ اس ناں بنی اسرائل واسطے ہدایت غو ذریعو بناٌیو تھو

اَلَّا تَتَّخِذُوْا مِنْ دُوْنِیْ وَکِیْلًا ② ذُرِّیَّةَ مَنْ حَمَلْنَا

جے تم میرے تیں سوا کسے ناں وی کارساز نہ بناٌئیو؛ او اُن لوکاں غی لہڑی! جہڑا ہم نےٌ نوحؑ نالٌ

مَعَ نُوْحٍ ؕ اِنَّهٗ کَانَ عَبْدًا شَکُوْرًا ③ وَقَضَیْنَآ اِلٰی

سوار کیٌا تھا نوحؑ واقعہ ہی بڑا شکر گذار بندہ تھا (٣) تے ہم نےٌ بنی اسرائل ناں

بَنِیْٓ اِسْرَآءِیْلَ فِی الْکِتٰبِ لَتُفْسِدُنَّ فِی الْاَرْضِ

کتاب ماں یاہ گل دس چھوڑی تھی جے تم زمین ماں دو واری بڑو فساد چکیں

مَرَّتَیْنِ وَلَتَعْلُنَّ عُلُوًّا کَبِیْرًا ④ فَاِذَا جَآءَ وَعْدُ

غا تے تم مچ ہی سرکھل ہو جیں غا؛ فر جسویلے انھاں دواں بچوں پہلا وعدہ غو

اُوْلٰىهُمَا بَعَثْنَا عَلَیْکُمْ عِبَادًا لَّنَآ اُولِیْ بَاْسٍ شَدِیْدٍ

وقت آیو تاں ہم نےٌ تھارے اپر اپناں اسا بندا مسلط کر چھوڑیا جہڑا سخت لڑاکو تھا

(١) سورت پاک غا منڈ ماں بنی اسرائیل غی تاریخ غیں کجھ عبرت تے سبق آلٌیں گل بیان ہوئی ہیں اسے ورسورت پاک غو ناں ''بنی اسرائیل'' ہے۔ تے یاہ سورت پاک کیونجے معراج غا قصہ تیں شروع وہے اس گلوں اس غو دوجو ناں ''سورت اسراء'' وی ہے۔ تے معراج غو ذکر آنٌ تیں یوہ وی اندازو ہو جئے جے یاہ سورت پاک ہجرت تیں کوئے اک سال پہلاں نازل ہوئی ہے لہذا اس غی تلاوت کرن آلاٌں ناں ذری اس وقت غا حالات وی سامنٌے رکھناٌں ضروری ہیں جے رحمتِ عالم ﷺ ناں اسویلے تبلیغ کرتاں کرتاں دس یاراں سال لنگ گیا ہیں، مکہ غا مشرک اس دِیٌا ناں بجھانٌ واسطے اپنٌی سازشاں غیں پھوک مار مار غے تھک گیا ہیں ور اسلام غی چانن جہالت غی انھیریاں ناں چیر چیر غے دور دور توڑی پجتی جارہئی ہے، مدینہ پاک غا بڑا بڑا قبیلہ اس لوء ماں آرہیا ہیں اِسا وقت ماں معراج غا قصہ غو ذکر کرغے ساری دنیا ماں اعلان کیٌو جارہیو ہے جے دنیا پہانویں کتناں ہی کڑو یٹھا کھائے ور دنیا غیں سب تیں بڑیں دو مسیت- مسجدِ حرام تے مسجدِ اقصیٰ- ہُنٌ ایمان آلاٌں غے حوالے کی جارہئی ہیں تے اسلام غا سچا سُچا دین نے ہُنٌ دنیا ور غالب آغے ہی رہنٌوں ہے لہذا اہُنٌ جس نے سمبھلنٌوں ہے وہ سمبھلٌ جے نیہنہ تے دنیا اور آخرت دواں ماں خدا غا عذاب واسطے تیار ہو جئے، کیونجے جہڑو وی خدا غا سچا سُچا دین نالٌ ٹکر لئے غو وہ دُنیا تے آخرت ماں اپنٌی بربادی تیں سُوا کُجھ نیہنہ کھٹ سکسے، بس پوری سورت پاک ماں یاہی گل انداز بدل بدل غے بار بار سمجھائی گئی ہے، اس بشکار کِدے مخالفاں غا اعتراضاں غو جواب ہے کِدے آدم تے ابلیس غو قصو بیان کرغے یاہ گل سمجھائی ہے جے دنیا غی ہر اک برائی غی جڑ اپناں ازلی دشمن شیطان ناں اپنٌوں دوست بناٌنوں ہے، کِدے نبی پاک ﷺ ناں تسلی دتی گئی ہے تے ہر طرح غی مخالفت غے باوجود ڈٹیاں رہنٌ غی تلقین ہے کِدے ہجرت در اشارو ہے تے کِدے اسلام غا غالب آنٌ در اشارا ہیں۔ آخر ماں فر اللہ تعالیٰ غی توحید تے اس غی کبریائی غو ذکر ہے جس ور سورتِ پاک ختم ہوگئی ہے۔

(٢) ہجرت تیں کُجھ پہلاں مکی زندگی غو آخری دور مُچ تنگی غو دور تھو مشرکاں نے ایمان آلاٌں ور ظلم غی حد مکا چھوڑی تھی، بلکہ آپ رحمتِ عالم ﷺ ناں قیدی بناٌ لینٌ، یا جلاء وطن کردینٌ یا فر قتل کردینٌ غا صلاح سوٹھا ہو رہیا تھا، تے لگے اس را تھوجے خورے یوہ دیٌو بلنٌ تیں پہلاں بُجھ ہی نہ جئے، اسا وقت ماں اللہ تعالیٰ نے اپناں حبیب ﷺ ناں اپنی خاص تجلی آلٌی بارگاہ ماں سد غے خاص بخشیش تے معجزاں نالٌ نوازیو، اپنٌی قدرت غیں بڑیں بڑیں نشانٌیں دسیں تے ساراں ایمان آلاٌں ناں حضرت غے مھاوے یوہ حوصلو دتو جے اس دِیٌا غا بُجھ جانٌ غو کوئے خطرو نیہنہ، بلکہ اس دِیٌا غی لوء تے دنیا ماں چُویں کونٹیں لشکے غی تے فر لشکتی ہی چلی جے غی، اس واقعہ ناں عام طور ور معراج کہیو جئے ور اس قصہ غا دو حصہ ہیں پہلو اس سفر غا بارہ ماں ہے جہڑو رحمتِ عالم ﷺ ناں اللہ تعالیٰ نے اپنٌیں قدرت نالٌ مسجدِ حرام یعنی کعبہ تیں مسجدِ اقصیٰ یا بیت المقدس توڑی اک ہزار میل غو پینڈ و جہڑو اونٹھاں ور چالٌی تہاڑاں ماں کچھے جئے تھورات غی اک نیس ماں کرادتو تے مسجدِ اقصیٰ ماں اپنٌی قدرت نالٌ سارا نبی کٹھا فرمادتا جھاں نے جماعت نالٌ نماز ادا فرمائی جھاں غی امامت رحمتِ عالم ﷺ نے فرمائی اتنا حصہ ناں ''اسرا'' کہیو جئے جس غو ات ذکر ہے۔ تے دوجو حصو اُس سفر غا بارہ ماں ہے جہڑو مسجدِ اقصیٰ تیں لے غے ستماں اسمان غے اپر سدرۃ المنتہیٰ توڑی ہے جس ماں حضرت نے اللہ تعالیٰ غی قدرت غیں بڑیں بڑیں نشانٌیں دیکھیں، جنت دوزخ غی سیر کی، پنج وقت غیں نماز فرض ہوئیں، اس حصہ ناں معراج کہیو جئے ور کِدے انھاں دُواں سفراں ناں وی معراج کہدیں، اس دوجا حصہ غو کجھ ذکر سورت نجم

ماں ہے، تے زیادہ تفصیل حدیث ماں ہے۔ مشرکاں نے یوہ قصوسُن غے اس غوخول بنایوتھو تے اس ناں اک ان ہونی گل کہیوتھو جے کوئے رات غی اک نیس ماں اتنوں پینڈو گجھ لئے تے اتنیں چیز تک لیئے یاہ اک ناممکن گل ہے اُنھاں ناں درڑ غے فرمایو جارہیو ہے جے تم انسانی طاقت تے انسانی کمزرویاں ناں تکیں تے اِس ناں ناممکن سمجھیں تمناں سمجھنوں چاہئے جے یوہ سب اللہ تعالیٰ نے اپنی قدرت ناں کیو" وہ ہی اپناں خاص بندہ ناں اک نیس ماں مسجدِ حرام تیں مسجدِ اقصیٰ توڑی لے گیو" تے اُس واسطے یوہ کوئے مشکل تے اوکھوکم نیہنہ وہ تے انسانی کمزوریاں تیں پاک ہے ﴿سُبْحٰنَ﴾ فر اس میت غیں صفت کیں جے اس غے آسیں پاسیں ہم نے برکت ہی برکت کی وی ہے ظاہری طورور وی سُہنوں موسم، ہرطرح غا میوا، اماء پانیاں تے دریاں غا چھم سب کجھ ہے تے روحانی اعتبار ناں سیکڑاں نبیاں غی تبلیغ تے ارام غی جگہ ہے۔ آیت غا آخر ماں ان لوکاں ناں درڑ یو ہے جہڑا اس سچا واقعہ غو خول بنار ہیا تھا جے کرلیو جو کجھ کرنوں ہے تھارا سارا کم اس غی نظراں ماں ہیں تے وہ تھاریں ساریں گل سنن آنو ہے کیونجے وہ ہی سب کُجھ سنن آنو تے جانن آنو ہے۔ ات یاہ گل وی یاد رکھن غی لوڑ ہے جے جمہور امت غو اس گل ور اتفاق ہے جے یوہ قصو کوئے روحانی سفر یا خواب غی گل نیہنہ بلکہ جاگتاں جاگتاں اپناں پاک وجود سنے رحمتِ عالم ﷺ نے یوہ سفر فرمایو تھو قرآن پاک غا ظاہری لفظاں تے حدیثاں تیں اسے گل غی تائید وہے۔ باقی معراج کہڑے سال، کہڑے مہینے تے کہڑی تاریخ ماں ہوئی یاہ گل نہ تے قرآن نے بیان فرمائی اور نہ ہی کسے حدیث ماں آئی ہے؛ بس کُجھ تاریخی روایت ہیں جتھاں ماں مُچ اختلاف ہے ہاں! زیادہ مئورخاں غو یوہ خیال ہے جے معراج غو یوہ قصو ہجرت تیں سال ڈیڑھ سال پہلاں غو ہے۔ باقی عوام ماں جہڑی ۲۷؍رجب غی گل مشہور ہے واہ چھڑی اک عوامی گل ہے اس غو تحقیق ناں کوئے تعلق نیہنہ۔

(۳) یعنی اللہ غی طرفوں کتاب لبھنی، تے اللہ تعالیٰ غی قدرت غیں نشانیاں غا نظارہ کرنا یاہ کائے نوی گل نیہنہ؛ رحمتِ عالم ﷺ تیں مُچ پہلاں حضرت موسیٰؑ ناں وی کتاب عطا ہوئی تھی جہڑی بنی اسرائیل واسطے ہدایت کھٹن غو ذریعو تھی، جسماں خاص طورور توحید غو یوہ بیان تھو جے تم اللہ تعالیٰ تیں بجن کسے ناں اپنوں وکیل یعنی کارساز حاجت رواء تے مشکل کُشا نہ بنائیو فر بنی اسرائیل ناں یاد کروایو جے تم تے انھاں لوکاں غی لہڑی بچوں ہیں جہڑا اس ویلے حضرت نوحؑ ناں کشتی ماں سوار تھا جسو یلے ساری دنیا اپناں کفر تے شرک غا جرم ماں غرق ہو رہئی تھی بس یہ کُجھ اک بندہ تھا جتھاں ناں اللہ تعالیٰ نے اپناں فضل ناں توحید غی وجہ تیں بچالیّو تھو؛ یوہ اللہ تعالیٰ غو کتنوں بڑو احسان تھو، تم اس احسان ناں کیوں نیہنہ یاد کرتا۔ سگوں تھارا باپ حضرت نوحؑ تے مُچ شکر گذار بندہ تھا، فر تم کیوں نیہنہ اللہ تعالیٰ غا شکر گذار بندہ بن غے اُنھاں غا وارث ہون غو ثبوت پیش کرتا؛ تم اللہ تعالیٰ غی اس نعمت غی جہڑی رحمتِ عالم ﷺ غی شکل ماں تھارا کولے موجود ہے قدر کیوں نیہنہ کرتا تے ایمان قبول کیوں نیہنہ کرتا؛ تے جے تم باز نیہنہ آتا تاں اپنی پشلی تاریخ تک لیّو کہ تھاری نافرمانی ور کس را عذاب غا سوہٹا برتا رہیا ہیں ویہہ اج وی تھاری اڈیک ماں ہیں اگے بنی اسرائیل غیں کجھ پرانی شرارتاں تے انھاں ور پین آلی خدائی مار غو ذکر ہے؛ اس ماں مکہ غا مشرکاں واسطے وی بڑی تہمکی ہے جے جہڑا لوک خدا غی نافرمانی تیں باز نیہنہ آتا تک لیو اُنھاں ور کسرا خدائی عذاب غا سوہٹا برھیں!۔

(۴) پرانی کتاباں ماں تے پُراناں نبیاں غے ذریعہ اللہ تعالیٰ نے بنی اسرائیل ناں یاہ گل دس دتی تھی جے نیوں تے تم دنیا ماں مُچ واری خدا غی نافرمانی کرغے اس غا عذاب غا مستحق بنٔیں غا ور دو واری تم بڑی ہی اتی مچا غے مُچ ہی سر گھل ہو جیں غا فر خدا غی طرفوں وی تمناں واہ کُٹ چڑھے غی جس غی گج قیامت توڑی سُنی جے غی تے اُس غا قصہ سُن غے وجود ور لواندرا چڑھ جیں غا، اُنھاں دواں بچوں پہلی واری حضرت عیسیٰؑ تیں کوئے چھ سو سال پہلاں انھاں نے حضرتِ شعیاؑ ناں قتل کرغے تے اللہ تعالیٰ غا دو جا نبی حضرتِ ارمیاہؑ غی سخت مخالفت کرغے خدا غا عذاب ناں دعوت دتی فر اللہ تعالیٰ نے بابُل یعنی عراق غو بادشاہ بخت نصر اِنھاں ور مسلط کیّو اس نے جنگ کرغے بنی اسرائیل غو سارو ملک اُنھاں کولوں کھس لیو؛ ہزاراں غی تعداد ماں بنی اسرائیل قتل ہووا، مُچ سارا جلاوطن کردتا گیا تے مُچ سارا قیدی بنا لیا گیا، انھاں غا شہر بجی غا ٹہیر بن گیا تے انھاں غی

فَجَاسُوْا خِلٰلَ الدِّيَارِ ۭ وَكَانَ وَعْدًا مَّفْعُوْلًا ۝٥ ثُمَّ

فر ویہہ تھاراں گھراں غے اندر بڑ گیا اور اس وعدہ نے تے پورو ہونو ہی تھو (۴) اس تیں بعد

رَدَدْنَا لَكُمُ الْكَرَّةَ عَلَيْهِمْ وَاَمْدَدْنٰكُمْ بِاَمْوَالٍ

ہم نے تمناں فر انھاں ور غلبو دے دتو تے ہم نے مال و دولت اور اولاد ناں تھاری

وَّبَنِيْنَ وَجَعَلْنٰكُمْ اَكْثَرَ نَفِيْرًا ۝٦ اِنْ اَحْسَنْتُمْ اَحْسَنْتُمْ

مدد کی تھاری تے جماعت ہم نے ہور بدھا چھوڑی (۵) جیکدے تم چنگا عمل کریں غا تاں اپناں ہی فائدہ

لِاَنْفُسِكُمْ ۣ وَاِنْ اَسَاْتُمْ فَلَهَا ۭ فَاِذَا جَاۗءَ وَعْدُ الْاٰخِرَةِ

واسطے کریں غا، تے جے تم پہیڑا عمل کریں غا تاں ویہہ وی اپنے ہی واسطے کریں غا (۶) فر جد دوجا وعدہ غو وقت آیو

لِيَسُوْۗءٗا وُجُوْهَكُمْ وَلِيَدْخُلُوا الْمَسْجِدَ كَمَا دَخَلُوْهُ

(تاں ہم نے دوجا بندہ مسلط کر چھوڑیا) تانجے ویہہ تھارا منہ بغاڑ چھوڑیں اور تانجے جس را پہلی واری مسجد (اقصیٰ) ماں بڑھ

اَوَّلَ مَرَّةٍ وَّلِيُتَبِّرُوْا مَا عَلَوْا تَتْبِيْرًا ۝٧ عَسٰى رَبُّكُمْ

گیا تھا اسے را فر بڑجیں، تے جس جس چیز ور انھاں غو بس چلے اس ناں تباہ کردیں (۷) امید ہے جے تھارو رب

اَنْ يَّرْحَمَكُمْ ۚ وَاِنْ عُدْتُّمْ عُدْنَا ۘ وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ

تھارا اور رحم فرماوے تے جے تم فر وہ ہی کریں غا تاں ہم وی فر وہ ہی کراں غا تے ہم نے جہنم ناں

لِلْكٰفِرِيْنَ حَصِيْرًا ۝٨ اِنَّ هٰذَا الْقُرْاٰنَ يَهْدِيْ لِلَّتِيْ

قید خانو بنایو وو ہے (۸) اس ماں کوئے شک نیہنہ جے یوہ قرآن وہ رستو دسے جہڑو سب تیں

هِيَ اَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِيْنَ الَّذِيْنَ يَعْمَلُوْنَ الصّٰلِحٰتِ

سِدّو ہے تے انھاں ایمان آلاں ناں جہڑا نیک عمل کریں یاہ خوشخبری دئے

اَنَّ لَهُمْ اَجْرًا كَبِيْرًا ۝٩ وَّاَنَّ الَّذِيْنَ لَا يُؤْمِنُوْنَ بِالْاٰخِرَةِ

جے انھاں واسطے بہت بڑو ثواب ہے؛ تے ویہہ لوک جہڑا آخرت ناں نیہنہ منتا انھاں واسطے ہم نے یقیناً

اَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا اَلِيْمًا ۝١٠ وَيَدْعُ الْاِنْسَانُ بِالشَّرِّ

درد ناک عذاب تیّار کیّو وو ہے (۹) تے انسان برائی غی دعا اس را منگن لگ جئے

ع

میت ''بیت المقدس'' شہید کر دتی گئی۔ اکثر مفسراں نے پہلا خدائی عذاب تیں یوہ ہی۔ بختِ نصر غو حملو مراد لیّو ہے ور کجھ بزرگاں غو خیال ہے جے اس توں واہ تباہی مراد ہے جہڑی حضرت عیسیٰؑ تیں کوئے اک ہزار سال پہلاں جالوت ناں غا بادشاہ غے ہتھوں آئی تھی جس غو ذکر سورتِ بقرہ ماں ہے۔ واللہ اعلم

(۵) اس تباہی تیں بعد بنی اسرائیل نے فر سُرت سمھالی، گناہاں تیں توبہ کی، فر اللہ تعالیٰ غو دین مضبوطی ناں نوڑیو؛ فر اللہ تعالیٰ نے وی انھاں ور اپڑوں خاص فضل فرمایو انھاں ناں مال دولت، اولاد تے حکومت سب کُجھ نصیب ہوو واللہ تعالیٰ نے حالات اسا بنایا کہ بابل غا بادشاہ بختِ نصر ور ایران غا بادشاہ سائرس یا خسرو نے حملو کر غے اس غا ملک ور قبضو کر لیو، اس نے بنی اسرائیل ناں بڑی نرمی کی، بنی اسرائیل فر فلسطین ماں گھٹھا ہووا تے اُنھاں ناں بیت المقدس ناں نویں سر چاہڑن غو موقعو وی ہتھ آ گیو۔ یا فر دوجاں بزرگاں غی تحقیق غے مطابق انھاں ناں جالوت کوّوں اس رانجات لبھی کہ بنی اسرائیل نے حضرت شموئیلؑ غی تبلیغ ور توبہ کر غے حضرت طالوتؑ غی ماتحتی ماں جہاد کیّو جس ور اللہ نے انھاں ناں فتح نصیب فرمائی جس غی تفصیل سورت بقرہ دوجا سپارہ غا آخر ماں یعنی آیت ۲۴۶/ تا ۲۵۱/ ماں ہے۔

(۶) یعنی انھاں گلاں تیں ثابت ہو گیو جے جہڑا لوک نیکی غو رستو اختیار کریں ویہہ اپڑوں ہی فائدو کھٹیں دنیا ماں اللہ انھاں ناں امن چین، مال دولت حکومت تے اولاد جسیں نعمت عطا فرماوے تے آخرت ماں جنت نصیب وہے جد کہ بدی غو رستو نوڑن آلا وی اپڑوں ہی کُجھ گمانویں آخرت غی سزا تیں پہلا دنیا ماں ہی انھاں ناں تباہی، بربادی تے غلامی جسی ذلالت غو منہ اپناں ہی کرتوتاں غا نتیجہ ماں دیکھنوں پُوے۔

(۷) بنی اسرائیل نے دوجو فساد تے اتی اُس ویلے چکی جد اُنھاں غا بادشاہ نے اللہ تعالیٰ غا سچا نبی حضرت یحییٰؑ اک کنجری غا کہن ور قتل کروا چھوڑیا تے حضرتِ عیسیٰؑ ناں اس نے سُولی ور چاہڑن غی کوشش کی، فر اُنھاں ور خدا غو عذاب اس را آیو کہ روم غو بادشاہ طیطوس یا ٹیٹس (Titus) انھاں ور مسلط ہو گیو، اس نے فلسطین ور حملو کر غے یہودیاں غا شہر مٹی غا ٹھیر بنا چھوڑیا، ہزاراں اسرائیلی قتل ہووا ہزاراں قیدی بنیا تے باقی دوجاں ملکاں ماں الٹ غے اجاڑ دتا گیا۔ تے اس را کھنڈیا کہ مڑ صدیاں توڑی جُڑ نیہہ سکیا مسجدِ اقصیٰ وی فر ویران کر دتی گئی۔

(۸) یہودیاں ناں پشلیں شرارت تے خدا غا عذاب یاد کروا غے دعوت دتی جا رہئی ہے جے رحمتِ عالم ﷺ غا آن ور تمناں خدا غی رحمت کھٹن غو اک ہور موقعو ہتھ آ گیو ہے ہُن جے تم ایمان قبول کر غے خدا غی فرمانبرداری غو ثبوت دیں غا تاں خدا غی رحمت غا بُوآ وی کُھل جیں غا تے جے ہُن فر ویہہ ہی پرانی شرارت کریں غا تاں آخرت غا قید خانہ جہنم تیں پہلاں دنیا غی اُسے پرانی کھجلّی واسطے تیار ہو جاؤ ور بنی اسرائیل۔ کجھ اک نیک بختاں ناں چھوڑ غے۔ اکثر قرآن غی اس درڑ تیں بعد وی باز نیہہ آیا، ایمان قبول کرن غے بجائے رحمتِ عالم ﷺ غی مخالفت ور انھاں نے لک بن لیّو فر مدینہ غاں یہودیاں غی تباہی دنیا نے اپڑی اکھاں ناں تکی بنی قینقاع تے بنی نضیر جسا تگڑا تگڑا قبیلہ اپڑیں کُھجتاں ور ایمان آلاں غے ہتھوں ذلیل ہو غے جلا وطن ہویا، بنی قریظہ نے غداری کر غے آپے اپڑی مُنڈی لُوائی تے حضرتِ عمرؓ غا دور ماں خیبر تیں وی جلا وطن ہویا۔ اج یہودیاں نے فر انت مچایو وو ہے تے ویہہ اپڑی اک ہور تباہی واسطے فاروقِ اعظمؓ غا کسے وارث ناں اڈیکیں لگا۔

(۹) بنی اسرائیل غی تباہی غا ذکر تیں بعد ہُن ساری دنیا ناں دعوت دتی جا رہئی ہے جے آؤ! جے تم سِدّا رستہ ور چل غے اپڑاں رب غی رضا تے دنیا آخرت غی کامیابی کھٹنی چاہویں تاں آ جاؤ! یوہ قرآن تمناں صاف سِدّ ورستو دسے غو جہڑو بنداں ناں سِدّ وا انھاں غا مالک توڑی پہچا دیئے تے جہڑا اس سِدّا رستہ ور چل پُویں قرآن اُنھاں ناں دنیا ماں پاک زندگی تے آخرت ماں جنت غی خوشخبری سنا وے۔ اس تیں علاوہ جتناں رستا ہیں پہانویں ویہہ مذہب غا ناں ور ویں، پہانویں غیر مذہبی ویں ویہہ سارا کھائیاں، کھپّاں، دنداں، کاڑاں بلکہ بیّا باناں غا اُبڑ رستہ ہیں جھاں ور چلن آلاں ناں دنیا آخرت ماں بربادی تیں سُوا کجھ نیہہ ہتھ آ تو قرآن اساں بدقسمتاں ناں دنیا ماں ہی خبردار کرے جے تم دنیا غی زندگی ماں چار تہاڑا عیش لُٹ لیو ور آخرت ماں تھارے واسطے دردناک عذاب تیار ہے۔

دُعَآءَهٗ بِالْخَیْرِ ۭ وَكَانَ الْاِنْسَانُ عَجُوْلًا ۝۱۱ وَجَعَلْنَا الَّیْلَ

جس را اس ناں خیر غی دعا منگنی لوڑیئے تے انسان ہے ہی بچ کاہلو (۱۰) تے ہم نے رات اور

وَالنَّهَارَ اٰیَتَیْنِ فَمَحَوْنَآ اٰیَةَ الَّیْلِ وَجَعَلْنَآ اٰیَةَ النَّهَارِ

تہاڑی ناں دو نشانئیں بنایو فر رات غی نشانی ناں ہم نے سلو آلی بنایو تے تہاڑی غی نشانی ناں ہم نے

مُبْصِرَةً لِّتَبْتَغُوْا فَضْلًا مِّنْ رَّبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوْا عَدَدَ

لو آلی بنایو، تا نجے تم اپڑاں رب غو فضل لوڑ سکیں تے تم سالاں غی گنتی اور حساب

السِّنِیْنَ وَالْحِسَابَ ۭ وَكُلَّ شَیْءٍ فَصَّلْنٰهُ تَفْصِیْلًا ۝۱۲

جاڑ سکیں تے ہر اک چیز ہم نے تفصیل ناں بیان کر دتی ہے (۱۱)

وَكُلَّ اِنْسَانٍ اَلْزَمْنٰهُ طٰٓئِرَهٗ فِیْ عُنُقِهٖ ۭ وَنُخْرِجُ لَهٗ یَوْمَ

تے ہم نے ہر اک انسان غو اعمال ناموں اس غا گاٹا ماں لڑکا یو وو ہے، تے ہم قیامت غے تہاڑے (اس غا

الْقِیٰمَةِ كِتٰبًا یَّلْقٰىهُ مَنْشُوْرًا ۝۱۳ اِقْرَاْ كِتٰبَكَ ۭ كَفٰى بِنَفْسِكَ

عملاں غی) کتاب کڈ غے اس غے سامنے رکھ دیاں غا جس ناں وہ کھلی وی دیکھے غو (کہیو جئے غو) توں اپڑوں اعمال ناموں

الْیَوْمَ عَلَیْكَ حَسِیْبًا ۝۱۴ ۭ مَنِ اهْتَدٰى فَاِنَّمَا یَهْتَدِیْ

پڑھ لے! اج توں اپڑوں حساب لین واسطے آپے ہی سُدّ وہے (۱۲) جہڑو سِدّا رستہ ور چلے وہ یقیناً اپڑاں ہی فائدہ

لِنَفْسِهٖ ۚ وَمَنْ ضَلَّ فَاِنَّمَا یَضِلُّ عَلَیْهَا ۭ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ

واسطے چلے؛ تے جہڑو گمراہ وہے اس غی گمراہی غو وبال وی اسے ور پُوے، تے کوئے پہار چاڑ آلو کسے دوجا

وِّزْرَ اُخْرٰى ۭ وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِیْنَ حَتّٰى نَبْعَثَ رَسُوْلًا ۝۱۵

غو پہار نیہہ چاسیں تے ہم (کسے قوم ور) کدے عذاب نازل نیہہ کرتا جر توڑی کہ ہم کوئے پیغمبر نہ پہج دیاں (۱۳)

وَاِذَآ اَرَدْنَآ اَنْ نُّهْلِكَ قَرْیَةً اَمَرْنَا مُتْرَفِیْهَا فَفَسَقُوْا

تے جسو یلے ہم کسے بستی ناں برباد کرن غو ارادو کراں ہم اُت غا امیر لوکاں ناں (کوئے) حکم دیاں فر ویہہ اساں

فِیْهَا فَحَقَّ عَلَیْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنٰهَا تَدْمِیْرًا ۝۱۶ وَكَمْ

نافرمانی کرن لگ جیں اس را اُس بستی ور (عذاب غی) گل پکی ہو جئے فر ہم اس ناں ملیا میٹ کر دیاں؛ تے

(۱۰) عرب غا مشرکاں ناں کہیو جا رہیو ہے جہڑا نبی پاک ﷺ اگے گہڑی گہڑی یاہ مانگ کر رہیا تھا جے جیکد ے تم سچا نبی ہیں تاں فرتم وہ عذاب لے کیوں نیہنہ آ تا جس تیں تم ہم ناں ڈرانویں، انھاں ناں فرمایو جا رہیو ہے جے جاہلو! کُجھ تے سوچو تم چنگی گل غی دعا منگنٚ تے خیر منگنٚ غی جگہ اللہ تعالیٰ غو عذاب منگیں! بنی اسرائیل ناں نیہنہ تکتا جے جد کسے قوم ور عذاب آوے فر اس غو کے حشر وہے!! آیتِ پاک ماں ان لوکاں واسطے وی بڑو سبق ہے جہڑا حالات تیں تنگ آ غے اپنٚے واسطے بِد دعا کرن لگ جیں یا اپنٚی اولاد مالٚ چُوکھر واسطے بد دعا منگنٚ لگ جیں تے یاہ نیہنہ سوچتا جے جد یاہ دعا قبول ہو غے اس غو عذاب آ گیو فر کے کراں غا! یا ہی گل اس تیں پہلاں سورت یونس آیت ۱۱ر ماں وی آئی ہے دراصل انسان ہے ہی جلد باز ہے!۔

اَهۡلَكۡنَا مِنَ الۡقُرُوۡنِ مِنۡۢ بَعۡدِ نُوۡحٍ‌ؕ وَكَفٰى بِرَبِّكَ

ہم نے نوحؑ تیں بعد کتنی ہی قوماں ناں ہلاک کر چھوڑیو تے تھارو رب اپنٚاں بنداں غا گناہاں غی

بِذُنُوۡبِ عِبَادِهٖ خَبِيۡرًاۢ بَصِيۡرًا‏ ﴿۱۷﴾ مَنۡ كَانَ يُرِيۡدُ الۡعَاجِلَةَ

خوب خبر رکھنٚ (تے) خوب دیکھنٚ واسطے کافی ہے (۱۴) جہڑو آدمی (بس) اس دنیا غو فائدو چاہوے ہم اسا آدمی

عَجَّلۡنَا لَهٗ فِيۡهَا مَا نَشَآءُ لِمَنۡ نُّرِيۡدُ ثُمَّ جَعَلۡنَا لَهٗ جَهَنَّمَ‌ۚ

ناں اسے دنیا ماں جتنوں چاہواں (تے) جس واسطے چاہواں ہُنٚ ہی دیدیاں فر ہم اس واسطے جہنم مقرر کر دیاں

يَصۡلٰٮهَا مَذۡمُوۡمًا مَّدۡحُوۡرًا‏ ﴿۱۸﴾ وَمَنۡ اَرَادَ الۡاٰخِرَةَ

جس ماں وہ ردیو وو پہیڑا حال نالٚ جا بڑے غو؛ تے جہڑو آخرت غو ثواب چاہوے

وَسَعٰى لَهَا سَعۡيَهَا وَهُوَ مُؤۡمِنٌ فَاُولٰۤٮِٕكَ كَانَ سَعۡيُهُمۡ

ناں اس واسطے کوشش وی کرے جیسی کوشش کرنی لوڑیئے! تے وہ مومن وی وہے فر تے بس یہ ہی ویہہ لوک ہیں جنھاں غی

مَّشۡكُوۡرًا‏ ﴿۱۹﴾ كُلًّا نُّمِدُّ هٰٓؤُلَاۤءِ وَهٰٓؤُلَاۤءِ مِنۡ عَطَآءِ رَبِّكَ‌ؕ

کوشش مقبول وہے غی ہم اِنھاں ناں وی تے اُنھاں ناں وی ساراں ناں تھارا رب غی بخشیش بچوں دیتا جاں

وَمَا كَانَ عَطَآءُ رَبِّكَ مَحۡظُوۡرًا‏ ﴿۲۰﴾ اُنْظُرۡ كَيۡفَ فَضَّلۡنَا

تے تھارا رب غی بخشیش کسے واسطے بند نیہنہ (۱۵) تک لیو! ہم نے اک جماعت ناں دوجی

بَعۡضَهُمۡ عَلٰى بَعۡضٍ‌ؕ وَلَلۡاٰخِرَةُ اَكۡبَرُ دَرَجٰتٍ وَّاَكۡبَرُ

جماعت ور کس را باھدو دتو ہے تے آخرت غا درجا (اس تیں وی) بہت اُچا ہیں اور فضیلت وی بہت

تَفۡضِيۡلًا‏ ﴿۲۱﴾ لَا تَجۡعَلۡ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ فَتَقۡعُدَ مَذۡمُوۡمًا

بڑی ہے؛ (اے انسان!) توں اللہ تعالیٰ نالٚ دوجو خدا نہ من! نیہنہ تے توں ذلیل (اور) بے ڈاھیو

مَّخۡذُوۡلًا‏ ﴿۲۲﴾ وَقَضٰى رَبُّكَ اَلَّا تَعۡبُدُوۡۤا اِلَّاۤ اِيَّاهُ وَبِالۡوَالِدَيۡنِ

ہو غے بیس رہ غو (۱۶) تے تھارا رب نے فیصلو کر دتو ہے جے تم اس تیں سوا کسے غی عبادت نہ کرو! تے ماں باپ

اِحۡسَانًا‌ ؕ اِمَّا يَبۡلُغَنَّ عِنۡدَكَ الۡكِبَرَ اَحَدُهُمَاۤ اَوۡ كِلٰهُمَا

نالٚ چنگو سلوک کرو! (تے) جے انھاں دواں بچوں کوئے اک یا دوئے تھارے ہوتاں بڈیواں ماں پُج جئیں

(۱۱) یعنی رات تہاڑی غیں یہ نشانٚیں جہڑیں ہر گہڑیں تھارے سامنٚے ہیں جیکدے تم انھاں ور ہی غور کریں تاں یہ ہی تھاری ہدایت واسطے سُدّیں ہو جیں غور کرو! جیکدے تہاڑی نہ ہوتی تاں انسان اپنٚی ضرورت غا کم کاج کسرا کر تو حلال روزی کسرا کما سکتو تے جیکدے چھٹری تہاڑی ہی تہاڑی رہتی رات غی چاننی تے یاہ مٹھی مٹھی سلوء نہ ہوتی فر ارام کسرا کر سکتا فر رات تہاڑی غو یوہ نظام نہ ہو تو تاں سالاں، مہیناں، ہفتاں، دناں، پہراں تے گہنٹاں غو یوہ حساب کسرا رکھتا اپنٚاں کم کاج غو نظام کسرا چلاتا! بس جد انسان انھاں موٹیاں موٹیاں خدا غی نشانٚیاں ور غور کرے غو وہ ضرور اس نتیجہ ور پُج جے غو کہ میری ہدایت واسطے جتنیں گل ضروری تھیں ویہہ اللہ تعالیٰ نے کھول کھول غے بیان فرمادتیں ہیں۔

(۱۲) انسان نیکی یا بدی جو کُجھ وی کر رہیو ہے یوہ اُس غا گاٹا غو ہار بنتو جا رہیو ہے قیامت غے تہاڑے اسے ور نمیڑو ہونٚوں ہے اس ویلٚے ہر انسان غو کیّو اک کُھلی کتاب ہاروں اس غے سامنٚے موجود وہے غو تے حکم وہے غو جے ہر کوئی اپنٚوں اپنٚوں اعمال ناموں آپے پڑھ غے دیکھ لیئو اج تم آپ اپنٚوں فیصلو کر لیو فر خدا غی قدرت نالٚ ہر اک انسان پَہانویں پڑھیو لکھیو وہے تے پَہانویں جاہل وہے آپے اپنٚوں اعمال ناموں پڑھ لیئے غو تے انسان ناں اپنٚی کی وی ساریں گل یاد آنٚ لگ جیں غیں تے وہ یقین کر لیئے غو جے میرے اُپّر کُجھ ظلم وی نیہنہ ہو رہیو بلکہ ہوں جو کجھ کرتو رہیوں ہوں ات وہ ہی لکھیو وہے کجھ گہٹ بدھ نیہنہ تے ات نمیڑو میراں عملاں غے مطابق ہی ہو رہیو ہے۔

(۱۳) کسے غا ہدایت ور آنٚ نالٚ نہ خدا غی شان ماں کُجھ باہدو ہو جے تے نہ کسے ہور انسان غو فائدو وہے بلکہ ہر کوئے اپنٚاں ہی فائدہ واسطے ہدایت ور آوے اسے راجہڑ و گمراہ وہے وہ وی اپنٚوں ہی کُجھ گماوے اس ماں دوجا کسے غو کجھ نقصان نیہنہ قیامت غے تہاڑے ہر کسے نے اپنٚی ڈگی آپے چانٚی ہے نہ کوئے کسے دوجا غو پَہار اپنٚے سر لئے غو تے نہ ہی کوئے کسے دوجا غو کُجھ اپرالو ہی کر سکے غو۔ تے نہ قیامت غے تہاڑے یوہ عذر کرن نالٚ کسے غی جان چُھٹ سکے غی جے مناں فلاناں بندہ نے گمراہ کیّو تھو۔ نیہنہ ہر کوئے اپنٚاں گمراہ ہونٚ غو لیکھو آپے دیئے غو۔ ہاں یاہ بکھری گل ہے کہ جنھاں نے دوجا لوک گمراہ کیا اُنھاں ناں دونٚوں پَہار چانٚوں پُوے غو۔ آخر ماں یاہ حقیقت وی بیان فرمادتی جے اللہ تعالیٰ کسے ناں سزا دینٚ تیں پہلاں اس غو ہر کوئے عذر پورو کر دیئے، دنیا ماں وی اللہ کسے قوم ناں کفر شرک غی وجہ تیں برباد کر دینٚ غو فیصلو اچر توڑی نیہنہ کر تو جچر توڑی انھاں ناں اگاہ کرن واسطے اُنھاں ماں اپنٚوں کوئے نبی نہ چلاّ دیئے تا نجے لوک یاہ گل نہ کہہ سکیں جے ہم ناں کوئے سمجھانٚ واسطے آیو ہی نیہنہ۔

(۱۴) اپر بیان ہوو وتھو جے ہر ایکنٚ قوم ور عذاب اُسے ویلٚے نازل وہے جد اُنھاں کونٚے اللہ غا سچا دین غی دعوت پج جے۔ ہُنٚ اس غو طریقو دسیو جا رہیو ہے جے کفر شرک تے نافرمانی ور فٹ عذاب نیہنہ آ جاتو بلکہ پہلاں اللہ تعالیٰ اپنٚاں نبی پہیج غے انھاں ناں چنگی طرح اگاہ فرمادیئے خاص کر غے اُت غاں مالدار کھاتاں، پیتاں تے موٹاں لوکاں ناں دین غی دعوت دتی جے کیونجے اساں لوکاں غا ایمان یا کفر غو عام لوکاں ور مُچ اثر وہے ور ویہہ موٹا لوک اللہ غا نبیاں غا آنٚ ور ہو راتی چک لیں اس راویہہ پورا پورا عذاب غا مستحق ہو جیں تے فر اللہ تعالیٰ غی طرفوں ملیامیٹ کر دینٚ آنٚو عذاب

آ ہے حضرت نوحؑ غی قوم تیں بعد کتنی ہی قوم ہلاک ہوئیں! انھاں غی تاریخ پھلورغے تک لیو ہرا یکن وراسے راعذاب آتو رہیو ہے۔

(۱۵) اللہ غا نافرماناں ناں دنیا غی دولت کیوں لبھے؟ ویہہ دنیا ماں کیوں عیش لُٹیں؟ انھاں غی نافرمانی ورفٹ عذاب کیوں نیہنہ آ جاتو؟ اس سارا کئیں غو جواب دتو جار ہیو ہے جے اللہ تعالیٰ غی یاہ حکمت نیہنہ جے دنیا داراں ناں اُنھاں غی نافرمانی ورفٹ عذاب گہل چھوڑے بلکہ اس غی حکمت یاہ ہے کہ جہڑو آخرت ناں بسار غے بس دنیا ناں ہی سب کجھ سمجھ لئے تے دنیا غو ہی طلبگار بنْ غے رہ جے اساں لوکاں بچوں وہ جس ناں چاہوے تے جتنی چاہوے اُتنی دنیا اِس چار تہاڑا غی زندگی ماں دیدیئے اور دنیا غی زندگی ماں انھاں ناں خوب ٹہلْ دیدیئے ورقیامت غے تہاڑے اساں نافرماناں غو پورو پورو لیکھو ہوجئے کیونجے نیکی بدی غا نتیجہ

فلا تم انھاں ناں اُف توڑی وی نہ کہیو! تے نہ کدے انھاں ناں کھمکیو تے انھاں ناں مچ ادب سنگ گل کریو؛

فَلَا تَقُلْ لَّهُمَآ اُفٍّ وَّلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَّهُمَا قَوْلًا كَرِيْمًا ﴿٢٣﴾

فرتم انھاں ناں اُف توڑی وی نہ کہیو! تے نہ کدے انھاں ناں کھمکیو تے انھاں ناں مچ ادب سنگ گل کریو؛

وَاخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَّبِّ

اور شفقت ناں عاجزی غیں بانہہ انھاں غے اگے نیویں کر رکھیو تے اس را دعا منگو جے ربا! جس را انھاں نے متّاں

ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيٰنِيْ صَغِيْرًا ﴿٢٤﴾ رَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِمَا فِيْ نُفُوْسِكُمْ

نکاں ہوتاں پاٗلیو تھو توں وی انھاں ور رحم فرما (۱۷) جو کجھ تھاراں دلاں ماں ہے اس ناں تھارو رب خوب جانٗے؛

اِنْ تَكُوْنُوْا صٰلِحِيْنَ فَاِنَّهٗ كَانَ لِلْاَوَّابِيْنَ غَفُوْرًا ﴿٢٥﴾

جیکر تم نیکو کار ویں غا فر وہ وی توبہ کرن آلاں ناں بہت بخشن آلو ہے (۱۸)

وَاٰتِ ذَا الْقُرْبٰى حَقَّهٗ وَالْمِسْكِيْنَ وَابْنَ السَّبِيْلِ

تے رشتیداراں ، تے محتاجاں ، اور مسافراں غو حق ادا کرتا رُہو

وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيْرًا ﴿٢٦﴾ اِنَّ الْمُبَذِّرِيْنَ كَانُوْٓا اِخْوَانَ الشَّيٰطِيْنِ

تے دولت فضول خرچی ماں نہ اڈاوٗ! بیشک فضول خرچی ماں دولت اڈانْ آلا شیطاناں غا پہائی ہیں

وَكَانَ الشَّيْطٰنُ لِرَبِّهٖ كَفُوْرًا ﴿٢٧﴾ وَاِمَّا تُعْرِضَنَّ عَنْهُمُ

تے شیطان اپنٗاں رب غو بڑو ہی ناشکرو ہے (۱۹) تے جد کدے تمنٗاں اپنٗاں رب غا فضل غی اڈیک ماں۔۔جس غی

ابْتِغَآءَ رَحْمَةٍ مِّنْ رَّبِّكَ تَرْجُوْهَا فَقُلْ لَّهُمْ قَوْلًا

تمنٗاں امید وہے - انھاں تیں توجہ ہٹانی ہی پُوے تاں وی تم انھاں ناں نرم

مَّيْسُوْرًا ﴿٢٨﴾ وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُوْلَةً اِلٰى عُنُقِكَ وَلَا

گل کہو! (۲۰) تے تم (کنجوسی غا ماریا) نہ تے اپنٗاں ہتھ گاٹا ناں بنْ لیو! تے نہ

تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُوْمًا مَّحْسُوْرًا ﴿٢٩﴾ اِنَّ رَبَّكَ

۱۰ ع

سروں کھول چھوڑو کہ فر تم ہی ملامت کھاتا عاجز ہو غے بیس ریہنہ (۲۱) بیشک تھارو رب

يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَّشَآءُ وَيَقْدِرُ ۭ اِنَّهٗ كَانَ بِعِبَادِهٖ

جس ناں چاہوے کھلی روزی دیدئے (تے جسواسطے چاہوے) تنگی کردئے؛ بیشک وہ اپنٗاں بنداں غی

تے حساب کتاب غی جگہ ہے، ہی آخرت! فر وہ ہر پاسے تیں لعنت ملامت لیتو تے درفٹے منہ سُنتو جہنم ماں جا پوے غو اس غا مقابلہ ماں جہڑو آخرت واسطے تے چھڑی اللہ غی رضا واسطے محنت کرے تے کوشش وی اللہ غا دین غے مطابق کرے اس غے ناںْ ناںْ وہ پکو مومن وی وہے بس جس بندہ ماں یہ ترے گل ویں اس ناں یقین رکھنٗوں چاہئے جے اس غی کوشش غی ضرور قدر کی جے غی ور اس غو نتیجو وی آخرت ماں نکلے غو، جت اس ناں جنت نصیب وہے غی باقی رہئی دنیا تے واہ "اِنھاں ناں"، یعنی دنیا غاں طلبگاراں ناں تے "اُنھاں ناں"، یعنی آخرت غی تاہنگ رکھنْ آلاں، دُواں ناں اپنٗی اپنٗی قسمت غے مطابق لھبتی ہی رہ غی ات اللہ غی بخشیش کسے ور بند نیہنہ ور آخرت صرف اللہ غاں فرمانبرداراں واسطے ہے۔

(۱۶) یعنی دنیا آخرت ماں ہر جگہ لوکاں غا درجا کنی کنی رکھیا ہیں دنیا ماں کوئے امیر کوئے غریب، کوئے لِسّو کوئے تگڑو ور درجاں غی اصل پرکھ آلی جگہ آخرت ہے دنیا ماں اُچّا نندہ غو فرق تے چھڑو ازمائش واسطے ہے ور آخرت غو فرق عملاں غو نتیجو وہے غو جت ایمان آلا عالیشان جنت ماں ویں غا جد کہ مشرک کافر جہنم غی ڈنگی کھات ماں ویں غا فر جنتی آپس ماں وی اپنٗاں عملاں غا لحاظ ناںْ کنی کنی رُتباں ماں ویں غا اسے را جہنمی وی اپنٗاں کرتوتاں غا لحاظ ناںْ کنی کنی جگہاں وروِیں غا، اِس موقعہ ور اللہ ہر اک انسان ناں شرک تیں باچ رہنْ واسطے فرماوے جے وہ انسان جس واسطے اللہ نے جنت غا اُچّا رتبہ بنایا ہیں کِدے شرک کر غے جہنم غی ڈنگی کھائی ماں نہ پے جئے جت نہ کوئے اس غو حامی تے مددگار وہے غو تے نہ کوئے ڈہئی دینْ آلو!

(۱۷) ویہہ مخلص مومن جہڑا آخرت ہی غی تاہنگ رکھیں فر اخلاص ناںْ آخرت واسطے اسی کوشش تے محنت کریں جسی کوشش اس واسطے کرنی لوڑیئے! اساں موموناں واسطے ویہہ گل بیان ہو رہئی ہیں جنھاں ور عمل کر غے ویہہ اپنٗاں رب غی رضا تے جنت کھٹ سکیں یہ چوداں گل ہیں تے جے منٗن تو لنْ ناں کنی کنی رکھو تاں پندراں ہو جیں جہڑیں اتوں شروع ہو غے آیت ۲۷/۳۷ توڑی ہیں انھاں ہی پندراں آیتاں غا بارہ ماں حضرت ابنِ عباسؓ فرماویں جے "تورات غا اخلاقی اصولاں بچوں کوئے اسو اُصول نیہنہ جہڑو ان پندراں آیتاں ماں بیان نہ ہو گیو وہے یاہ تعلیم توحید غا اس بیان تیں شروع وہے جے اللہ تعالیٰ نے یوہ فیصلو کر دتو ہے تے اس نے تاکیدی حکم دے دتو ہے جے تم عبادت بس اُسے ہی غی کریو اُس تیں بجنْ کسے غی کسے را غی عبادت نہ کریو، اللہ تعالیٰ غی توحید غے ناںْ ناںْ دوجو حکم ماں باپ غی فرمانبرداری غو تے اُنھاں ناںْ چنگو سلوک کرن غو ہے۔ فرمایو: ماں باپ ناںْ چنگو سلوک کرو جس غی تفسیر مفسراں نے یاہ بیان فرمائی ہے جے انھاں غی تعظیم تے خدمت کرو! اُنھاں سنگ دلی محبت رکھو انھاں غاں دوستاں سنگ وی نیک برتاء کرو وغیرہ ور ماں باپ ناں خدمت غی اصل لوڑ بڈھیواں ماں آوے جد اک پاسے کئیں واری اولاد اُنھاں تیں اکّ وی جئے تے دوجے پاسے انھاں ناں وی گل گل ور لہر چڑھنْ لگ جئے؛ اسا وقت ماں انھاں ناں سب تیں زیادہ لوڑ اولاد غی نرمی غی تے مٹھی گل غی وہے اسے گلوں فرمایو کہ جے ماں باپ دوئے یا اُنھاں بچوں کوئے اک تھارے سامنٗے بڈھو ہو جئے فر کھمکنٗوں چھڑکنٗوں، درڈنٗوں، بشیکنٗوں، کھوئریں بولنٗوں تے دوجی گل ہے فر تے اُنھاں نا اُف، اوہ، الاّ! وغیرہ کھورالفظ وی نہ کُہو بلکہ یاہ گل سوچو جے جسویلے تم نِکّا تھا اسویلے ویہہ تھاریں اڑیں کس را پوری کریں ویں تھا بس یاہ گل سامنٗے رکھ غے ہر ویلے ادب احترام تے شفقت غیں بانھ انھاں غے اگے نیویں رکھو! سگوں اللہ تعالیٰ اگے دعا وی کرو جے ربا! میرے تیں جتنی وہے تھی اُتنی میں اُنھاں غی خدمت کی ور ہوں انھاں غی خدمت غو حق کدا ادا کر سکوں، توں ہی اپنٗی شان غے

مطابق اُنھاں وررحم فرما جس را کہ انھاں نے نکاں ہوتاں مناں پالٛیو تھو۔
(۱۸) یعنی کس غا دل ماں کتنوں اخلاص ہے تے کونٛ دل سنگ ماں باپ غی خدمت کر رہیو ہے اللہ تعالیٰ اس ناں خوب جانٛے چارے قضاء جیکدے کوشش غے باوجود کسے تیں ماں باپ غی خدمت تے تعظیم ماں کوئے کوتاہی ہو جئے فروہ توبہ کر غے اپٛنوں حال ٹھیک کر لیئے تاں اساں توبہ کرن آلاں واسطے اللہ تعالیٰ مُچ بخشش تے مغفرت کرن آلٛو ہے۔
(۱۹) تیجو حکم رشتید اراں، مسافراں تے محتاجاں غو حق ادا کرن غو دتو جا رہیو ہے یعنی ماں باپ غا حق تیں بعد انسان وراس غا رشتید اراں غو حق ہے جے وہ انھاں ناںٛ سُہٛنوں سلوک کرے، انھاں غا دُکھ ناں اپٛنوں دُکھ انھاں غی تنگی تکلیف ناں اپٛنی تکلیف تے انھاں غی ضرورت ناں اپٛنی ضرورت سمجھے تے انھاں غی ضرورت واسطے اپٛناں مالٛ ماں اُنھاں غو وی حق سمجھے تے رشتید اراں غے ناںٛ ناںٛ محتاجاں، مسافراں غو وی اپٛناں مالٛ ماں حق سمجھے اور اُنھاں غیں ضرورت پوریں کر غے یوہ خیال نہ کرے جے میں اُنھاں ور احسان کیّو ہے بلکہ یوہ خیال کرے جے میں اُنھاں غو وہ حق ادا کیّو ہے جہڑو میرے اپر اک طرح غو قرض و تھو، سبحان اللہ کسی سُہٛنی تعلیم ہے! ور یہ ساریں گل تا نہی ہو سکیں جد انسان اللہ تعالیٰ غی دتی وی دولت ناں اُس غی نعمت سمجھے تے اُس ناں ناجائز کماں ماں یا جائز کماں ماں حدوں بدھ غے یا صرف اپٛنی خوشی پوری کرن ماں فضول نہ اڈاوے اس گلوں اس تعلیم غے ناںٛ ہی چوتھو حکم یوہ دتو جے فضول خرچی نہ کرو کیونجے فضول خرچی کرنی تے اللہ غی دتی وی نعمت غی ناقدری کرنی یہ شیطانی کم ہیں لہذا فضول خرچی کرن آلا شیطان ہی غا پہائی ہیں۔
(۲۰) اخلاقی تعلیم غا سلسلہ ماں پنجموں حکم یوہ دتو جا رہیو ہے کہ جد کدے کسے کولٛے رشتید اراں محتاجاں تے مسافراں ناں دینٛ جگو کجھ وی نہ وہے ات توڑی کہ وہ جواب دینٛ ور ہی مجبور ہو جئے تا نوی کھوری تے اُکڑی گل نہ کہے بلکہ مُچ مٹھا رسیلا انداز ماں عذر کرے جے اج میرو ہتھ سروں خالی ہے بس نیڑے ہی جد اللہ مٛناں اپٛناں فضل ناںٛ نوازے غو فر تمٛناں وی ہوں ضرور دیوں غو سبحان اللہ! کسا اُچا تے سُچا اخلاق غی تعلیم ہے۔
(۲۱) اُپر خالی ہتھ آلاں ناں سُہٛنی طرح عذر کرن غو طریقو دسیو تھو ہُنٛ چھینواں حکم ماں خرچ کرن غی وی جاچ دسی جا رہئی ہے جے آدمی خرچ کرن ماں وی درمیانی جئی اعتدال غی چال ور رہ۔ نہ اتنوں صرفو تے کنجوسی کر غے اپٛنوں ہتھ ہی گاٹا ناںٛ بن لئے کہ فر ہر پاسے تیں وہ لعنت ملامت غو مستحق بنٛ جئے کہ یوہ بڑو کنجوس مکھی چوس تے سُوم ہے تے نہ اپٛنی آمدٛنی تیں بدھ غے خرچ ماں اپٛنوں ہتھ کھول ہی چھوڑے جے کُجھ تہاڑاں غی عیش تیں بعد اس ناں آپے منگو بنٛوں پے جئے۔ رحمتِ عالم ﷺ فرمانویں! جہڑو خرچ کرن ماں درمیانی چال چلے غو وہ کدے محتاج نیہنہ ہوسے (مسندِ امام احمد)
(۲۲) یعنی تھاری سخاوت ناںٛ نہ کوئے امیر ہو جئے تے نہ تھاری کنجوسی ناںٛ کوئے نہنگ ہو جئے سگوں تم آپ وی سخاوت ناںٛ کنگالٛ نیہنہ ہو جاتا تے نہ کنجوسی کر غے مالدار ہو جیں۔ بلکہ دینٛ آلٛی ذات تے اللہ تعالیٰ ہی غی ہے وہ اپٛنی حکمت غے مطابق کسے ناں ذری کشائش دے چھوڑے تے کسے ور ذری تنگی کر دیئے اس غی حکمت وہ ہی جانٛے تمٛناں تے بس اپٛنی طاقت غے مطابق اپٛنوں فرض ادا کرنٛوں چاہیئے!۔
(۲۳) یوہ ستموں حکم ہے جے اپٛنی اولاد ناں قتل نہ کرو! اولاد غو قتل جس مقصد پچھے وی وہے ہر حال ماں وہ اک بہت بڑو جرم تے گناہ ہے ور اولاد غا قتل پچھے اک بڑو مسئلو غریبی غو ڈر وہے عرب غی چوداں سو سال پرانٛی جاہلیت ماں وی اولاد غو قتل اسے مقصد پچھے وہے تھو تے اج ''علم غی لوء'' غا ناں غی ''سجری جہالت'' ماں وی اولاد اسے خطرہ تے ڈر ور قتل کی جا رہئی ہے۔ بس فرق اتنوں ہے کہ عرب غی جہالت ماں یوہ گناہ شرما شرمی، چھپ لُک غے وہے تھو اور لوک اس ناں گناہ ہی سمجھیں تھا جد کہ اج ''خاندانی منصوبہ بندی'' جسا سُہٛناں سُہٛناں ناں رکھ غے بڑا امان تے بڈیار ناںٛ رڑے مدان ہو رہیو ہے۔ اسا ظالم ماں باپ اصل ماں خدا غا خالق تے رازق ہونٛ ور یقین نیہنہ رکھتا اس گلوں یہ کیئں کیئں جرم تے گناہ کٹھا کریں۔ رحمتِ عالم ﷺ نے شرک تیں بعد سب تیں بڑو گناہ اولاد غو قتل دسیو ہے۔ (بخاری شریف)

خَبِيْرًا بَصِيْرًا ۝ وَلَا تَقْتُلُوْٓا اَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ اِمْلَاقٍ ۭ

خوب خبر رکھنٛ آلٛو دیکھنٛ آلٛو ہے (۲۲) تے غریبی غا ڈر ناںٛ اپٛنی اولاد ناں قتل نہ کرو!

نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَاِيَّاكُمْ ۭ اِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْاً كَبِيْرًا ۝

ہم ہی تے انھاں ناں وی روزی دیاں اور تمٛناں وی! بلاشبہ انھاں غو قتل بڑا گناہ غی گل ہے (۲۳)

وَلَا تَقْرَبُوا الزِّنٰٓى اِنَّهٗ كَانَ فَاحِشَةً ۭ وَسَاۗءَ سَبِيْلًا ۝

تے زنا غے نیڑے وی نہ جاؤ! بیشک وہ بڑو بے حیائی غو کم ہے، تے مُچ پھیڑو رستو ہے (۲۴)

وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِيْ حَرَّمَ اللّٰهُ اِلَّا بِالْحَقِّ ۭ وَمَنْ

تے جس غا قتل ناں اللہ نے حرام کیّو وو وہے اس ناں قتل نہ کرو ور جائز طریقہ ور! تے جہڑو

قُتِلَ مَظْلُوْمًا فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهٖ سُلْطٰنًا فَلَا يُسْرِفْ

مظلومی غی حالت ماں قتل کیّو گیو اس غا وارث ناں ہم نٛے اختیار دتو ہے؛ لہٰذا وہ قتل کرن ماں

فِّي الْقَتْلِ ۭ اِنَّهٗ كَانَ مَنْصُوْرًا ۝ وَلَا تَقْرَبُوْا مَالَ

حدوں نہ بدھے بیشک اس غی مدد کی گئی ہے (۲۵) تے یتیم غا مالٛ غے نیڑے وی نہ

الْيَتِيْمِ اِلَّا بِالَّتِيْ هِىَ اَحْسَنُ حَتّٰى يَبْلُغَ اَشُدَّهٗ ۠

جاؤ! ور اس طریقہ ناںٛ جہڑو مُچ ہی سرس وہے ات توڑی جے وہ اپٛنی جوانی ناں پُج جئے، تے

وَاَوْفُوْا بِالْعَهْدِ ۚ اِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْــــُٔــوْلًا ۝ وَاَوْفُوا الْكَيْلَ

وعدو پورو کرو، بیشک وعدہ غا بارہ ماں پُچھ وہے غی (۲۶) تے جسو یلٛے تم منٛ غے دیں

اِذَا كِلْتُمْ وَزِنُوْا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيْمِ ۭ ذٰلِكَ خَيْرٌ

پورو پورو منٛیاں کرو، تے بالکل سِدی تڑکھڑی ناںٛ تولیا کرو، یاہ بڑی چنگی گل ہے

وَّاَحْسَنُ تَاْوِيْلًا ۝ وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهٖ عِلْمٌ ۭ اِنَّ

تے اس غو نتیجو وی بڑو چنگو ہے (۲۷) تے جس گل غو تمٛناں علم نہ وہے اس غے پچھے نہ پو! کیونجے

السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ اُولٰۗىِٕكَ كَانَ عَنْهُ مَسْــــُٔــوْلًا ۝

کن تے اکھ اور دل انھاں بچو ہر ایکنٛ غا بارہ ماں پُچھ وہے غی (۲۸)

(۲۴) اٹھموں حکم زناء تیں دور رہنؤں ہے؛ ور یوہ حکم اس تاکید ناں دتو ہے جے زنا غے نیڑے وی نہ جاؤ۔ کیونجے اسلام ماں یوہ بہت بڑو گناہ ہے ات توڑی کہ جد کدے شادی شدہ مڑد کاںسر یں اسی بدی ماں مبتلاء ہوجیں فر اسلامی حکومت ماں انھاں ناں جیبڑ غو وی حق نیہنہ رہتو۔ فر تلوار ناں اُنھاں ناں اِکو واری قتل وی نیہنہ کیّو جاتو بلکہ کُھلا مدان ماں پتھر مار مار غے مارن غو حکم ہے تانجے اُنھاں غی یاہ سزا دوجاں واسطے اک نصیحت تے عبرت بڑ جے اسے گلوں اس رانیہنہ فرمایو جے زناء تیں بچو فرمایو جے ''زناء غے نیڑے وی نہ جاؤ'' یعنی اسا حالات وی نہ بڑ دیو جس تیں بعد گل بدکاری توڑی جاپُجّے جس را کہ نامحرم کاںسر یاں ناں ایکلاں ہو غے گل کرنی، گندیں کتاب پڑھنی، گندی شاعری سنّنی، کاںسر یاں غو بے پڑد ہو غے مڑداں غی مجلس ماں آنو۔ رحمتِ عالم صلی اللہ علیہ وسلم نے اسے پاسے اشارو کرتاں فرمایو تھو! جے اکھاں غو زناء تکنوں، کناں غو زناء سنّوں، پیراں غو زناء ٹرنوں تے ہتھاں غو زناء پکڑنوں ہے (یعنی انھاں بچوں ہر ایکڑ غو کنی کنی لیکھو وہے غو) (مسلم شریف)

(۲۵) نوووں حکم یوہ دتو جارہیو ہے جے کسے وی انسان ناں انّحق قتل نہ کرو! ہاں: جتھاں لوکاں ناں شریعت نے ہی قتل کرن غو حکم دید تو ہے اُنھاں غو قتل ''حق'' ہے انّحق نیہنہ تے یہ چھڑا پنج قسم غا بندا ہیں اک جھڑو بیاہ کرن تیں بعد وی بدکاری کرے دوجے جھڑو کسے ناں بے گناہ قتل کر چھوڑے، تیجے ویہہ غیر مسلم جتھاں غی مسلماناں ناں نہ صلح وہے نہ کوئے معاہدو وہے فر ویہہ جہاد ماں ماریا جیں، چوتھے جھڑو اسلام چھوڑ غے مرتد ہو جیئے پنجے جھڑو اسلامی حکومت غے خلاف بغاوت کر غے لوکاں ناں قتل کرتو تے لٹتو پھرے۔ فر فرمایو: جے جھڑو انّحق مظلومی ماں قتل کیو گیو ہے اللہ نے اس غاں وارثاں ور یوہ فضل فرمایو ہے جے انھاں ناں قتل غو بدلو لینڑ غو اختیار دتو ہے ناتے اسلامی حکومت غی یاہ ذمہ داری رکھی ہے جے حکومت غا ذمہ واراساں وارثاں ناں بدلو دواویں ور انھاں وارثاں ناں وی چاہیئے جے ویہہ بدلو لینڑ ماں حدوں نہ بدھ جیں، یا مثلاً قاتلی ناں چھوڑ غے اس غا وارثاں ناں قتل کراںڑ لگ جیں، یا قاتلی اک وہے ور ویہہ اک تیں زیادہ بنداں غا قتل غو مطالبو کریں یا قاتلی ناں قتل کرن تیں بعد اس غا کن نک کپ غے لاش خراب کرن لگ جیں یاہ قاتلی ناں تڑفاء تڑفاء غے ماریں یہ ساریں گل حدوں بدھ جاںڑ غیں ہیں بس اسیں گل کر غے ویہہ مظلوم وارث ہی ظالم بڑ جیں۔

(۲۶) دسموں حکم یتیم غا ماںڑ غی حفاظت غو دتو جارہیو ہے۔ ور لوکاں ناں یتیم غو ماںڑ ہضم کرںڑ غو کیونجے زیادہ موقعو ہتھ آجیئے اس گلوں اس را تاکید ناں حکم دتو جے یتیم غا ماںڑ غے تے نیڑے وی نہ لگو ہاں! نابالغ یتیم غی جائداد غی حفاظت کرنی تے حفاظت واسطے اس ناں اپناں قبضہ ماں لینڑوں واہ ہور گل ہے اُس غا تفصیلی احکام سورت نساء غا مُنڈ ماں بیان کیا گیا ہیں۔ ور نابالغ یتیم غا ماںڑ غی حفاظت اپناں ہتھ ماں لینڑ تے بالغ ہوںڑ ور اُنھاں غے حوالے کر دینڑ واسطے اک ہور گل وی ضروری ہے جے انسان جھڑی وی گل کہہ تے جھڑو وی وعدو کرے اس ناں توڑ چاہڑے؛ اس گلوں یارموں حکم یوہ دتو جارہیو ہے جے جھڑو وعدو کریں وہ پورو کرو، وعدہ غی ضرور قیامت غے تہاڑے پُچھ وہے غی۔

(۲۷) گہٹ مِنوں یا تولنوں اک اسو روگ ہے جھڑو اندرو اندر ہی انسان غا اخلاق ناں بلکہ انسانی معاشرہ ناں سمک ہاروں کھا غے مکا چھوڑے، اس ناںڑ بد اخلاقی تے کھسو کھسی غو ذہنڑ پیدا وہے اس غا مقابلہ ماں ٹھیک ٹھیک منوں تولنوں اُچا اخلاق غی نیں رکھے دنیا ماں وی اُس غا چنگا نتیجہ نکلیں تے آخرت غو ثواب اور اللہ تعالیٰ غی رضا وی اسے ناںڑ کھٹی جاسکے۔ اللہ غے نزدیک گہٹ منوں تے گہٹ تولنوں کتنوں بڑو جرم ہے اس غو اندازو اس تیں لایو جاسکے جے حضرت شعیبؑ غی قوم ور جھڑو ملیامیٹ کر دینڑ آنو عذاب آیو تھو اُس غی اک وجہ یاہی گہٹ منوں تولنوں وی تھی۔ مِنن تے تولن غا اس حکم ناں اک منوں تاں ات باراں حکم ہووا ہیں تے جے کنی منوں تاں ات تیراں حکم ہوجیں غا۔

(۲۸) یاہ اک اسی عام ہدایت ہے جس ماں ہر اک واہ گل آجیئے جس غا بارہ ماں انسان کوئے یقینی علم نہ وہے بس جچر توڑی کسے گل غو پکّو علم نہ وہے اچر توڑی نہ اُس ور عمل جائز ہے تے نہ یقین تیں بجنڑ بدگمانی کی جاسکے، نہ الزام لایو جاسکے نہ بجنڑ تحقیق گل عام کی جاسکے، نہ باپ دادا تیں سُنی سُنائی بے سندہ گلاں ور یقین کیّو جاسکے، نہ شریعت غو کوئے مسئلو اندازہ ناںڑ دسیو جاسکے بلکہ اللہ غی دتی وی اکھ، کن، دل دماغ غیں یہ نعمت تے یہ

وَلَا تَمْشِ فِی الْاَرْضِ مَرَحًا ۚ اِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْاَرْضَ

تے زمین ور آکڑ غے نہ چلو کیونجے نہ تے تم زمین ناں پاڑ سکیں

وَلَنْ تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُوْلًا ﴿۳۷﴾ كُلُّ ذٰلِكَ كَانَ سَیِّئُهٗ

تے نہ ہی کِدے تم اچائی ماں پہاڑاں توڑی پُج سکیں (۲۹) انھاں ساراں کماں غی برائی

عِنْدَ رَبِّكَ مَكْرُوْهًا ﴿۳۸﴾ ذٰلِكَ مِمَّآ اَوْحٰٓى اِلَیْكَ رَبُّكَ

تھارا رب غے نزدیک مچ ہی ناپسند ہے (اے نبیؐ) یہ ساریں حکمت غیں گل انھاں گلاں بچوں ہیں جھڑیں

مِنَ الْحِكْمَةِ ؕ وَلَا تَجْعَلْ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ فَتُلْقٰى فِیْ

تھارا رب نے تھارا در وحی کی ہیں، تے تم اللہ تعالیٰ ناںڑ دوجو خدا نہ منیوں! نیہنہ تے تم ملامت کیّا وا (تے)

جَهَنَّمَ مَلُوْمًا مَّدْحُوْرًا ﴿۳۹﴾ اَفَاَصْفٰىكُمْ رَبُّكُمْ بِالْبَنِیْنَ

ردیا وا جہنم ماں سٹ دتا جیں غا (۳۰) (او مشرکو!) کیوں! تمناں تھارا رب نے گدراں واسطے چُنڑ لیّو ہے

وَاتَّخَذَ مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ اِنَاثًا ؕ اِنَّكُمْ لَتَقُوْلُوْنَ قَوْلًا عَظِیْمًا ﴿۴۰﴾

تے آپ اس نے فرشتاں ناں بچیں بنا لیّو ہے !؟ واقعہ ہی تم بڑی سخت گل کیہنہ (۳۱)

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِیْ هٰذَا الْقُرْاٰنِ لِیَذَّكَّرُوْا ؕ وَمَا یَزِیْدُهُمْ

تے ہم نے اس قرآن ماں ہر ہر طرح گل بیان کی تانجے لوک سمجھ جیں، ور (اس ناںڑ تے) انھاں غی نفرت ہی

اِلَّا نُفُوْرًا ﴿۴۱﴾ قُلْ لَّوْ كَانَ مَعَهٗٓ اٰلِهَةٌ كَمَا یَقُوْلُوْنَ اِذًا

بدھتی جارہئی ہے (۳۲) تم فرما دیو: کہ جے اس غے ناںڑ ہور وی خدا ہوتا جس را کہ یہ لوک کیہنہ تاں تے

لَّابْتَغَوْا اِلٰى ذِی الْعَرْشِ سَبِیْلًا ﴿۴۲﴾ سُبْحٰنَهٗ وَتَعٰلٰى

ویہہ ضرور عرش آلا توڑی کوئے رستو لوڑ لیتا؛ وہ پاک ہے تے اس غی ذات انھاں گلاں تیں مچ

عَمَّا یَقُوْلُوْنَ عُلُوًّا كَبِیْرًا ﴿۴۳﴾ تُسَبِّحُ لَهُ السَّمٰوٰتُ السَّبْعُ

اُچی ہے جھڑیں یہ بیان کریں ؛ ست غا ست اسمان ناتے زمین اور جو کجھ

وَالْاَرْضُ وَمَنْ فِیْهِنَّ ؕ وَاِنْ مِّنْ شَیْءٍ اِلَّا یُسَبِّحُ

انھاں ماں ہے سب اس غی تسبیح بیان کریں تے کائے چیز اسی نیہنہ جھڑی اس غی صفتاں ناںڑ تسبیح

طاقت پہلاں ٹھیک ٹھیک استعمال کرغے تحقیق کرنی ضروری ہے کیونجے قیامت غے تہاڑے انھاں بچوں ہر اک غا بارہ ماں سوال وہےغو جے اس غو کے حق ادا کیّو، کیوں جہڑی گل کہئ واہ اکھ ناں دیکھی تھی؟؟ یا کن ناں معتبر ذریعہ تیں سُنّی تھی؟؟ یا دل دماغ ناں غور کرغے اس غی تحقیق کی تھی، سبحان اللہ! اسلام نے اپناں منن آلاں ناں وہم پرستی غی کھائیاں تیں کتنوں دور رکھیو ہے!۔

(۲۹) یوہ آخری تے پندرووں حکم ہے جے انساں ناں کسے رابڑو بنٹوں تے تکبر کرنوں نیہنہ سوبھتو خدا غی زمین ور آ کڑآ کڑ غے یا بڈیار ناں ٹُرٹُر غے تے نہ کوئے زمین ناں پھاڑ سکے تے نہ ہی پہاڑاں غے برو بر ہو سکے، فرہڈیاں غی اک مُٹھی اس انسان ناں ٹھن غو کے فائدو؟! بندہ ناں خدا غی زمین ور بندو ہی بن غے رہنوں لوڑیئے!۔

بِحَمْدِهٖ وَلٰكِنْ لَّا تَفْقَهُوْنَ تَسْبِيْحَهُمْ ۭ اِنَّهٗ كَانَ

نہ کرتی وہے، ور تم انھاں غی تسبیح سمجھتا نیہنہ (۳۳) یقیناً وہ

حَلِيْمًا غَفُوْرًا ﴿٤٤﴾ وَاِذَا قَرَاْتَ الْقُرْاٰنَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَ

بڑو تحمل آلو بخشن آلو ہے (۳۴) تے (اے نبیؐ) جسویلے تم قرآن پڑھیں ہم تھارے تے انھاں لوکاں غے

بَيْنَ الَّذِيْنَ لَا يُؤْمِنُوْنَ بِالْاٰخِرَةِ حِجَابًا مَّسْتُوْرًا ﴿٤٥﴾

بشکار جہڑا آخرت ور ایمان نیہنہ لیاتا اک چھپیو وو پڑ دو گہل چھوڑاں

وَّجَعَلْنَا عَلٰي قُلُوْبِهِمْ اَكِنَّةً اَنْ يَّفْقَهُوْهُ وَفِيْٓ اٰذَانِهِمْ

تے ہم نے انھاں غا دلاں ور پڑدا گہل چھوڑیا ہیں تانجے ویہہ اس ناں سمجھ نہ سکیں تے انھاں غا کنّاں ماں

وَقْرًا ۭ وَاِذَا ذَكَرْتَ رَبَّكَ فِي الْقُرْاٰنِ وَحْدَهٗ وَلَّوْا

چپّا لا چھوڑیا ہیں تے جسویلے تم قرآن ماں اپناں رب غو ایکلّاں ذکر کریں اسویلے ویہہ نفرت ناں

عَلٰٓي اَدْبَارِهِمْ نُفُوْرًا ﴿٤٦﴾ نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَا يَسْتَمِعُوْنَ

کنڈ پھیر غے نس پُویں (۳۵) ہم خوب جاناں یہ جس نیت ناں کن لاغے

بِهٖٓ اِذْ يَسْتَمِعُوْنَ اِلَيْكَ وَاِذْ هُمْ نَجْوٰٓى اِذْ يَقُوْلُ

سُنیں جسویلے کہ یہ تھارا در کن لاغے سُنیں، تے جسویلے یہ گوشا کریں (تے) جد یہ ظالم

الظّٰلِمُوْنَ اِنْ تَتَّبِعُوْنَ اِلَّا رَجُلًا مَّسْحُوْرًا ﴿٤٧﴾ اُنْظُرْ

کیہنہ: جے تم لوک تے بس اک اسا بندہ پچھے چلیں جس ور جادو کیّو وو ہے؛ (اے نبیؐ) دیکھو!

كَيْفَ ضَرَبُوْا لَكَ الْاَمْثَالَ فَضَلُّوْا فَلَا يَسْتَطِيْعُوْنَ

یہ تھارا واسطے کس راغیں مثال بیان کریں یہ تے بے طور ہی ہو گیا ہیں ہُن انھاں ناں کوئے رستو نیہنہ

سَبِيْلًا ﴿٤٨﴾ وَقَالُوْٓا ءَاِذَا كُنَّا عِظَامًا وَّرُفَاتًا ءَاِنَّا

تھاتو (۳۶) تے کیہنہ کہ جسویلے ہم ہڈیں تے پھکی بن جاں غا! کیوں! اس ویلے

لَمَبْعُوْثُوْنَ خَلْقًا جَدِيْدًا ﴿٤٩﴾ قُلْ كُوْنُوْا حِجَارَةً

دُہری واری پیدا کرغے اُٹھا لیا جاں غا!؛ تم فرمادیو: جے تم پتھر ہو جاؤ

(۳۰) ﴿قَضٰی رَبُّکَ﴾ تیں لے غے ات توڑی جتنی گلاں تیں ٹھا کیو گیو ہے، یہ ساریں تھارا مالک ناں مچ ناپسند ہیں بلکہ انھاں ماں اصل خرابی ہی یاہ ہے کہ یہ اللہ تعالیٰ ناں پسند نیہنہ، تے انسان آپ وی جدا انھاں ور غور فکر کرے تاں اس غی عقل یا ہی گواہی دیئے جے انسان غی کامیابی تے اُچا سُچا کردار غی نشانی انھاں گلاں ور عمل کرنوں ہی ہے۔ تے انسانیت غا کردار غی نیں انھاں گلاں ور ہی ہونی لوڑیئے!، یوہ بیان شروع تے اتوں فرمایو تھو جے ''اللہ تیں بجن کسے غی عبادت نہ کرو،، تے مکا یو اس ور جا رہیو ہے جے ''اللہ تعالیٰ ناں کوئے دوجو خدا نہ منوں،، اس ماں اس گل غی تاکید ہے جے اصل تے بنیادی گل تے اللہ تعالیٰ غی ذات ناں اک ایکلّاں منوں تے عبادت ناں اسے واسطے خاص کرنوں ہے باقی ساریں گل اسے گل غا ہی عملی تقاضا ہیں۔

(۳۱) یاہ اللہ تعالیٰ ناں شرک کرن تے اس ناں اک ایکلّون معبود نہ منن غی اک مثال ہے جس غو عرب ماں بلکہ ساری دنیا ماں کسے نہ کسے ٹھنگ ناں خوب رواج تھو قرآن کریم نے یاہ گل کئیں جگھیں بیان کی ہے تفسیر واسطے تکو سورت نحل حاشیہ (۳۴)

(۳۲) یعنی قرآن نے رنگ رنگ غیں دلیل دے غے پِشلاں لوکاں غا قصّا بیان کر کرغے، تے کائنات غیں مثال دیدے غے طرح طرح ناں لوکاں ناں سمجھایو تانجے ویہہ گل سمجھ غے نصیحت حاصل کریں اور اپناں آپ ناں جہنم تیں بچانویں، ور مشرکاں ناں تکو! یہ بدقسمت اپنی ضد تے کرودھ غی وجہ تیں ہور و ہور دور نسیں تے اللہ غا دین تیں ہور و ہور نفرت کریں۔

(۳۳) یعنی جیکدے مشرکاں غی یاہ گل من لی جئے کہ اللہ تعالیٰ غی خدائی ماں کُجھ نِکّا نِکّا خدا وی شریک ہیں تاں یہ خدا خدائی ماں سانجھ غے باوجود کیوں ماتحت ہو غے بیٹھا رہتا کدے نہ کدے یہ ضرور بڑا خدا غا عرش ور حملو کرن غو پلان بنا ہی لیتا کوئے نہ کوئے رستو تے کڈھ ہی لیتا فر خداں غی جنگ لگ جاتی جسناں یاہ کائنات تباہ برباد ہو جاتی تے یوہ نظام اُتھل پتھل ہو جاتو ور ہم دیکھاں کہ یوہ نظام ٹھیک ٹھیک چلتو جا رہیو ہے اس غو مطلب یوہ ہے کہ مشرکاں غیں یہ ساریں گل پلّے تیں بنایا وا کوڑ ہیں نہ خدا غی خدائی ماں کوئے شریک ہے تے نہ ہی اس تیں بجن کوئے عبادت تے دعا غو مستحق ہے بلکہ ہم تے دیکھاں کہ کائنات غی اک اک چیز اللہ غا شرک تیں پاک ہون غی گواہی دے رہئی ہے سگوں ستاں غا ست اسمان نالے زمین تے ات غی ساری جیا جون زبان ناں وی اللہ تعالیٰ غی تسبیح کر رہئی ہے یاہ بکھری گل ہے کہ انسان انھاں غی تسبیح ناں نہ سمجھ سکے نہ سُن ہی سکے؛ ور قرآن انسان ناں یاہ خبر دیئے جے کائنات غی اک اک چیز اپناں مالک ناں یاد کر رہئی ہے تے اس غی پاکی بیان کر رہئی ہے جسناں کدے کدے اللہ تعالیٰ اپنی قدرت ناں دس وی چھوڑے حافظ ابنِ کثیرؒ نے ات مُچ ساریں حدیث بیان کیں ہیں جھاں ماں بوٹاں پتھراں تیں لے غے کھان پین غی چیزاں توڑی بے شمار چیزاں غا تسبیح کرن غو ذکر آیو ہے ور اس نِکا جیا حاشیہ ماں انھاں غا بیان غی گنجائش کت ہے!

(۳۴) یعنی مشرکاں غیں شرک آلیں یہ بیہودہ گل تے اتنوں ہڑو جرم ہے جے اس ور فٹ خدا غو قہر ٹُٹ پیتو، دنیا ملیا میٹ ہو جاتی ور اللہ تعالیٰ ''تحمل آلو ہے،، اس گلوں وہ اُن جرم ماں غے باوجود وی اپناں بندان ناں ٹہل دیدے غے توبہ غو موقعو دیتو رہ تے جد اس غو کوئے بندو اپناں کرتو تاں ور شرمسار ہو غے اُس غا بو آ ور آ جے فر خدا اس ناں اپنی بخشش غی چھتری ہیٹھ چھپا لئے تے اس غاں گناہاں ور پڑدو گہل

چھوڑے کیو نجے وہ ہے ہی ''غفور یعنی مچ بخشش آنو ،،۔

(۳۵) عرب غاں مشرکاں غی ضد تے کرودھ غو بیان ہور ہیو ہے تے اس سوال غو جواب دتو جا رہیو ہے جے قرآن جسا سُچا تے اثر دار کلام ناں سُن غے وی انھاں غاں دلاں ور اثر کیوں نیہنہ ہوتو؟ حالانکہ اس ماں تے واہ تاثیر ہے کہ جیکدے یوہ پہاڑاں ناں سنا یو جے تاں ویہہ وی پھٹ جیں، فرمایو: جہڑا لوک آخرت ناں نیہنہ منتا، جہڑا خدا غی بارگاہ ماں حاضر ہون ور یقین نیہنہ کرتا، جہڑا زندگی ناں بے مقصد کھیڈ تماشہ غی چیز سمجھیں تے یوہ خیال کریں جے ہم نے مر غے مُک ہی جانوں ہے تے اس زندگی غو کجھ لیکھو دینوں ہی نیہنہ اسا لوک دنیا ماں اس رامست تے مغرور ہو جیں جے آخرت غا لیکھا غی کائے گل اُنھاں غی سمجھ ماں

اَوْ حَدِیْدًا ﴿۵۰﴾ اَوْ خَلْقًا مِّمَّا یَكْبُرُ فِیْ صُدُوْرِكُمْ

یا لوہ ؛ یا کوئے ہور چیز جہڑی تھاراں دلاں ماں اس تیں وی سخت وہے

فَسَیَقُوْلُوْنَ مَنْ یُّعِیْدُنَا قُلِ الَّذِیْ فَطَرَكُمْ اَوَّلَ

ہن کیہنہ غا جے کون ہم ناں دہری واری پیدا کرے غو!؟ تم فرمادیو: وہ ہی ہے جس نے تم پہلی واری پیدا

مَرَّةٍ فَسَیُنْغِضُوْنَ اِلَیْكَ رُءُوْسَهُمْ وَیَقُوْلُوْنَ مَتٰی

کیا تھا فر تھارا در سر ہلا ہلا غے کیہنہ غا کہ اچھا یاہ گل کد وہے

هُوَ قُلْ عَسٰۤی اَنْ یَّكُوْنَ قَرِیْبًا ﴿۵۱﴾ یَوْمَ یَدْعُوْكُمْ

غی؟ تم فرمادیو: خورے اس غو ویلو نیڑے ہی آ لگو وہے (۵۲) جس تہاڑے وہ تمناں بلاوے غو

فَتَسْتَجِیْبُوْنَ بِحَمْدِهٖ وَتَظُنُّوْنَ اِنْ لَّبِثْتُمْ اِلَّا

تم اس غی صفت کرتا فٹ جواب دیں غا تے تم یوں خیال کریں غا کہ تم دنیا ماں تھوڑو ہی وقت

قَلِیْلًا ﴿۵۲﴾ وَقُلْ لِّعِبَادِیْ یَقُوْلُوا الَّتِیْ هِیَ اَحْسَنُ

رہیا ہیں (۵۳) تے (اے نبیؐ) تم میراں بنداں ناں فرمادیو: جے ویہہ سوہنی گل ہی کہیا کریں

اِنَّ الشَّیْطٰنَ یَنْزَغُ بَیْنَهُمْ اِنَّ الشَّیْطٰنَ كَانَ

بیشک شیطان لوکاں ماں فساد کراتو رہ واقعہ ہی شیطان انسان غو

لِلْاِنْسَانِ عَدُوًّا مُّبِیْنًا ﴿۵۳﴾ رَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِكُمْ اِنْ یَّشَاْ

باندے باچھڑ دشمن ہے (۵۴) تھارو رب تمناں خوب جانے جیکر وہ چاہوے

یَرْحَمْكُمْ اَوْ اِنْ یَّشَاْ یُعَذِّبْكُمْ وَمَاۤ اَرْسَلْنٰكَ عَلَیْهِمْ

تاں تھارا اور رحم کردئے، یا جیکدے چاہوے تاں تمناں سزا دیدئے، تے (اے نبیؐ) ہم نے تم انھاں ور ذمہ وار

وَكِیْلًا ﴿۵۴﴾ وَرَبُّكَ اَعْلَمُ بِمَنْ فِی السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ

بنا غے نیہنہ چلایا (۵۵) تے تھارو رب خوب جانے انھاں ناں جہڑا اسماناں ماں تے زمین ماں ہیں

وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ النَّبِیّٖنَ عَلٰی بَعْضٍ وَّاٰتَیْنَا دَاوٗدَ

اور ہم نے کجھاں نبیاں ناں کجھاں ور فضیلت دتی ہے تے ہم نے داوودؑ ناں

آتی ہی نیہنہ اسا لوک جد دین غی مخالفت ور لک بن لیں فر انھاں غے بشکار تے اللہ غا حبیب ﷺ غے بشکار ضد، نفرت تے کرودھ غا اسا پڑدا آ جیں جہڑا دستا تے نیہنہ ور ویہہ کلام غو اثر دلاں تو ڑی نیہنہ جان دیتا، اساں لوکاں غاں دلاں ور نفرت غا جندرا لگ جیں، کناں ور دشمنی غا چھپّا لگ جیں فر یہ لوک کائے گل کسرا سنّیں یا سمجھیں!! حالانکہ انھاں مشرکان غو تے یوہ حال ہے کہ جد یہ قرآن ماں اللہ غی توحید تے اس غیں صفت سُنّیں جھاں غے ناں انھاں غاں باطل معبوداں غی کائے صفت نیہنہ ہوتی فر مچ نفرت ناں کنڈ پھیر غے نس پُویں تے پوری گل سننی وی پسند نیہنہ کرتا! فر انھاں ور خدا غا سُچا کلام غو اثر کسرا و ہے۔

(۳۶) مکہ غا مشرک مقدم کدے کدے اس پھیڑی نیت ناں قرآن سُنّیں ویں تھا جے شائت کائے اسی گل ہتھ آ جئے جس غو مخول بنا بنا غے لوکاں ناں قرآن تیں دور رکھ سکاں۔ فر آپس ماں گوشا کریں ویں تھا جے ہُن قرآن غا بارہ ماں تے رحمتِ عالم ﷺ غا بارہ ماں کہڑی گل مشہور کراں؟ فر آپس ماں گوشا کر کر غے طے کریں ویں تھا جے رحمتِ عالم ﷺ ناں نعوذ باللہ! جادوگر تے قرآن ناں منتر کانہہ غا تے جد کدے کوئے نووں نووں مسلمان انھاں ناں لبھ جئے تھو فر اس ناں مہناں ماریں ویں تھا جے پہائی تم تے اسا بندہ پچھے چل پیا ہیں جس ور جادو کیّو وو ہے'' جس غا اثر ناں وہ فاتریں ویں دیئے لگو نعوذ باللہ! اللہ تعالیٰ اُنھاں غی اس شرارت ور اپناں حبیب ﷺ ناں تسلی دیئے جے انھاں غیں یہ ساریں گل مھارا علم ماں ہیں ویلو آن ور پورو پورو لیکھو ہو جئے غو، تم اُنھاں غا جاہل پوناں تیں بے فکر رُہو بلکہ انداز و لاؤ جے یہ حق ناں چھوڑ غے کسرا اپہمّل پہوسا کھائیں کہ تھاری مخالفت ماں وی کدے کسے ایکن گل ور نیہنہ کھلتا، کدے شاعر، کدے سدائی بس جہڑی گل منہ ماں آوہے واہی بک چھوڑیں۔

(۳۷) عرب غا مشرک اس گل ناں منیں تھا جے یاہ ساری کائنات یاہ زمین یوہ اسمان تے انھاں غا بشکار غی یاہ ساری جیا جون اللہ تعالیٰ نے ہی پیدا کی ہے ور اس غے باوجود انسان غا حساب کتاب تے جزا سزا واسطے دوہری واری پیدا ہون ناں اک ناممکن کم سمجھیں تھا جے جسویلے انسان غو جسم گل سڑ غے تے ریزہ ریزہ ہو غے مٹی ماں رل جے غو فر اس ناں دوہری واری جوڑ غے کون پیدا کر سکے!! انھاں ناں کہیو جا رہیو ہے جے تم جد اللہ ناں اتنی بڑی قدرت آنو وی منیں فر دوہری واری پیدا ہون ناں کیوں مشکل سمجھیں تم اللہ تعالیٰ غی قدرت ناں تکو اس غے پہانے تم مر غے مٹی تیں وی کائے باٹی چیز بن جاؤ تم پہانویں پتھر یا لوہو بن جاؤ یا اُس تیں وی کائے ڈاھڈی چیز بنوں اللہ غی قدرت ماں جس نے پہلی واری ساری کائنات پیدا کی دوہری واری پیدا کرنوں کجھ اوکھو کم نیہنہ۔ مشرک اس سخت جواب اگے لاجواب ہو جیں، ٹاٹرے جیں تے انھاں ناں جد ہور کائے گل نیہنہ سرتی فر سر ہلا ہلا غے کیہنہ جے الاّ! یاہ تے دسو یوہ دوہری واری پیدا ہون غو معاملو وہے غو کد؟ کتناں اک تہاڑا رہ گیا ہیں؟ فرمایو ''خورے واہ گہڑی نیڑے ہی آ لگی وہے'' یعنی تم ناں تے یاہ گل سوچنی لوڑیئے جے تم نے اس واسطے تیاری کے کی ہے؛ تم تیاری تے اپنی موت تو ڑی ہی کر سکیں جس غی مدت تے زیادہ لمی نیہنہ، باقی جد واہ گہڑی آ جئے غی اسویلے تے تم آپے کیہنہ غا جے ہم دنیا ماں اک نیں تیں زیادہ رہیا ہی نیہنہ لہذا اجہڑی آن آنلی ہے اس ناں آئی وی سمجھو!

(۳۸) جہڑا لوک قیامت ناں ان ہونی گل کیہنہ تے اس غو مخول بنا نویں انھاں ناں قیامت غو اک جھلکا رو جئو دسیو جا رہیو ہے جے اُس تہاڑے تے خدا غی طرفوں اک آواز ہوتاں ہی اکھ غا لحظہ ماں

زَبُوْرًا ۝ قُلِ ادْعُوا الَّذِيْنَ زَعَمْتُمْ مِّنْ دُوْنِهٖ فَلَا
زبور عطا کی (۴۱) (اے نبیؐ) فرمادیو: جے تم انھاں ناں بلّا غے تک لیو جھاں ناں تم نے اس تیں علاوہ معبود سمجھیو ووہے ویہہ
يَمْلِكُوْنَ كَشْفَ الضُّرِّ عَنْكُمْ وَلَا تَحْوِيْلًا ۝ اُولٰٓئِكَ
نہ تے تھاری تکلیف دور کر سکیں تے نہ ہٹا سکیں (۴۲) یہ لوک (خدا ناں چھوڑ غے)
الَّذِيْنَ يَدْعُوْنَ يَبْتَغُوْنَ اِلٰى رَبِّهِمُ الْوَسِيْلَةَ
جھاں اگے دعا کریں ویہہ تے آپ اپنّاں رب غو قرب لوڑیں جے کہڑو
اَيُّهُمْ اَقْرَبُ وَيَرْجُوْنَ رَحْمَتَهٗ وَيَخَافُوْنَ عَذَابَهٗ
زیادہ مقرب ہے اور ویہہ آپ اس غی رحمت غا امیدوار ہیں نالے اس غا عذاب تیں ڈر رہیا ہیں
اِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُوْرًا ۝ وَاِنْ مِّنْ قَرْيَةٍ
واقعہ ہی تیرا رب غو عذاب ڈرن غی چیز ہے (۴۳) تے اسی کائے لبستی نیہنہ
اِلَّا نَحْنُ مُهْلِكُوْهَا قَبْلَ يَوْمِ الْقِيٰمَةِ اَوْ مُعَذِّبُوْهَا
جس ناں ہم قیامت توں پہلاں پہلاں ہلاک نہ کر دئیاں ، یا ہم اس ناں سخت
عَذَابًا شَدِيْدًا ؕ كَانَ ذٰلِكَ فِى الْكِتٰبِ مَسْطُوْرًا ۝
عذاب ماں مبتلا نہ کر دئیاں یاہ گل لوح محفوظ ماں لکھی وی ہے (۴۴)
وَمَا مَنَعَنَآ اَنْ نُّرْسِلَ بِالْاٰيٰتِ اِلَّآ اَنْ كَذَّبَ بِهَا
تے ہم ناں (خاص) معجزا دینّ تیں ہور کائے گل نیہنہ روک رہئی سوائے اس تیں کہ پہلاں لوکاں نے معجزاں
الْاَوَّلُوْنَ ؕ وَاٰتَيْنَا ثَمُوْدَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوْا
ناں جُھوٹھا کہہ دتو تھو تے ہم نے قوم ثمود ناں اکھ کھولن آلی نشانی اونٹھنی دتی تھی ، ور انھاں نے اس ور ظلم
بِهَا ؕ وَمَا نُرْسِلُ بِالْاٰيٰتِ اِلَّا تَخْوِيْفًا ۝ وَاِذْ قُلْنَا
کیّو تے ہم معجزا چھڑا ڈران واسطے ہی پہیجاں ؛ تے (اے نبیؐ یاد کرو) جسویلے ہم نے تمناں کہیو
لَكَ اِنَّ رَبَّكَ اَحَاطَ بِالنَّاسِ ؕ وَمَا جَعَلْنَا الرُّءْيَا الَّتِيْٓ
تھو جے تھارا رب نے سارا لوک گھاوا ماں لیّا وا ہیں تے وہ نظارو جہڑو ہم نے تمناں کرایو تھو

سارا لوک محشر غا مدان ماں کٹھا ہوجیں غا ، سارا اللہ تعالیٰ غا فرمانبردار بنّیا وا ویں غا ، سگوں اُس تہاڑے تے ساراں غی زبان ور اللہ تعالیٰ غی ''حمد'' ، غا لفظ آپ مہارا ہی چلتا ویں غا یاہ انسانی فطرت غی آواز وہے غی ور اُس تہاڑا غی فرمانبرداری تے ''حمد'' ، کرنی کجھ کم نیہنہ آسیں ، تے اج جہڑا قیامت ناں انّ ہونی گل کیہنہ یہ قیامت غی اک جھنجوڑ لگتاں ہی یوہ خیال کریں غا جے دنیا غی تے دنیا تیں بعد برزخ غی جتنی وی مدت تھی واہ بالکل تھوڑی جئی ہی تھی ۔

(۳۹) یعنی موموناں ناں آپس ماں وی بڑی احتیاط نالّ سُہناں سُہناں لفظاں ماں مہر محبت آلاّ مٹھا طریقہ نالّ گل کرنی چاہئے تے مشرکاں سنگ وی انھاں غی گلاں ور لہر ماں بشیک غے نیہنہ گل کرنی لوڑیئے ! بلکہ اُنھاں ناں مُچ مِٹھاں پیاراں لفظاں ماں شفقت نالّ سمجھانّوں چاہئے ! تانجے ایمان آلاّں غی کسے گل ور شیطان مخاطب ناں پَہڑ کا نہ سکے ورنہ جدا اک واری پَہڑ کا غے شیطان گھولّ کرا چھوڑے غو فر ضد تے دُشمنّی غیں اسیں کند کھلّیں ہوجیں غیں کہ ویہہ کائے گل سمجھنّ غی کوشش ہی نیہنہ کرسیں اور شیطان تے انسان غو ہے ہی دشمنّ وہ تے اسا موقع غی تاڑ ماں بیٹھو رہ جے کد دو بنداں ناں گھلانّ غو موقعو لبھے ۔

(۴۰) یعنی تمنّاں کسے غا نہ منّنّ ور لہر کرن غی لوڑ نیہنہ تے نہ تم کسے غا عملاں غا ذمہ وار ہیں تھارو کم تے صرف دین غی دعوت دینّی ہے باقی دلاں غو حال تے اللہ ہی بہتر جانّے جس غا دل ماں حق ناں منّنّ غی ہُٹک وہے غی اللہ تعالیٰ اس ناں توفیق دے غے اپنّی رحمت غو مستحق بنّا چھوڑے غو تے جس غا دل ماں حق غی نفرت وہے غی فر خدا وی اس ناں اپنّی رحمت تیں دور کر چھوڑے غو تے وہ کفر شرک کر غے اس غا عذاب غو مستحق بنّ جے غو ۔

(۴۱) کُجھ مشرک کھڑ پنچاں غو یوہ خیال تھو کہ جیکدے اللہ نے کسے انسان ناں نبی بنّانو ہی تھو تاں ہم اس غا زیادہ حقدار تھا کیونجے مھارے کولے دنیا غو مال دولت کھڑ پنچی سب کجھ ہے اساں لوکاں غا جواب ماں فرمایو جا رہیو ہے جے ساری مخلوق ناں اللہ تعالیٰ خوب جانّے تے وہ ہی جانّے جے میں نبوت غو تاج کس غا سر ور رکھنّو ہے تے نبیاں بچوں کس نبی ناں کہڑی خاص چیز ماں فضیلت عطا کرنی ہے لہذا اج جیکر اس نے رحمتِ عالم ﷺ اپنّاں حبیب تے نبیاں غا سردار بنّا دتا ہیں تاں مشرکاں ناں اس ور تعجب کیوں؟ رحمتِ عالم ﷺ تیں پہلاں حضرتِ داوٗدؑ ناں وی تے زبور جسی مقدس کتاب عطا فرمائی تھی جسماں خاتم الانبیاؐ غی فضیلت غو بیان تھو ۔

(۴۲) اُپّر اللہ تعالیٰ غی صفت بیان ہوئی تھی جے وہ جس ناں چاہوے اس ناں سزا دیئے تے جس ور چاہوے رحم فرما غے اس ناں اُچّا درجا دیدئے ، اس غا مقابلہ ماں مشرکاں نے جھاں ہستیاں ناں خدا غی خدائی ماں شریک کیّو وو تھو تے ویہہ اُنّھاں اگے دعا منگیں ویں تھا انھاں غی بے بسی تے کمزوری بیان ہو رہئی ہے جے ویہہ نہ کسے غی کائے تکلیف دور کر سکیں تے نہ کسے غی حالت بٹا سکیں جے غریبی ہٹا غے امیری لے آویں ، ماندگی ہٹا غے تندرستی لے آویں فر اسا بے بس خدا غی خدائی ماں کسرا شریک ہو سکیں ! ویہہ خدائی غا پیہال یا عبادت تے دعا غا مستحق کسرا ہو سکیں ! ۔

(۴۳) یعنی مشرک اللہ تعالیٰ ناں چھوڑ غے جھاں ہستیاں اگے وی دعا کریں ، ویہہ پَہانویں ایمان قبول کر لینّ آلاّ جنّ ویں جس را کہ بخاری شریف غی اک روایت ماں ہے جے عرب غا مشرک کُجھ جناں غی پوجا کریں تھا فر ویہہ جن تے ایمان قبول کر غے توبہ کرن لگ گیا ور مشرک اس تیں بعد وی انھاں غی پوجا ماں تے انھاں اگے دعا کرن ماں لگا رہیا ، یا حضرت عیسیٰؑ ویں جھاں ناں عیسائی خدا غا پوت منّیں تے اُنھاں اگے دعا کریں یا حضرت عزیرؑ ویں جھاں ناں یہودی خدا غا پوت سمجھیں اور حاجت روا تے مشکل کشا منّیں تھا تے اُنھاں اگے دعا کریں تھا یا فرشتا ویں جھاں غی عرب غا مشرک عبادت کریں تھا تے انھاں اگے دعا منگیں تھا جس را کہ حضرت عبداللہ ابنِ مسعود رضی اللہ عنہ غو بیان ہے (ابن کثیر) بہر حال اس را غا کوئے وی بزرگ ویں انھاں ساراں غا بارہ ماں مشرکاں ناں فرمایو جا رہیو ہے جے کجھ تے شرم کرو ! جھاں اگے تم دعا منگیں ویہہ تھاریں تکلیف کے دور کریں غا ویہہ تے آپے اپنّاں مالک غو ''قرب'' ، کھٹّنّ ماں لگا وا ہیں تے اس دوڑ ماں ہیں جے کہڑ واس

اَرَيْنٰكَ اِلَّا فِتْنَةً لِّلنَّاسِ وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُوْنَةَ فِي

ہم نے لوکاں واسطے اک ازمائش بنا چھوڑیو ناتے وہ بوٹو وی جس ور قرآن ماں

الْقُرْاٰنِ ۭ وَنُخَوِّفُهُمْ ۙ فَمَا يَزِيْدُهُمْ اِلَّا طُغْيَانًا كَبِيْرًا ۝

لعنت کی گئی ہے! تے ہم انھاں ناں ڈرانواں وراس ناں انھاں غانموھر پوناں ماں باہدو ہی ہوتو جئے (۴۵)

وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰۗىِٕكَةِ اسْجُدُوْا لِاٰدَمَ فَسَجَدُوْٓا اِلَّآ

تے جسویلے ہم نے فرشتاں ناں کہیو: تم آدمؑ ناں سجدو کرو! فرانھاں (ساراں) نے سجدو کیو؛ ور

اِبْلِيْسَ ۭ قَالَ ءَاَسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتَ طِيْنًا ۝ قَالَ

ابلیس (نے نیہنہ کیو) اس نے کہیو: کیوں! ہوں اس ناں سجدو کروں جہڑو تیں مٹی تیں پیدا کیو ہے؛ کہن لگو:

اَرَءَيْتَكَ هٰذَا الَّذِيْ كَرَّمْتَ عَلَيَّ ۡ لَىِٕنْ اَخَّرْتَنِ

اچھا! تیں اس ناں میرے تیں بدھ عزت دتی ہے! ہُن جیکدے تیں مناں قیامت

اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَاَحْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهٗٓ اِلَّا قَلِيْلًا ۝ قَالَ

توڑی مہلت دیدتی تاں تھوڑاں جیاں لوکاں ناں چھوڑ غے ہوں اس غی ساری اولاد ناں اپناں قابو ماں کرلیوں غو؛ فرمایو:

اذْهَبْ فَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ فَاِنَّ جَهَنَّمَ جَزَاۗؤُكُمْ

جاء! انھاں بچوں جہڑو تیرے پچھے چلے غو فرتم ساراں غی سزا جہنم ہے جہڑی

جَزَاۗءً مَّوْفُوْرًا ۝ وَاسْتَفْزِزْ مَنِ اسْتَطَعْتَ مِنْهُمْ

پوری پوری سزا ہے (۴۶) تے توں انھاں بچوں جس ناں وی اپنی اواز ناں گمراہ کر سکے

بِصَوْتِكَ وَاَجْلِبْ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ وَشَارِكْهُمْ

کرلیئے تے توں انھاں وراپناں سوار تے پیدل جتھا دڑا لیئے اورتوں انھاں غا مال ناتے اولاد

فِي الْاَمْوَالِ وَالْاَوْلَادِ وَعِدْهُمْ ۭ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطٰنُ

ماں آپ وی پیہالی بن جایئے! تے (رج غے) انھاں ناں وعدا کرلیئے! اورشیطان لوکاں ناں فریب تے

اِلَّا غُرُوْرًا ۝ اِنَّ عِبَادِيْ لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطٰنٌ ۭ

تُھوکھا تیں سوا کوئے وعدو نیہنہ دیتو؛ بیشک میراں بنداں ور تیرو کجھ وی زور نیہنہ چل سیں

دوڑماں اگے بدہے تے اپناں مالک غو زیادہ قرب کھٹے تے زیادہ مقرب بنے، ویہہ اپناں مالک غی رحمت غی آس ماں ریہنہ تے اس غا عذاب تیں ڈرتا ریہنہ فرویہہ دعا تے عبادت غا کسرا مستحق ہوسکیں!

(۴۴) یعنی کافراں، مشرکاں، ناں فرماناں ناں پَہانویں کتنی لمی ٹہلن دتی جے تاں وی اس غو یوہ مطلب کدے وی نیہنہ ہوسکتو جے ویہہ خدا غا عذاب تیں بچ ہی گیا ہیں، نیہنہ، بلکہ یاہ گل تے لوحِ محفوظ ماں لکھی وی ہے جہڑی ضرور پوری وہے غی جے کافراں نافرماناں غی ہربستی وریا تے قیامت تیں پہلاں کائے اسی آفت آوے غی جس ناں واہ ملیا میٹ ہوجے غی، یا کسے ہور سخت عذاب ماں ویہہ نافرمان کدے نہ کدے ضرور پھسیں غا تے جہڑا نافرمان خدا غی حکمت ناں دنیا تیں ارام ناں ہی چلیا گیا انھاں غو فرپورو پورو لیکھو آخرت ماں ہی وہے غو بہرحال انھاں ناں اپناں کرتو تاں غی سزا ضرور لبھے غی، لہذا انھاں غی ٹہلن تے مُہلت ناں دیکھ غے کوئے یاہ گل نہ سمجھے جے یہ بچ ہی جیں غا، نیہنہ! اپناں ویلا ور اُنھاں غو لیکھو ضرور وہے غو۔

(۴۵) مشرکاں نے رحمتِ عالم ﷺ اگے یاہ مانگ رکھی تھی جے ہم تمناں تاں اللہ غا نبی مناں غا جد تم ''صفا،، پَہاڑ ناں سوناں غو بنا دسیں، یا مکہ غا کول کاں غاں پَہاڑاں ناں راہن باہن تے فصل غے قابل بنا دسیں (مسند احمد) انھاں غی اسے جاہل پونا آلی مانگ غو جواب دتو جارہیو ہے جے اللہ تعالیٰ اپنی قدرت غیں نشانئیں تے معجزا کوئے تماشو دسن واسطے نیہنہ دستو بلکہ معجزا دسن غو مقصد یوہ ہے جے لوک اُنھاں ناں دیکھ غے خدا غا عذاب تیں ڈریں تے ایمان قبول کریں ور جے کدے ویہہ صاف نشانئیں تے معجزا تک لین تیں بعد وی ایمان قبول نہ کریں تاں خدا غو قانون یوہ ہے جے ویہہ خدائی عذاب ناں ملیا میٹ کردتا جیں بس ہن سمجھ لیو جے اسی مانگ پوری نہ کرن غی وجہ کے ہے واہ یاہی ہے جے پشلا لوک وی پہلاں معجزاں غی مانگ کریں ویں تھا فرمعجزا دیکھ لین تیں بعد ایمان قبول کرن تیں انکار کردیں ویں تھا جس ور خدائی عذاب ناں ملیا میٹ کردتا جیں تھا جس را کہ قومِ ثمود نے پہلاں گٹی بچوں اونٹھنی پیدا ہون غی مانگ کی ور جد اسے را خدائی قدرت ناں اونٹھنی پیدا ہوگئی تے انھاں نے ایمان قبول کرن تیں ہی الکار نیہنہ کیو سگوں اونٹھنی ناں قتل کر غے خدائی عذاب ناں دعوت دتی فرترے تہاڑاں ماں خدا غا عذاب ناں ملیا میٹ ہوگیا، بس اج غاں نافرماناں غی مانگ اسے گلوں پوری نیہنہ ہو رہئی ہے جے ویہہ معجزاں غو انکار کر غے کِدے ملیا میٹ نہ ہو جیں، فراللہ اپناں حبیبؐ ناں تسلی دیتاں فرماوے جے تم انھاں غی گلاں ور دل گیر نہ ہووو یہ سارا اللہ غا علم ماں ہیں وہ وقت آن ور آپے انھاں ناں مک لئے غو، فرنبی پاک ﷺ ناں یاد کروایو جے کہ ہم نے تمناں پہلاں وی دس دتو تھو جے یہ سارا اللہ غا علم غا گہاواماں ہیں اس ناں پتو ہے جے یہ معجزا دیکھ غے وی ایمان قبول نیہنہ کرسیں جس را کہ ہم نے تمناں معراج ماں اک نظارو کرایو تھو یا دوزخ غو بوٹو زقوم جہڑو اللہ غی لعنت غی نشانی وہے غو اس غو ذکروی قرآن ماں ہووو ہے یہ دوئے گل اللہ غی قدرت غیں نشانئیں تھیں ور یہ لوکاں واسطے ازمائش غو ذریعو بن گئیں مشرک انھاں غو مخول بنان لگ پیا، بس اسے را اگر اج یہ خدا غی قدرت غیں نشانئیں دیکھیں غا تاں اُنھاں غو مخول ہی بناویں غا جس ور ملیا میٹ کردتا جیں غا حالانکہ اللہ غی حکمت اجوں انھاں ناں ہور مُہلت دین غی ہے ور مشرکاں غو یوہ حال ہے کہ ویہہ ہور ہور سرکش تے نافرمان ہوتا جیں اور اللہ غی دتی وی مُہلت تیں کُجھ فائدو نیہنہ چکتا۔

(۴۶) حضرتِ آدمؑ تے ابلیس غو قصّو بیان کر غے یاہ گل سمجھائی جارہئی ہے جے اج مشرک جو کجھ کر رہیاں یہ ساریں اولڑیں کار انھاں کولوں شیطان کروا رہیو ہے جہڑو اُنھاں غو تُہروں ہی دشمن ہے تے اس نے انسان ناں گمراہ کرن غی قسم چکی وی ہے، ور اللہ نے وی وعدو کیو وو ہے جے اس ناں تے اس غاں چیلاں ناں جہنم پَہر دتی جے غی تے اُتے انھاں ناں اپنیں کھٹیاں غو پورو بدلو لبھ جے غو۔

(۴۷) شیطان غی مانگ وراس ناں ٹہل دتی جارہئی ہے تے ہرطرح گمراہ کرن غی وی اجازت تے طاقت اس ناں لبھ رہئی ہے جے جس را تیرووس چلےغوتوں انھاں ناں گمراہ کرن غی دل کھول غے کوشش کر لئے، اللہ نے شیطان غا گمراہی آلاؔ یہ رستہ صاف صاف انساناں ناں وی دس چھوڑیا تانجے ویہہ انھاں شیطانی پھنداں تیں واقف ہوغے انھاں غا چھلن بلن تیں بچ سکیں شیطان غی گمراہی غا طریقہ بیان کرتاں سب تیں پہلاں فرمایو جے ''توں اپنٹی آواز ناںؔ گمراہ کر لیئے۔ جس راہ کہ گمراہی غی دعوت دینڑ آلیں تقریراں ناںؔ، گاناں بجاناں غی آواز ناںؔ وغیرہ، تے انساناں تے جناں بچوں جہڑو وی شیطان غو مرید تے اس غو چیلو بنڑ جے فر اس غے ذریعہ گمراہی غیں کاروائیں کرغے وراس ناں اس را بیان فرمایو جے شیطان غا چیلا اس غا پیدل تے اسوارلشکر ہیں وہ انسان ناں گمراہ کرن واسطے انھاں پیدل تے اسوارلشکراں ناں دوڑاتو رہ تے جس را اک فوج کسے ملک ور حملو کرے وہ وی لوکاں ور حملو کرتو رہ فر شیطان غی گمراہی غو طریقو یوہ بیان فرمایو جے وہ لوکاں غا مالؔ تے اولاد ماں اپنٹی سانجھ کڈ لیئے تے وہ انھاں غو پیالی بنڑ جۓ مالؔ ماں اس غی سانجھ یاہ ہے کہ وہ حرام تے ناجائز طریقاں ناںؔ دولت بٹھلی کرن غی انسان ناں جاچ دسے فر ناجائز کماں ماں خرچ کرواوے غیراللہ ور چاہڑن غو طریقو سکھاوے تے اس غا فائدہ سمجھاوے اولاد ماں شیطان غی سانجھ یاہ ہے کہ وہ اپنٹاں چیلاں ناں اولاد ناں قتل کرن غا تے اولاد دوررو ک لانؔ غا نواں نواں طریقہ دسے، بے دینٹی غا رستہ ورلانؔ آلی تعلیم غا فائدا سمجھاوے، اولاد غا اساناں رکھواوے جن ماں شرک غا مطلب پیدا ویں، اللہ غی دتی وی اولاد ناں غیراللہ غی بخشیش دسے وغیرہ؛ تے شیطان غا گمراہ کرن غو اک بڑو طریقو یوہ ہے کہ وہ انساناں ناں دنیا ماں آساں امیداں تے چھوٹھاں وعداں غا اسا لارا لواتو رہ تے دنیا غا جنجل ماں اس را پھسا چھوڑے جے اُنھاں ناں آخرت یاد ہی نیہنہ آتی، حالانکہ اس غا سارا وعدا ٹھوکھا واسطے ہی ویں؛ دوجے پاسے گمراہی غا ان ساراں طریقاں غے باوجود اللہ تعالیٰ فرماوے جے میراں بنداں ور-جہڑا میرا رستہ ور چلنوں چاہویں-شیطان غو قطعاً کجھ وس نیہنہ چلتو، کیونجے جہڑا بندا آپ ان شیطانی کماں تیں دور رہنڑ غی تاہنگ کریں غا تے اللہ غا دسیا واسِدّا رستہ ور رہنٹوں چاہویں غا وی اُنھاں ناں کوئے زبردستی گمراہ نیہنہ کرسکتو۔

(۴۸) انساناں ناں اپنٹاں احسان یاد کرواغے اللہ تعالیٰ توحید غی دعوت دے رہیو ہے جے اللہ نے سمندر ماں انسان واسطے اک ملک تیں دوجا ملک توڑی سفر کرنوں اسان کر دتو ہے اس نے انسان ناں اسی سمجھ عطا فرمائی ہے جس ناںؔ انسان نے سمندری سفر واسطے کئیں کئیں قسم غا جہاز بنا لیا ہیں یوہ سب کُجھ اللہ غو احسان ہی تے ہے جس غو انسان تیں یوہ مطالبو ہو رہیو ہے جے وہ اک اللہ ہی غی عبادت کرے تے اس غے ناںؔ کسے ناں وی شریک نہ کرے انسان غی فطرت وی یا ہی ہے تے اس غا اندر غی یاہ فطری آواز اس ویلے باندے آجۓ جد وہ سمندری طوفان غی کانگ ماں آ پھسے تے اس ناں اپنٹی موت سامنٹے سامنٹے دسنڑ لگ جے اس ویلے ساراں باطل معبوداں ناں بسار غے رچُ اخلاص تے نیش توحید ناںؔ اک اللہ تعالیٰ ناں یاد کرے ور یاہ مصیبت ٹہلتاں ہی وہ فر اپنٹاں مالک ناں بسار غے دنیا غا جنجل ماں جا پھسے یا غیراللہ ور چڑھاوا چاہڑ غے فر شرک کرن لگ جے اور یاہ گل وی نیہنہ سوچتو جے جس مصیبت غی وجہ تیں میں اخلاص ناںؔ سمندر ماں اک ایکلاؔں اللہ تعالیٰ اگے دعا کی تھی واہ مصیبت فر وی آسکے۔ خدا اس ناں قارون ہاروں زمین ماں وی تہسا سکے قوم عاد ہاروں پتھر برھانؔ آلو پھانڈو تے طوفان پہنچ غے وی ہلاک کر سکے یا فر اسا حالات وی بنا سکے جے اسا انسان ناں دوہری واری فر سمندر غو سفر کرنوں پے جے جت ویہہ ہی طوفان، ویہہ ہی چھکھڑ تے ہولاؔ تے سمندری کانگ اس غو بیڑو اس غا کفر غی وجہ تیں غرق کر چھوڑیں۔ ور ناشکرو انسان ان بچوں کسے گل در تہاں نیہنہ دیتو بلکہ مصیبت تیں نکلتاں ہی سب کُجھ بسار چھوڑے۔

(۴۹) گل انساناں ور کیا جانؔ آلاؔ احساناں غی چل رہئی ہے انھاں احساناں ماں ہی اک احسان یوہ ہے جے اللہ تعالیٰ نے ہر ایکنڑ انسان ناں پَہانویں وہ کسے وی خاندان، کسے وی قبیلہ، کسے وی

وَكَفٰى بِرَبِّكَ وَكِيلًا ﴿٦٥﴾ رَبُّكُمُ الَّذِي يُزْجِي لَكُمُ الْفُلْكَ

تے تھارو رب (بنداں غا) کم بنانؔ واسطے سُدّ و ہے (۴۷) تھارو رب تے وہ ہے جہڑو سمندر ماں تھارے

فِي الْبَحْرِ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ ۚ إِنَّهُ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا ﴿٦٦﴾

واسطے کشتی چلاوے تانجے تم اس غو فضل لوڑ سکیں واقعہ ہی وہ تھارا ور مچ مہربان ہے ؛

وَإِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فِي الْبَحْرِ ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ إِلَّا

تے جسویلے سمندر ماں تھارا اور پریشانی آجۓ اس ویلے ''اس اک تیں سوا، تم جس جس اگے دعا کریں ویں سارا

إِيَّاهُ ۖ فَلَمَّا نَجَّاكُمْ إِلَى الْبَرِّ أَعْرَضْتُمْ ۚ وَكَانَ الْإِنْسَانُ

ہوا ہو جیں ؛ فر جسویلے وہ تمناں بچا غے خشکی ور لے آوے تاں تم منہ پھیر لیں اور انسان ہے ہی بڑو

كَفُورًا ﴿٦٧﴾ أَفَأَمِنْتُمْ أَنْ يَخْسِفَ بِكُمْ جَانِبَ الْبَرِّ أَوْ

ناشکرو، تے کیوں! تم اس گل تیں بےفکر ہو گیا ہیں جے وہ تمناں خشکی آلے پاسے زمین ماں تہسا چھوڑے یا

يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ وَكِيلًا ﴿٦٨﴾

تھارا اور پتھراں غی بوٹھ برھانؔ آلو پھانڈو پھیر چھوڑے، فر تمناں اپنٹاں واسطے کوئے کارساز نہ لبھے

أَمْ أَمِنْتُمْ أَنْ يُعِيدَكُمْ فِيهِ تَارَةً أُخْرَىٰ فَيُرْسِلَ

یا تم اس گل تیں بےفکر ہو گیا ہیں جے وہ تمناں اک واری فر سمندر ماں لے جۓ فر وہ تھارا اپر

عَلَيْكُمْ قَاصِفًا مِنَ الرِّيحِ فَيُغْرِقَكُمْ بِمَا كَفَرْتُمْ ۙ ثُمَّ

ہوا غو اک سخت چھکھڑ چلادۓ تے تھاری ناشکری غی وجہ تیں تمناں غرق کر چھوڑے، فر

لَا تَجِدُوا لَكُمْ عَلَيْنَا بِهِ تَبِيعًا ﴿٦٩﴾ وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ

اس گل ور تمناں کوئے مھارو پچھو کرن آلو نہ لبھے (۴۸) تے یقیناً ہم نے آدمؑ غی اولاد ناں بڑی عزت دتی

وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ

تے اس ناں خشکی تے سمندر ماں سواری عطا کی، تے پاک چیزاں غی روزی عطا کی

وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَىٰ كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا ﴿٧٠﴾ ع

اور اپنٹی مچ ساری مخلوق ور اس ناں بڑی فضیلت عطا کی (۴۹)

علاقہ، کسے وی رنگ غو وہے مڑدو ہے یا کالسری انسان ہوݨ غی حیثیت ناݪ ہرایکݨ ناں عزت عطا فرمائی ہے کسے ناں پیدایشئی طور ورذلیل نیہنہ بنایو۔ جس را کہ جہالت آلاں وچ مذہباں ماں خاص خاص قبیلاں واسطے اسو خیال ہے۔ انسان غو وجود ساراں تیں سُہݨوں، شکل سب تیں ودیا، عقل ساری کائنات تیں سرس، خشکی ماں گھوڑا، اونٹھ، ہاتھی تے خدا غی دتی وی عقل ناݪ بنائیں ویں دوجیں سواریں اس غی خدمت واسطے تیار ریہنہ۔ تے سمندر ماں کشتیں، جہاز اس غی خدمت ماں لگا ریہنہ سگوں ہُݨ تے انسان اللہ تعالیٰ غی دتی وی عقل ناݪ سواریں بنا غے ہوا غا کھنداڑا اور وی چڑھ گیو ہے تے نیس غی نیس ماں وہ دنیا غی گُٹھ گُٹھ تے کونٹ کونٹ ماں پُج رہیو ہے۔ انسان غا کھاݨ پیݨ واسطے وی ساری جیاجون تیں ودیا، سرس، تے پاک روزی غو بندوبست کیّو اس سارا کئیں ورغور کر غے اک عام آدمی وی سمجھ سکے جے انسان ناں اللہ نے بڑی فضلیت عطا فرمائی ہے۔ جس غو مطالبو ہے جے انسان اپݨاں مالک غو شکر گذار بݨ غے رہ۔ ور انسان غی اصل فضلیت غو پتو تے قیامت غے تہاڑے ہی لگے غو جد خدا غا فرمانبردار انسان ناں ساری جیاجون تیں اُچو رتبو لبھے غو ور ویہہ بدقسمت خدا غا نافرمان انسان جنھاں نے اپݨاں مالک غی دتی وی اس فضلیت غی کُجھ قدر نیہنہ کی تے اپݨاں مالک غی ناشکری کر غے اپݨاں آپ ناں اس اُچّا رتبہ تیں بُن ٹہا دتو تھو اُنھاں ناں سزا وی ساری جیاجون تیں بدھ وہے غی تے ویہہ اچا رتبہ غے بجائے اسفل السافلیں ماں پُج جیں غا۔

(۵۰) اللہ تعالیٰ غی دتی وی فضیلت، عزت تے بزرگی انسان نے کتنی توڑ چاہڑی، اپݨاں رتبہ غی کتنی قدر کی اس غو اصل نمیڑو آخرت ماں قیامت غے تہاڑے ہی وہے غو جد ہر اک انسان ناں اپݨاں سردار تے اپݨاں پیشوا غے ناݪ بلاّیو جے غو فر ہر ایکݨ ناں اس غو اعمال ناموں دیدتو جے غو، جنھاں ایمان آلاں خوش قسمتاں ناں اُنھاں غو اعمال ناموں اُنھاں غا سجا ہتھ ماں دتو جئے غو تے ویہہ خوشی خوشی اپݨوں اعمال ناموں پڑھیں غا انھاں ناں اپݨاں عملاں غو پورو پورو بدلو لبھ جئے غو کسے وراتنوں ظلم ہوݨوں وی ممکن نیہنہ جتنوں کہ کھجور غی اڑیک غے بشکار اک تہا گو جئیو وہے سگوں اللہ تعالیٰ اپݨاں فضل ناݪ انھاں ناں ہور اُچّو رتبو دیئے غو اس ویلے انسان غی اصل فضلیت غو پتو لگے غو۔ ور ویہہ بدقسمت انسان جنھاں نے نہ دنیا ماں اللہ غی دتی وی لوء تیں کم لیو، نہ اپݨوں رُتبو ہی پچھاݨیوں بلکہ اناں کاناں بݨ غے دنیا ما گمراہی غی انھیریاں ماں ڈابو مارتا ریہنہ ویہہ قیامت غے تہاڑے وی انا ہی ویں غا اُنھاں غو اعمال ناموں کھبا ہتھ ماں لبھے غو اسا انا لوک کدے اپݨی منزل جنت توڑی نیہنہ پُج سکسیں بلکہ جہنم غیں ڈُنگی کھائیاں ماں جاپُویں غا؛ فائدو: ﴿اِمَـــامٌ﴾ غو ترجموں اعمال ناموں وی ہو سکے تے سرداروی! حضرت ابنِ عباسؓ نے اعمال ناموں کیّو ہے (ابنِ کثیر) ترمذی شریف غی اک حدیث ماں وی اعمال نامہ ہی غی تفسیر آئی ہے سورتِ یٰسٓ ماں وی ﴿فِـــی اِمَـا مٍ مُّبِیْنٍ﴾ ماں امام غو لفظ اعمال نامہ واسطے ہی آیو ہے اس گلوں جمہور مفسراں نے اعمال نامہ ہی ترجموں کیّو ہے۔ ور حضرت علیؓ حضرت مجاہدؒ تے کُجھ دوجاں بزرگاں نے سردار تے مقدم غو ترجموں کیّو ہے (قرطبی) ہم نے دواں روایتاں غے مطابق تفسیر کی ہے۔

(۵۱) خدا غی دتی وی لوء تیں کم نہ لیݨ آلاں اناں، خدا غاں نافرماناں غی سدا ہی کوشش رہ جے کسے نہ کسے را لوء آلا وی مھارا انا تے گمراہی آلا رستہ ور آجیں؛ مکہ غا مشرک وی یو ہی کجھ کر رہیا تھا، ویہہ آپ ہدایت آلا رستہ ورتے کدآویں آں! ہاں! اڈّی چوٹی غو زور اس واسطے ضرور لا رہیا تھا جے کسے را رحمتِ عالم ﷺ ہی مھاری گل من لیں۔ تے جہڑو کلام اللہ تعالیٰ عرش تیں نازل فرمارھیو تھو اس ناں چھوڑ غے اُنھاں غی تاہنگ ور چل پُویں یا گھٹوں گھٹ انھاں غی مرضی غے مطابق اس ماں کجھ تبدیلی ہی کر چھوڑیں اُنھاں نے نبی پاک ﷺ اگے یاہ مانگ رکھی جے تم اپݨاں توحید آلا دیݨ غی وی ضرور دعوت دیو ور مھاراں معبوداں غا بارہ ماں وی کُجھ نہ کُہو تانجے مھاری تھاری صلح ہو جئے اور اک مطالبو یوہ کیّو جے جس ویلے ہم تھاری محفل ماں آواں اس ویلے تھاری مجلس ماں کوئے ماڑ وریڑو مسلمان نیہنہ ہوݨوں لوڑیئے کیو نجے ہم مقدم لوکاں ناں انھاں ناݪ بیستاں شُبکی آوے، اللہ تعالیٰ اپݨاں حبیب ﷺ ناں فرماوے جے جیکدے ہم نے تھاری حفاظت نہ کی ہوتی، تم معصوم نہ بنایا وا ہوتا، تاں کُجھ نہ

يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ ۖ فَمَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ

جس تہاڑے ہم انساناں غی ہر ایکݨ جماعت ناں اس غا راہنما ناݪ بلاں وا غا فر جس آدمی نا اس غو اعمال ناموں

بِيَمِينِهِ فَأُولَٰئِكَ يَقْرَءُونَ كِتَابَهُمْ وَلَا يُظْلَمُونَ

اس غا سجّا ہتھ ماں دتو جئے غو تاں اسا لوک اپݨاں اعمال نامہ ناں (خوشی ناݪ) پڑھیں غا تے انھاں وراڑیک غی دیل

فَتِيلًا ﴿٧١﴾ وَمَن كَانَ فِي هَٰذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ

غے برابر وی ظلم نیہنہ ہوسیں؛ تے جہڑو اس دنیا ماں انّو بݨ غے رہ، وہ آخرت ماں وی انّو ہی بݨ غے

أَعْمَىٰ وَأَضَلُّ سَبِيلًا ﴿٧٢﴾ وَإِن كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ

رہ غو تے رستہ تیں وچ ہی گمراہ رہ غو (۵۰) تے یہ لوک (اے نبیؐ) تمناں اس چیز تیں ہٹاݨ ہی لگا تھا

عَنِ الَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ لِتَفْتَرِيَ عَلَيْنَا غَيْرَهُ ۖ

جہڑی ہم نے تھارا در وحی کی ہے تانجے تم اس تیں علاوہ کائے ہور گل پلّے تیں بنا غے مھارا ور لادیں

وَإِذًا لَاتَّخَذُوكَ خَلِيلًا ﴿٧٣﴾ وَلَوْلَا أَنْ ثَبَّتْنَاكَ لَقَدْ

تے اس ویلے یہ تمناں پکّو دوست بنا لیتا؛ تے جیکدے ہم تمناں ثابت قدم بنا غے نہ چلاتا تاں

كِدْتَ تَرْكَنُ إِلَيْهِمْ شَيْئًا قَلِيلًا ﴿٧٤﴾ إِذًا لَأَذَقْنَاكَ

ہو سکے تھو جے تم کجھ نہ کجھ انھاں در مائل ہو ہی جاتا، جیکدے اسو ہو تو تاں تے ہم تمناں زندگی غا

ضِعْفَ الْحَيَاةِ وَضِعْفَ الْمَمَاتِ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ

دوناں عذاب تے موت غا دوناں عذاب غو مزو چکھا تا فر تمناں مھارا مقابلہ ماں

عَلَيْنَا نَصِيرًا ﴿٧٥﴾ وَإِنْ كَادُوا لَيَسْتَفِزُّونَكَ مِنَ

کوئے مددگار نہ لبھتو (۵۱) تے (اے نبیؐ) یہ اس کوشش ماں ہیں جے تھارا قدم اس زمین تیں پٹ

الْأَرْضِ لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا ۖ وَإِذًا لَا يَلْبَثُونَ خِلَافَكَ

چھوڑیں تانجے تمناں اتوں کڈ چھوڑیں تے جیکدے اسو ہو وفر یہ وی تھارا تیں بعدات تھوڑی

إِلَّا قَلِيلًا ﴿٧٦﴾ سُنَّةَ مَنْ قَدْ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنْ رُسُلِنَا

دیر ہی ریہنہ غا؛ تھارا تیں پہلاں ہم نے جہڑا وی نبی چلایا ہیں انھاں غا بارہ ماں مھارو یو ہی دُستور رہیو ہے

کُجھ تھاروخیال وی اُواں ہوہی جاتو، کیونجے انھاں غا فریب پختہ ہیں ہی تغڑا۔ ور چارے قضاء جیکدے ایسو ہو جاتو تاں تھارا اُچا رتبہ غا لحاظ ناںْ اس ورپغڑو وی تغڑی ہوتی، لیکن یوہ اللہ تعالیٰ غو فضل ہی ہے جے اس نے تم ہرطرح معصوم بنّایا واہیں، سبحان اللہ! ان آیتاں تیں انداز و لایو جاسکے جے مشرک ایمان آلاّں ناں ایمان تیں ہٹانْ واسطے کِسا کِسا چھلْ بلْ کریں مشرک اج وی ایمان آلاّں اگیّ اساہی مطالبہ کرر ہیا ہیں، انھاں غاں فریباں تیں بچنْ واسطے بس رحمتِ عالمﷺ ہی غی اِس دعا غی لوڑ ہے ﴿اَللّٰھُمَّ لَا تَکِلْنِیْ اِلٰی نَفْسِیْ طَرْفَۃَ عَیْنٍ﴾ ’’خدایا توں مناں اکھ غا اک لحظ توڑی وی میرا نفس غے حوالے نہ کریئے‘‘ بلکہ اپنْی حفاظت ماں رکھئے۔

وَلَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِیْلًا ۝۷۷ اَقِمِ الصَّلٰوۃَ لِدُلُوْکِ

تے تم مھارا دستو رماں کائے تبدیل نیہنہ تکسیں (۵۲) تم دیہنہ لہنْ تیں لے غے رات

الشَّمْسِ اِلٰی غَسَقِ الَّیْلِ وَقُرْاٰنَ الْفَجْرِ ؕ اِنَّ قُرْاٰنَ

غو انھیرو ہونْ توڑی نماز قائم کرو تے سویرے غی نماز وی ! بیشک سویرے

الْفَجْرِ کَانَ مَشْہُوْدًا ۝۷۸ وَمِنَ الَّیْلِ فَتَہَجَّدْ بِہٖ نَافِلَۃً

غی نماز حاضری غو ویلْو ہے ؛ تے کجھ رات رہتاں تہجد پڑھو (اے نبیؐ) یاہ نماز تھارا واسطے

لَّکَ ٭ۖ عَسٰۤی اَنْ یَّبْعَثَکَ رَبُّکَ مَقَامًا مَّحْمُوْدًا ۝۷۹ وَقُلْ

اک باہدو ہے نیڑے ہی تمنّاں تھارو رب مقام محمود ماں کھلاّں کرے غو (۵۳) تے یوں دعا منگو!

رَّبِّ اَدْخِلْنِیْ مُدْخَلَ صِدْقٍ وَّاَخْرِجْنِیْ مُخْرَجَ

ربا ! توں منّاں جت لے جئے عزت ناںْ لے جاء تے جتّوں کڈّے عزت ناںْ

صِدْقٍ وَّاجْعَلْ لِّیْ مِنْ لَّدُنْکَ سُلْطٰنًا نَّصِیْرًا ۝۸۰

کڈ لے ! تے منّاں اپنْے کولوں (اپنْی) مدد آلْو غلبو نصیب فرماء ؛

وَقُلْ جَآءَ الْحَقُّ وَزَہَقَ الْبَاطِلُ ؕ اِنَّ الْبَاطِلَ کَانَ

تم فرمادیو : حق آگیو تے باطل نابود ہوگیو بیشک باطل ہے ہی نابود

زَہُوْقًا ۝۸۱ وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْاٰنِ مَا ہُوَ شِفَآءٌ وَّرَحْمَۃٌ

ہوجانْ آلی چیز (۵۴) تے ہم قرآن ماں واہ چیز نازل کراں جھڑی مومناں واسطے شفا ہی شفا تے رحمت

لِّلْمُؤْمِنِیْنَ ۙ وَلَا یَزِیْدُ الظّٰلِمِیْنَ اِلَّا خَسَارًا ۝۸۲ وَاِذَآ

ہی رحمت ہے ور ظالماں غا تے نقصان ماں ہی اس ناںْ باہدو ہوتو جئے (۵۵) تے جسویلے

اَنْعَمْنَا عَلَی الْاِنْسَانِ اَعْرَضَ وَنَاٰ بِجَانِبِہٖ ۚ وَاِذَا

ہم انسان ور اپڑوں انعام کراں وہ منہ موڑ لئے اور پاسو پرت لئے تے جسویلے

مَسَّہُ الشَّرُّ کَانَ یَئُوْسًا ۝۸۳ قُلْ کُلٌّ یَّعْمَلُ عَلٰی شَاکِلَتِہٖ ؕ

اس ور کائے پریشانی آوے وہ مایوس ہو جئے ؛ تم فرمادیو: ہر کوئے اپنْاں اپنْاں طریقہ ور عمل کرر ہیو ہے

(۵۲) مکہ غا مشرکاں غیں ان سازشاں غو ذکر ہور ہیو ہے جھڑیں ویہہ رحمتِ عالمﷺ ناں جلاوطن کرن تے دیس نکالْو دینْ واسطے کرر ہیا تھا اللہ نے فرمایو جیکدے انھاں نے مھارا حبیبؐ اتوں ہجرت کرن ور مجبور کرہی چھوڑیا تاں انھاں ناں وی فرات کُجھ زیادہ رہنْوں نصیب نیہنہ ہوسیں حضورﷺ تیں پہلاں نبیاں غا بارہ ماں وی اللہ غو یوہی دسُتور رہیو ہے یعنی جدوی کسے نبی ناں ہجرت ور مجبور کیو گیو فرات غاں مشرکاں ناوی اُت زیادہ دیر رہنْوں نصیب نیہنہ ہوواؤ ہجرت تیں ڈیڈھ سال بعد ہی بدر غا مدان ماں اُنھاں غا ستر سرداراں غو ستھاڑ لگ گیو فر ہر اک سویر اُنھاں واسطے نویں نویں پریشانیاں تے مصیبتاں ہی غو سنْیو لیاتی رہئی اِت توڑی جے نبیﷺ غا وصال تیں پہلاں پہلاں سارا عرب تیں شرک تے مشرکاں غی کھند کھندولْی چائے گئی۔

(۵۳) مشرک رحمتِ عالمﷺ ناں مکہ پاک تیں جلاوطن کردینْ غا یا حضرت ناں اپنْی مرضی غا رستہ ور لیانْ غا منصوبہ بنّار ہیا تھا اس دلگیری غو مقابلو کرن واسطے اللہ اپنْاں حبیبﷺ ناں نماز غی پابندی کرن تے تہجد پڑہُنْ غو حکم دے رہیو ہے، تانجے اللہ غی مدد نازل ہو جئے؛ تے اس غے ناںْ ناںْ ہور تسلی واسطے حضرت ناں ’’مقام محمود‘‘ غی خوشخبری وی سنائی جار ہئی ہے۔ پہلی آیت ماں اشارہ اشارہ ماں پنجا نمازاں غو حکم ہے ’’دیہنہ لہنْ تیں لے غے رات غو اندھیرو ہونْ توڑی‘‘ اس ماں چار نماز آگئیں۔ یعنی دیہنہ لہنْ ماں پیشی تے دیگر اور رات غی انھیری ماں نواشاں تے کُفتاں! یا اس راکہہ لیو جے دیہنہ لہنْ ماں ترے نماز آگئیں کیونجے دیہنہ ترے واری لہہ، اک جسویلے سروروں ذری ٹھلے یوہ پیشی غو ویلْو ہے۔ دوجے جسویلے ہر چیز غی چھاں اس تیں دونْی ہونْ لگ جئے یوہ دیگر غو وقت ہے تے تیجے جس گھڑی دیہنہ بالکل لہہ جئے یوہ نواشاں غو ویلْو ہے۔ تے ’’رات غی انھیری‘‘ ماں اک نماز کُفتاں آگئی پچھے رہئی اک نماز سویر غی تے اس واسطے ’’سویرے غو قرآن پڑھنْوں‘‘ لفظ بولیا جس تیں مراد سویر غی نماز ہی ہے ور یہ لفظ بول غے اشارو اس پاسے کیّو جے سویرے غی نماز ماں قرأت ذری لمی ہونْی لوڑیئے! اس را ات پنجاں نمازاں در اشارو ہے جس غی تفصیل حدیث ماں رحمتِ عالمﷺ نے بیان فرمائی ہے؛ دوجی آیت ماں رات غے وقت تہجد پڑہُنْ غو حکم فرمایو تے ناںْ ہی فرمایو جے یاہ نماز پنج نمازاں تیں علاوہ آپؐ واسطے اک باھدا غی چیز تے اللہ غی خاص بخشیش ہے۔ ان کماں غی برکت ناںْ اللہ تمنّاں ’’مقام محمود‘‘ توڑی پہچاوے غو مقامِ محمود غی اک تفسیر تے خود حدیثاں ماں ہی آئی ہے جے یوہ آخرت غو رتبو ہے جت رحمتِ عالمﷺ ساری خلقت غو حساب کتاب شروع ہونْ واسطے شفاعت فرمانویں غا تے فر حساب کتاب شروع وہے غو، تے کُجھ مفسراں نے یاہ تفسیر وی کی ہے جے اللہ تعالیٰ تمنّاں دنیا تے آخرت دواں ماں اُچّا تیں اُچّا رتبہ ور پہچاوے غو جت انسان تے فرشتا سارا ہی حضرت غی صفت کرن ور مجبور ہو جیں غا۔ فائدو: ’’سویرے غی نماز۔ یا سویرے غی قرآت۔ حاضری غو ویلْو ہے‘‘ اس غی اک تفسیر تے یاہ کی گئی ہے جے یوہ فرشتاں غی حاضری غو ویلْو ہے کیونجے اس ویلے رات غا فرشتا واپس اسماناں ور جیں تے تہاڑی غا آحاضر ویں؛ اس راویہہ آتاں جاتاں دوئے وقتاں ماں خدا غاں بنداں ناں نماز پڑھتاں دیکھیں جس غی ویہہ اپنْاں مالک غی بارگاہ ماں گواہی دیں اس رایوہ بڑو بابرکت ویلْو ہے۔ تے اک تفسیر یاہ وی کی گئی ہے جے یوہ وقت دل غی حاضری غو ہے یعنی اس ویلے دل پوری طرح حاضر وہے اس گلوں جھڑی گل زبان تیں نکلے واہ دل تیں نکلے تے دل اس در متوجہ وہے۔

ع ۹

فَرَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ اَهْدٰى سَبِيْلًا ۝ وَيَسْـَٔلُوْنَكَ

بس تھارورب ہی اس شخص ناں خوب جانٹے جہڑوزیادہ ہدایت آلاؔ رستہ ورہے (۵۶) تے یہ لوک تھاراکولوں

عَنِ الرُّوْحِ ۭ قُلِ الرُّوْحُ مِنْ اَمْرِ رَبِّيْ وَمَآ اُوْتِيْتُمْ مِّنَ

روح غا بارہ ماں پچھیں ؛تم فرمادیو: روح میرا رب غا حکم بچوں (اک حکم) ہے تے تمنّاں بس تھوڑو ہی

الْعِلْمِ اِلَّا قَلِيْلًا ۝ وَلَىِٕنْ شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِالَّذِيْٓ

علم دتو گیو ہے (۵۷) تے (اے نبیؐ) جیکدے ہم چاہواں تاں جو کجھ ہم نے تھارا ور وحی

اَوْحَيْنَآ اِلَيْكَ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ بِهٖ عَلَيْنَا وَكِيْلًا ۝ اِلَّا

کی ہے ساری لے لیاں فر تمنّاں مھارا مقابلہ ماں کوئے حمایتی نہ لبھے ؛ ور

رَحْمَةً مِّنْ رَّبِّكَ ۭ اِنَّ فَضْلَهٗ كَانَ عَلَيْكَ كَبِيْرًا ۝

(یاہ) تھارا رب غی رحمت ہے یقیناً تھارا ور اس غو بڑو ہی فضل ہے

قُلْ لَّىِٕنِ اجْتَمَعَتِ الْاِنْسُ وَالْجِنُّ عَلٰٓي اَنْ يَّاْتُوْا

تم فرمادیو : جیکدے سارا انسان تے سارا جن رلؔ غے اس قرآن جسو

بِمِثْلِ هٰذَا الْقُرْاٰنِ لَا يَاْتُوْنَ بِمِثْلِهٖ وَلَوْ كَانَ

(کلام) لیانوں چاہویں تاں وی ویہہ اس قرآن جسو (کلام) نیہنہ لیا سکتا پہانویں ویہہ

بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيْرًا ۝ وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ فِيْ هٰذَا

آپس ماں اک دوجا غا مدد گار وی بنؔ جیں ؛ تے یقیناً ہم نے اس قرآن ماں ہر قسم

الْقُرْاٰنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ ۡ فَاَبٰٓى اَكْثَرُ النَّاسِ اِلَّا كُفُوْرًا ۝

غا مضمون کئیں کئیں ٹھنگ ناںؔ بیان کیا ہیں ؛ ور متا لوک ناشکری تیں باز نیہنہ آیا (۵۸)

وَقَالُوْا لَنْ نُّؤْمِنَ لَكَ حَتّٰى تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْاَرْضِ

تے مشرکاں نے کہیو: ہم کدے وی تھاراور ایمان نیہنہ لیاساں ات توڑی جے تم مھارے واسطے زمین تیں

يَنْۢبُوْعًا ۝ اَوْ تَكُوْنَ لَكَ جَنَّةٌ مِّنْ نَّخِيْلٍ وَّعِنَبٍ

اک اماء جاری کر دسّیں ؛ یا تھارو کھجوراں تے داخاں غو اک باغ وہے

(۵۴) ''مقامِ محمود'' غی بشارت غے نالؔ نالؔ رحمتِ عالم ﷺ ناں یاہ خوشخبری وی دتی جارہئی ہے جے یہ مشرک تمناں کے دیس نکالو دیں غا۔ اللہ تعالیٰ غی طرفوں تھارواتوں نکلنوں وی عزت، احترام تے سچائی نالؔ وہے غو، تے جت تم جیں غا اُت وی ''پناہ گزیں'' بنؔ غے نیہنہ جاسیں بلکہ عزت، احترام تے سچائی نالؔ بادشاہ بنؔ غے جیں غا، تے تھاری یاہ ہجرت اللہ غی طرفوں زبردست مدد، تے فر زبردست غلبہ اور چھیکڑ اک تگڑی حکومت غو ذریعو بنٹے غی۔ اس توں وی اگے بدھ غے تم یاہ سمجھو جے ہُن حق آ گیو ہے تے باطل پہانویں کتنی وی پھونکڑ پھانکڑ کرے اس غو یقیناً ناں نمود وپٹے گیو ہے، کیونجے باطل تے ہے ہی دفع ہونؔ جگو! سبحان اللہ! جد یاہ پیشن گوئی نازل ہوئی تھی اس ویلے مکہ ماں ایمان آلاؔ مظلومی غی آخری گُٹھ ماں پجُیا واتھا کفر شرک تے باطل زوراں ور ہی نیہنہ تھوسگوں آ کڑے پھونکڑے تے راہبے تھواس ویلے ایمان آلاؔں تیں بجنؔ اس پیشن گوئی ور کونؔ امنّا کر سکے تھو ور کجھ سالاں ماں ہی ساری دنیا نے ان بچوں اک اک گل اپنٹی اکھاں نالؔ پوری ہوتی تک لی، فتح مکہ غا موقع ور جسو یلے رحمتِ عالم ﷺ شاہانہ شان نالؔ حرم شریف ماں تشریف لے گیا اسو یلے اُت ترے سو سٹھ بت خانہ کعبہ غے آسیں پاسیں رکھیا واتھا نبی پاک ﷺ غا مبارک ہتھ ماں اک ڈنڈوری تھی جس نالؔ حضرت ان بتاں ناں مارتا تے ٹہاتا جیں تھا نالؔ نالؔ یا ہی آیت تلاوت فرماتا جیں تھا ﴿جَآءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ اِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوْقًا﴾ (بخاری، مسلم، ترمذی)

(۵۵) یعنی اللہ تعالیٰ جس راحق ناں چلا غے باطل ناں اکالؔ رہیو ہے اسے را یوہ قرآن بلیں بلیں نازل کر غے دلاں غی صفائی کر رہیو ہے، کفر شرک غا روگ نالؔ ماندا بلکہ مریا موا دل قرآن غی برکت نالؔ بل ہور ہیا ہیں سگوں زندہ ہور ہیا ہیں جہڑا اس پاک کلام ور ایمان لیانویں انھاں واسطے یوہ رحمتِ ہی رحمت ہے ور ویہہ ظالم جہڑا شفاء تے رحمت غا اس نسخہ تیں ہی دور نسیں انھاں غا تے نقصان ماں ہی باہدو وہے کیونجے ویہہ ہور ہُور نفرت تے کفر کریں فر ہور ہور جہنم غا مستحق بنٹیں۔

(۵۶) نافرمان انسان غی یاہ حالت قرآن نے جگہ جگہ بیان کی ہے جئے جسو یلے انھاں ناں کائے نعمت لبھ جئے فر اسے ور پھنڈ غے دنیا ماں مست مغرور ہو جیں تے اپنٹاں مالک ناں وی بسار چھوڑیں تے جد کدے کائے نکی موٹی تکلیف آجئے تاں اللہ غی رحمت تیں مایوس ہی ہو جیں ور مومن غی یاہ حالت نیہنہ ہوتی وہ نعمت ور شکر کرے تے تکلیف آنؔ ور صبر کرے تکو سورت ہود آیت ۹/ ،۱۱ فر اللہ تعالیٰ اساں ناشکراں ناں درڈ غے فرماوے جے ہر کوئے اپنٹاں طریقہ، اپنٹاں مقصد تے اپنٹی اپنٹی نیت ور کم کر رہیو ہے تے زندگی گذار رہیو ہے ور اللہ تعالیٰ تیں کوئے پہلّو وو نیہنہ وہ نافرماناں ناں وی خوب جانٹے تے اُنھاں ناں وی جہڑا سِدّ ارستہ ور ہیں ویلو آنؔ ور ساراں غو لیکھو ہو جئے غو تے ہر کسے ناں اپنٹاں کیا غو بدلو لبھ جے غو۔

(۵۷) ''روح'' عربی ماں کئیاں چیزاں ناں کہیو جئے، قرآن پاک ماں وی ''روح'' وحی ناں، قرآن ناں، حضرت جبرائیلؑ ناں، جان ناں تے راحت ارام وغیرہ ناں کہیو گیو ہے جس روح غی حقیقت پچھی جارہئی ہے اس تیں مراد کے ہے؟ کجھ اک مفسراں غو زور ہے جے اگے پچھے ات ذکر قرآن غو ہے اس گلوں ات ''روح'' تیں مراد قرآن یعنی وحی ہے تے پچھیو یوہ جارہیو ہے جے یوہ کسرا نازل وہے ور بخاری مسلم تے مسند احمدؒ غی حدیثاں تیں پتو لگے جے ات روح تیں مراد جان ہی ہے تے سوال یوہ ہے جے اس غی حقیقت کے ہے؟ اس گلوں متا مفسراں نے ات روح تیں مراد جان لئی ہے تے اس تفسیر غے مطابق وی آیت غو اگے پچھے ڈُنگو جوڑ تے ربط ہے، حضرت عبداللہ ابنِ مسعودؓ تیں روایت ہے جے یوہ سوال مدینہ غا یہودیاں نے کیو تھو جس ور یاہ آیت مدینہ ماں نازل ہوئی تھی (بخاری مسلم) ور حضرت ابنِ عباسؓ تیں روایت ہے جے یوہ سوال مکہ غا مشرکاں نے یہودیاں غا کہنؔ ور کیو تھو جس ور یاہ آیت مکہ ماں نازل ہوئی تھی (مسند احمد ورواہ البغوی) مفسر حضرات فرمانویں جے ممکن ہے آیت مشرکاں غا سوال ور مکہ ماں نازل ہوئی وہے فر یہودیاں غا سوال ور مدینہ ماں فر یا ہی آیت دوھرائی گئی وہے بہر حال آیت ماں سوال غو صاف صاف جواب نیہنہ دتو گیو بلکہ یوہ احساس دوایو جے عام آدمی واسطے روح غی حقیقت سمجھنٹی مشکل کم ہے تے ہدایت واسطے اس ناں سمجھنٹوں ضروری وی نیہنہ بس اتنی گل یاد رکھنٹی چاہئے جے

فَتُفَجِّرَ الْاَنْهٰرَ خِلٰلَهَا تَفْجِیْرًا ﴿۹۱﴾ اَوْ تُسْقِطَ السَّمَآءَ كَمَا

فر تم اساں کئیں نہر چلا دسیں ؛ یا جس راکہ تھارو خیال ہے تم مھارے ور

زَعَمْتَ عَلَیْنَا كِسَفًا اَوْ تَاْتِیَ بِاللّٰهِ وَ الْمَلٰٓىٕكَةِ قَبِیْلًا ﴿۹۲﴾

اسمان غا ٹوٹا کر غے سٹ دیو یا تم اللہ تعالیٰ ناں تے فرشتاں ناں سامنڑے لیا غے کھلا کر دیو !

اَوْ یَكُوْنَ لَكَ بَیْتٌ مِّنْ زُخْرُفٍ اَوْ تَرْقٰی فِی السَّمَآءِ

یا تھارو اپڑوں سوناں غو اک گہر وہے یا تم اسمان ور چڑھ جیں

وَ لَنْ نُّؤْمِنَ لِرُقِیِّكَ حَتّٰی تُنَزِّلَ عَلَیْنَا كِتٰبًا

اور ہم تے تھارا (اسمان ور) چڑھن غو وی یقین نیہنہ کرساں جچر توڑی کہ تم مھارے اُپر اک کتاب نہ لاہ لیانویں

نَّقْرَؤُهٗ قُلْ سُبْحَانَ رَبِّیْ هَلْ كُنْتُ اِلَّا بَشَرًا

جس ناں ہم آپ پڑھ لیاں، تم فرمادیو: پاک ہے میرو رب ہوں تے بس اللہ غا پیغام پہچانڑ آلو اک

رَّسُوْلًا ﴿۹۳﴾ وَ مَا مَنَعَ النَّاسَ اَنْ یُّؤْمِنُوْۤا اِذْ جَآءَهُمُ

انسان ہی ہوں (۵۹) تے ہدایت غا آجانڑ تیں بعد لوکاں ناں ایمان قبول کرن تیں بس اسے گل نے روکیو

الْهُدٰۤی اِلَّاۤ اَنْ قَالُوْۤا اَبَعَثَ اللّٰهُ بَشَرًا رَّسُوْلًا ﴿۹۴﴾ قُلْ

کہ ویہہ کہنڑ لگا جے کیوں ! اللہ نے اک انسان رسول بنا غے چلایو ہے ؟ تم فرمادیو :

لَّوْ كَانَ فِی الْاَرْضِ مَلٰٓىٕكَةٌ یَّمْشُوْنَ مُطْمَىٕنِّیْنَ

جیکدے زمین ماں فرشتا رہتا ہوتا (تے) ویہہ اطمنان ناں ٹُرتا پھرتا ہوتا

لَنَزَّلْنَا عَلَیْهِمْ مِّنَ السَّمَآءِ مَلَكًا رَّسُوْلًا ﴿۹۵﴾ قُلْ كَفٰی

تاں ہم وی انھاں کوڑے اسمان تیں کسے فرشتا ناں ہی رسول بنا غے چلاتا؛ تم فرمادیو: میرے تے

بِاللّٰهِ شَهِیْدًۢا بَیْنِیْ وَ بَیْنَكُمْ ؕ اِنَّهٗ كَانَ بِعِبَادِهٖ

تھارے بشکار بس اللہ تعالیٰ ہی غی گواہی سُدی ہے ، بیشک وہ اپڑاں بنداں غی خوب

خَبِیْرًۢا بَصِیْرًا ﴿۹۶﴾ وَ مَنْ یَّهْدِ اللّٰهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ ۚ وَ مَنْ

خبر رکھنڑ آلو دیکھنڑ آلو ہے (۶۰) تے جس ناں اللہ ہدایت دیدئے بس وہ ہی سَدّا رستہ ورو ہے، تے جس ناں

روح اللہ تعالیٰ غو اک حکم ہے جس ناں بے جانڑ چیز زندی ہو جئے تے جس غا نکلن ناں ہر زندی چیز مرجئے باقی اس غو تفصیلی علم لوکاں ناں نیہنہ دتو گیو کیونجے ہدایت واسطے اس غو علم ہوڑوں ضروری وی نیہنہ۔

(۵۸) یعنی انسان ناں ہر ایکنڑ چیز غو علم ہوڑوں کسرا ممکنڑ ہے یوہ تے اللہ تعالیٰ غو فضل ہی ہے کہ وہ اپڑوں پاک کلام نازل فرما غے انسان ناں بے شمار غیبی حقیقتاں تیں باخبر کر دیئے ور انسان اس غا اس احسان غی قدر نیہنہ کرتو حالانکہ جیکدے اللہ تعالیٰ چاہوے تاں وہ اپڑاں پاک کلام غی اس نعمت ناں واپس وی لے سکے فر اُس غا اس فضل ناں کونڑ موڑ غے لیا سکے !! اللہ غو یوہ پاک کلام کتنی بڑی نعمت ہے اس غو اندازو اس تیں لایو جا سکے جے دنیا غا سارا انسان تے سارا جن رلڑ غے تے اک دوجا غوا پرالو کر غے وی جیکدے اسو کلام بناڑوں چاہویں تانویں نیہنہ بنا سکتا تے بنا وی کسرا سکیں جد کہ یوہ خدا غو کلام ہے فر خدائی کلام غو مقابلو کونڑ کر سکے، اس پاک کلام ماں اللہ نے انسان غی ہدایت واسطے ہر اک گل خوب مثالاں ناں پھیر پرت غے سمجھا دتی ہے تے جہڑو ہدایت کھٹنی چاہوے اس واسطے ات کسے چیز غو گھاٹو نیہنہ ور متا لوک ویہہ ہیں جہڑا ناشکری تیں باز آڑوں چاہتا ہی نیہنہ۔

(۵۹) مشرکاں غا کجھ سرداراں - ابوجہل، عاص، عتبہ، امیہ بن خلف وغیرہ - نے حضور ﷺ اگے یوہ مطالبو رکھیو تھو جے جیکدے تم اللہ تعالیٰ غا پیغمبر ہیں تاں تم یہ یہ کم کر دسو فر ہم تم ناں نبی مناں غا۔ تم مکہ غی زمین ناں سَہری (پدری) کر غے ات شام غا ملک ہاروں اما پاڑی جاری کر دسوو ! یا ات تھارا واسطے ہی کوئے اسو باغ وہے جس غے بشکار تم دریا چلا دسیں، یا تم مھارا اپر اسمان غا ٹوٹا ٹہا دسو جس راکہ تم آپ وی یاہ گل کیہنہ جے جیکدے اللہ تعالیٰ چاہوے تاں وہ نافرماناں ور اسمان غا ٹوٹا ٹہا سکے (سورت سبا آیت ۹) یا اللہ تعالیٰ تے اس غاں فرشتاں ناں سامنڑے لیا دسو جہڑا ہم ناں صاف صاف دسیں جے تم اللہ غا رسول ہیں، یا تھارا واسطے سونا غو اک محل وہے، یا تم شِڑ لا غے اسمان ور چڑھ جیں - ور ہم تھارا اسمان ور چڑہن ناں وی تاں مناں غا جد تم اُپروں مھارے واسطے اک صاف صاف کتاب لے غے آویں جس ناں ہم پڑھ غے دیکھاں - اُنھاں مشرکاں غیں یہ ساریں گل بیان فرما غے اللہ تعالیٰ اپڑاں حبیب ﷺ غے ذریعہ بس اتڑوں جواب دیئے جے تم فرمادیو کہ ''میرو رب پاک ہے'' یعنی یہ تے خدائی کم ہیں فر کوئے انسان اسیں گلاں غو دعو کرے یوہ تے صاف صاف شرک ہے جس تیں میرو رب پاک ہے۔ تے دوجی گل یاہ فرمائی جے تم کہدیو کہ ''ہوں تے بس اک انسان تے رسول ہی ہوں'' یعنی میں خدائی غو دعو کد کیّو ہے یا میں انسانیت تیں باہر غی کائے مخلوق ہونڑ غو دعو کد کیّو ہے فر ہوں یہ خدائی کم کسرا کروں ! بلکہ جد میرو یوہ دعو ہی نیہنہ فر میرے اگے یہ مطالبا ہی کیوں کریں ! ہوں تے بس اللہ غو رسول ہوں تے رسول غو کم تے اللہ غا ویہہ پیغام بنداں توڑی پہچاناں ویں جہڑا وحی غے ذریعہ اللہ غی طرفوں اس کوڑے آویں رسول غی ذمہ داریاں ماں یہ کم تے نیہنہ آتا جنھاں غو مطالبو تم کریں فر تھارا یہ مطالبہ کسرا صحیح ہو سکیں !۔

(۶۰) یعنی اللہ غی طرفوں ہدایت غا آجانڑ تیں بعد تے اللہ غا پیغمبر آجانڑ تیں بعد وی لوکاں ناں سَدا ایمان تیں بس اسے گل نے روکیو ہے جے ویہہ اپڑاں خیال غے مطابق یاہ سمجھیں تھا جے زمین ور ٹرن پھرن آلو، کھانڑ پینڑ تے بیاہ شادی کرن آلا انساناں بچوں کوئے انسان - انسان رہتاں رہتاں اللہ غو نبی نیہنہ ہو سکتو۔ نبی تے کوئے فرشتو ہی ہو سکے جہڑو نہ کھائے نہ پیئے، نہ بیاہ کرے، نہ اس ناں کم کاج کرن غی لوڑ وہے۔ اللہ تعالیٰ اس غا جواب ماں فرماوے اتڑوں تے سوچو پیغمبر آخر کس ناں تبلیغ کرن واسطے آویں؟ ویہہ تے انساناں ہی توڑی اللہ غو دین پہچانڑ آویں فرشتاں ناں تے نیہنہ تبلیغ کرتا فر امتی جد انسان ہیں تے نبی فرشتو کسرا ہو سکے !! ہاں ! جیکدے اس دنیا ماں فرشتا ہی بستاویں ہاں فر انھاں ناں تبلیغ غی لوڑ ہوتی تاں یقیناً کوئے فرشتو ہی رسول بنڑ غے آتو۔ سبحان اللہ! پشلا دور ماں لوک سدا یاہی گل کیہنہ ویں تھا جے کوئے انسان انسان رہتاں نبی نیہنہ ہو سکتو۔ اج فر انسان علم غی لوءتیں دور ہو غے اسے گل ناں ذری پھیر پرت غے کہنڑ لگ پیو ہے جے ''کوئے نبی انسان نیہنہ ہو سکتو'' آخر ماں نبی پاک غی زبانی کُہوایو جے کوئے منیں یا نہ منیں اللہ تعالیٰ تے بار بار میرا نبی ہونڑ غی گواہی دے رہیو ہے لہذا میرے تے تھارے بشکار نمیڑا واسطے اللہ غی گواہی ہی سُدّی ہے۔

يُّضْلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ اَوْلِيَآءَ مِنْ دُوْنِهٖ ۚ وَنَحْشُرُهُمْ

وہ گمراہ کردےئ فرایسالوکاں واسطےاس تیں سواتمناں کوئے مددگار نیہنہ لبھسیں، تے ہم قیامت غے تہاڑے انھاں

يَوْمَ الْقِيٰمَةِ عَلٰى وُجُوْهِهِمْ عُمْيًا وَّبُكْمًا وَّصُمًّا ؕ مَاْوٰىهُمْ

ناں اناں تے کلّا اور ڈورا بنّاغے منہ غے پَہار چلاواں غا ؛ انھاں غو ٹھکانوں

جَهَنَّمُ ؕ كُلَّمَا خَبَتْ زِدْنٰهُمْ سَعِيْرًا ﴿٩٧﴾ ذٰلِكَ جَزَآؤُهُمْ

جہنم وہےغوواہ جسویلے وی بجھنڑ لگےغی ہم اس ناں انھاں واسطے ہور پَخا چھوڑاں غا؛ یاہ انھاں غی سزا ہے

بِاَنَّهُمْ كَفَرُوْا بِاٰيٰتِنَا وَقَالُوْۤا ءَاِذَا كُنَّا عِظَامًا وَّرُفَاتًا

اس وجہ تیں جے ویہہ مھاری آیتاں ناں کفر کریں تھا، تے یوہ کہنڑ غی وجہ تیں جے جسویلے ہم ہڈیں تے پھکی ہوجاں غا

ءَاِنَّا لَمَبْعُوْثُوْنَ خَلْقًا جَدِيْدًا ﴿٩٨﴾ اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ

کیوں! اسویلے ہم ناں دوہری واری پیدا کرغے اٹھالیوجےئ غو(٦١) کیوں! انھاں نے یوہ نیہنہ دیکھیو جے وہ اللہ

الَّذِيْ خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ قَادِرٌ عَلٰۤى اَنْ

جس نے اسماناں ناں تے زمین ناں پیدا کیو ہے وہ انھاں جساں ناں وی پیدا کرن غی پوری

يَّخْلُقَ مِثْلَهُمْ وَجَعَلَ لَهُمْ اَجَلًا لَّا رَيْبَ فِيْهِ ؕ فَاَبَى

قدرت رکھے تے اس نے اُنھاں واسطے اک وقت متھیو وہے جس ماں کوئے شک نیہنہ ؛ ور ظالم

الظّٰلِمُوْنَ اِلَّا كُفُوْرًا ﴿٩٩﴾ قُلْ لَّوْ اَنْتُمْ تَمْلِكُوْنَ خَزَآئِنَ

کفر کرن تیں باز نیہنہ آتا (٦٢) تم فرمادیو: (چارے قضاء) جیکدے تم میرا رب غی رحمت غا خزانہ

رَحْمَةِ رَبِّيْۤ اِذًا لَّاَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الْاِنْفَاقِ ؕ وَكَانَ

غا مالک ہوجاتا تاں تم سم جان غا ڈر ور ضرور (انھاں ناں) ڈک رکھتا تے انسان

الْاِنْسَانُ قَتُوْرًا ﴿١٠٠﴾ وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوْسٰى تِسْعَ اٰيٰتٍۭ

ہے ہی بڑو تنگ دِل (٦٣) تے ہم نے موسیٰؑ ناں نوں صاف صاف نشانیں

بَيِّنٰتٍ فَسْـَٔلْ بَنِيْۤ اِسْرَآءِيْلَ اِذْ جَآءَهُمْ فَقَالَ لَهٗ

عطا کیں ؛ تم بنی اسرائل ناں پچھ لیو جسویلے موسیٰؑ انھاں کولے آیا تاں فرعون نے انھاں ناں

(٦١) سب کجھ اللہ تعالیٰ ہی غا اختیار ماں ہے جس ناں ہدایت نصیب وہے واہ وی اللہ غی توفیق ناں ہی وہے تے جہڑو آپ گمراہ رہنڑ غو فیصلو کر لیئے فر اس ناں خُدا اوی اسے رستہ ور لا چھوڑے، تے جد اللہ اس ناں اس غا نموہر پونّاں غی وجہ تیں گمراہ کر دیئے فر دنیا جہان ماں اس ناں ہدایت دینڑ آلو وی کوئے نیہنہ ہوتو، اسا لوک تے فر قیامت غے تہاڑے منہ غے پَہار گھٹھا کیا جیں غا۔ صحابہ کرام نے اس ور حیرانگی ناں عرض کیو تھو جے منہ غے پَہار کس راٹُریں غا حضور ﷺ نے فرمایو جس اللہ نے پیراں پَہار چلایو ہے وہ منہ غے پَہار وی چلا سکے۔ (بخاری مسلم) خیر! اساں لوکاں غو چھیکڑ جہنم ماں ٹھکانوں بنّے غو جہڑی انھاں ناں سزا دینڑ واسطے سدا پختی رہ غی کدے بجھ سے نیہنہ یاہ انھاں غا کفر غی تے اس جہالت غی سزا وہے غی جے جد ہم مر غے مٹی ہو جاں غا فر دوہری واری کسرا زندہ واں غا اس تہاڑے پتو لگ جےئ غو جے کسرا زندہ ہووا!

(٦٢) یعنی یہ جہالت آلیں گل کہنڑ آلا اتنی گل کیوں نیہنہ سوچتا جس خدا نے یاہ زمین یہ اسمان تے یاہ ساری جیا جون پیدا کی ہے اُس واسطے انھاں ناں دوہری واری پیدا کرن ماں کے اوکھت ہے! ابس گل اتنی ہے جے قیامت غی اک گھڑی متھی وی ہے جسماں ذری شک شبہ نیہن واہ آوے غی اُسے مقرر وقت ور۔ لیکنڑ نافرمان لوکاں ور انھاں غا دل ماں کُھب جانڑ آلیاں انھاں گلاں غو وی کجھ اثر نیہنہ ہوتو نہ ویہہ کفر کرن تیں باز آویں بلکہ ویہہ تے ہور ہور نموھرا ہوتا جیں۔

(٦٣) یعنی یاہ نبوت تے پیغمبری اللہ تعالیٰ غی رحمت ہی ہے جہڑی وہ جس ور چاھوے کر دیئے اسے نے اپناں حبیب ﷺ اپنی رحمت ناں نوازیا ہیں ورنہ جیکدے تم اللہ غی رحمت غا مالک بنّا دتا جاتا تاں تم تے مال دولت ناں نبوت ناں وی اپناں گہاوا ماں رکھن غی کوشش کرتا جے کِدے سم نہ جےئ حالانکہ اللہ غی رحمت وی کِدے سم سکے ور انسان کیو نجے ہے ہی کنجوس تے تھوڑا دل آلو اس گلوں وہ خدائی رحمت غا بارہ ماں وی کنجوسی ہی کرے غو۔

فِرْعَوْنُ اِنِّيْ لَاَظُنُّكَ يٰمُوْسٰى مَسْحُوْرًا ۝ قَالَ لَقَدْ

کہیو : اے موسیٰؑ میرا خیال ماں تیرا اور کسے نے جادو کر چھوڑیو ہے ؛ موسیٰؑ نے فرمایو : تنّاں چنگی

عَلِمْتَ مَآ اَنْزَلَ هٰٓؤُلَآءِ اِلَّا رَبُّ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ

طرح پتو ہے جے یہ معجزا تے اسماناں غا اور زمین غا رب ہی نے نازل کیّا ہیں جہڑا سوچݨ سمجھݨ

بَصَآئِرَ ۚ وَاِنِّيْ لَاَظُنُّكَ يٰفِرْعَوْنُ مَثْبُوْرًا ۝ فَاَرَادَ

غا ذریعہ ہیں تے اوفرعون ! ہوں خیال کروں جے توں برباد ہوݨ آلو ہے ؛ فر اس نے انھاں ناں اُس

اَنْ يَّسْتَفِزَّهُمْ مِّنَ الْاَرْضِ فَاَغْرَقْنٰهُ وَمَنْ مَّعَهٗ

زمین تیں کڈ دیݨ غو ارادو کرلیّو تاں ہم نے فرعون تے اس غا سارا سنگی

جَمِيْعًا ۝ وَّقُلْنَا مِنْۢ بَعْدِهٖ لِبَنِيْٓ اِسْرَآءِيْلَ اسْكُنُوا

غرق کر چھوڑیا ؛ تے اس توں بعد ہم نے بنی اسرائل ناں کہہ دتو جے تم زمین ماں رُہو

الْاَرْضَ فَاِذَا جَآءَ وَعْدُ الْاٰخِرَةِ جِئْنَا بِكُمْ لَفِيْفًا ۝

بسو ! فر جسویلے آخرت غو وعدو آجئے غو ہم تم ساراں ناں کٹھاں کر غے لے آواں غا (٦٤)

وَبِالْحَقِّ اَنْزَلْنٰهُ وَبِالْحَقِّ نَزَلَ ۗ وَمَآ اَرْسَلْنٰكَ اِلَّا مُبَشِّرًا

تے ہم نے اس (قرآن) ناں سچائی ناݪ نازل کیّو تے سچائی ناݪ ہی یوہ زل ہووو ؛ تے (اے نبیؐ) ہم نے تم بس خوشخبری دیݨ

وَّنَذِيْرًا ۝ وَقُرْاٰنًا فَرَقْنٰهُ لِتَقْرَاَهٗ عَلَى النَّاسِ عَلٰى

آلا تے ڈران آلا ہی بنا غے چلایا ہیں ؛ تے قرآن ہم نے کنّی کنّی کر غے اس گلوں نازل کیّو تانجے تم لوکاں ناں ٹھہر ٹھہر غے

مُكْثٍ وَّنَزَّلْنٰهُ تَنْزِيْلًا ۝ قُلْ اٰمِنُوْا بِهٖٓ اَوْ لَا تُؤْمِنُوْا ۗ

سناویں تے ہم نے اس ناں بلّیں بلّیں نازل کیّو ہے (٦٥) تم فرمادیو : جے تم اس ور ایمان لیاؤ یا نہ لیاؤ

اِنَّ الَّذِيْنَ اُوْتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهٖٓ اِذَا يُتْلٰى عَلَيْهِمْ

بیشک جنھاں لوکاں ناں اس توں پہلاں علم دتو گیو ہے جسویلے انھاں غے سامݨے اس (قرآن) غی تلاوت کی جئے

يَخِرُّوْنَ لِلْاَذْقَانِ سُجَّدًا ۝ وَّيَقُوْلُوْنَ سُبْحٰنَ رَبِّنَآ

ویہہ تے ٹھوڈیاں غے پہار سجدہ ماں ٹھہ پُویں ؛ تے کہنہ : مھارو رب پاک ہے

(٦٤) جہڑا لوک معجزاں غی مانگ کر رہیا تھا انھاں ناں فرمایو جارہیو ہے جے یاہ چھڑی تھاری اڑی بلکہ ضِد ہے جیکدے اللہ تعالیٰ تھاری یاہ ضِد پوری وی کردیئے تاں وی تم نے ایمان کدے وی قبول نیہنہ کرنوں کیونجے اُس غی تھاراں دلاں ماں تاہنگ ہی نیہنہ جس را کہ حضرت موسیٰؑ فرعون کوݪے نو معجزا لے غے آیا تھا جنھاں غو ذکر سورت اعراف آیت ۱۳۳ ماں ہے ور فرعون یہ سارا معجزا تک غے وی ایمان نیہنہ لیا ئیو سگوں حضرت موسیٰؑ ناں کہݨ لگو جے تھارے اپر تے کسے نے جادو کیّو وو ہے تانہی - نعوذ باللہ - تم یہ فاتریں وی دیں لگا - حضرت موسیٰؑ نے فرمایو جے تناں چنگی طرح پتو ہے سگوں توں دلوں منّے وی ہے جے یہ معجزاں اللہ غی طرفوں ہیں تانجے انھاں ناں تک غے لوکاں غیں اکھ اُگڑیں ور توں جاݨ بجھ غے صرف دنیا غی لالچ پچھے ایمان نیہنہ لیا تو جس غو نتیجو یوہ وہے غو جے ہُݨ تیں ضرور برباد ہوݨوں ہے فرعون علمی دلیلاں ماں لاجواب ہو گیو فر وہ اس شرارت ور آ گیو جہڑی متکبر لوک سدا علمی مدان ماں ہار جاݨ تیں بعد کریں ؛ اس نے حضرت موسیٰؑ تے بنی اسرائیل ناں ہورستاݨوں تے تنگ کرنوں شروع کرلیو ور چھیکڑ اللہ غو قہر جوش ماں آگیو جس نے اُسے غو بیڑو غرق کر چھوڑیو، تے بنی اسرائیل ناں یوہ حکم ہووو جے تم زمین ماں آرام ناݪ رُہو بسو ور اپݨاں لیکھا ناں تے آخرت ناں نہ بساریو جد وہ لیکھا غو تہاڑو آوے غو فر خدا اک اک ناں اپݨاں لیکھا واسطے کٹھا کر دیئے غو ؛ ابنِ کثیرؒ نے لکھیو ہے جے اس ماں رحمتِ عالم ﷺ واسطے بشارت ہے جے وہ تہاڑو دور نیہنہ جد مکہ غا انھاں مشرک مقدماں غو بیڑو غرق کیّو جے غو تے ات غا وارث ایمان آلا بݨ جیں غا -

(٦٥) یعنی حضرت موسیٰؑ ناں ویہہ نوں چیز معجزا غا طور ور عطا ہوئیں تھیں اج رحمتِ عالم ﷺ ناں اک زندو معجزو یوہ قرآن دتو جارہیو ہے جہڑو اللہ غی طرفوں حضرت ور برحق نازل ہووو ہے تے حضرت نے وی برحق ہی جس را نازل ہووو تھو اسے را اگے امت توڑی پہچا دتو ہے - تے اللہ نے یوہ اس گلوں نازل کیو ہے تانجے یوہ اسانی ناݪ پڑھیو جا سکے تے ہر اک نواں مسئلہ غو بروقت حکم آوے جس ناݪ اس غی تعلیم دلاں ماں لہہ جئے ور یاہ گل اس غا پہلای مخاطباں غا لحاظ ناݪ ہے تانجے ساراں تیں مُہرے غا مخاطب قرآن غی تعلیم ناں چنگی طرح سمجھ غے اس ور اس را عمل کریں کہ ویہہ باقی امت واسطے اک نموݨوں بݨ جیں -

إِنْ كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُولًا ﴿١٠٨﴾ وَيَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ

بیشک مھارا رب غو وعدو تے پورو ہوہی غے رہ ؛ تے ویہہ روتا روتا ٹھوڈیاں غے پہار

يَبْكُونَ وَيَزِيدُهُمْ خُشُوعًا ﴿١٠٩﴾ قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوِ ادْعُوا

ٹھہ پُویں، تے قرآن انھاں غی عاجزی ماں ہور باہدو کردئے (٦٦) تم فرمادیو: جے تم اللہ کہہ غے دعا منگو! یا

الرَّحْمَٰنَ ۖ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ ۚ وَلَا

''رحمٰن ،، کہہ غے منگو ! جس'' ناں ،، ناں وی منگو اس غا سارا ہی سوہنا ناں ہیں ؛ تے تم

تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ

اپنٔی نماز ماں نہ تے مچ اُچی اواز ناں پڑھو تے نہ سروں مندری اواز ناں بلکہ انھاں دواں غے بشکار غو

ذَٰلِكَ سَبِيلًا ﴿١١٠﴾ وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ

طریقو اختیار کر لیو (٦٧) تے (اے نبیؐ) تم فرمادیو: ساریں صفت اس اللہ غیں ہیں جس نے نہ (کسے ناں)

وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَلَمْ يَكُنْ

اولاد بنأیو ہے ، تے نہ بادشاہی ماں اس غو کوئے شریک ہے

لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذُّلِّ ۖ وَكَبِّرْهُ تَكْبِيرًا ﴿١١١﴾

تے نہ وہ کمزور ہے جے اس غو مددگار وہے تے تم اس غی خوب خوب کبریائی بیان کرو (٦٨)

سُورَةُ الْكَهْفِ مَكِّيَّةٌ وَهِيَ مِائَةٌ وَعَشْرُ آيَاتٍ وَاثْنَا عَشَرَ رُكُوعًا

سورت کہف مکہ ماں نازل ہوئی تے اس ماں اک سو دس آیت اور باراں رکوع ہیں

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

شروع اللہ تعالیٰ غا ناں ناں جہڑو بے بہا مہربان مچ رحم آلو ہے

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَىٰ عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ

(۱) ساریں صفت اللہ تعالیٰ ہی غیں ہیں جس نے اپنٔاں بندہ ور (یاہ) کتاب نازل کی تے اس ماں

يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا ﴿١﴾ قَيِّمًا لِيُنْذِرَ بَأْسًا شَدِيدًا

ڈِنگ نیہنہ رکھی؛ ٹھیک ٹھیک نازل فرمائی تانجے واہ (لوکاں ناں) اللہ غی طرفوں اک سخت عذاب تیں

(٦٦) مشرکاں ناں کہیو جارہیو ہے جے قرآن غی سچائی کوئے تھارامنٔن ور ہی نیہنہ، تم منّوں یا نہ منّوں اس ناں قرآن غی سچائی ماں کوئے فرق نیہنہ آتو۔ دیکھو اہلِ کتاب بچوں جہڑا نیک علم آلا ہیں جس را کہ نجاشی بادشاہؓ تے حضرت عبداللہ بن سلامؓ انھاں غے سامنٔے تے جسویلٔے قرآن غی تلاوت کی جئے اُسویلٔے انھاں ناں فٹ یاد آ جئے کہ یوہ ہی وہ کلام ہے تے یہ ہی ویہہ آخری نبی ہیں جھاں غو ذکر مھاری کتاباں ماں آیو ہے فر ویہہ شکرگذاری غا جزبہ ناں ٹھوڈیاں غے پہار سجدہ ماں ٹھہ پُویں تے اللہ غی تسبیح کریں جے ربا! تیرو وعدو سچو تھو تیں آخری نبی غا چلاں غو جہڑ و وعدو کیو تھو وہ واقعہ ہی پورو ہو گیو ہے فر انھاں ور قرآن غی تلاوت غو ہور اثر وہے اور انھاں غی عاجزی تے خشوع ماں ہور باہدو ہوجئے تے اسے کفیت ماں ویہہ فر روتا روتا سجدہ ماں ٹھہ پُویں۔ فائدو:- یاہ سجدہ آلی آیت ہے اس ور سجدو کرنٔوں چاہیئے تانجے اُنھاں مخلص موموناں غی سنگت ہو جئے۔

(٦٧) عرب ماں اللہ غو لفظ تے مشہور تھو ور رحمٰن غو لفظ اتنوں مشہور نیہنہ تھو مشرکاں نے قرآن ماں جسویلٔے اللہ تعالیٰ واسطے رحمٰن غو لفظ سُنٔیو تے اُنھاں نے یوہ اعتراض کر ماریو جے ''لیو جی! مسلمان وی دو خدا منٔیں اک اللہ دوجو رحمٰن ؛ اس غا جواب ماں فرمایو جارہیو ہے جے اللہ غی ذات تے اکّا ہے ور اس غا سُہنٔاں سُہنٔاں ناں مچ سارا ہیں تم اس غاں ناں بچوں جہڑ و وی ناں لے غے دعا منگیں غا تے اس نا یاد کریں غا وہ سُنٔے غو پہانویں اللہ کہہ غے دعا منگو پہانویں ﴿ رَحْمٰنْ ﴾ کہہ غے منگو۔ ہاں! اس ناں یاد کرن تے دعا منگنٔ غو یوہ ادب یاد رکھو! خاص کر غے نماز ما اس غو خیال رکھو! جے نہ تے مچ زور ناں چینک چینک غے اس ناں یاد کرو جس ناں بے ادبی آلی گل پیدا وہے تے نہ سروں بلیں بلیں ی تلاوت کرو جے مقتدیاں ناں وی پتو نہ لگے بلکہ انھاں دواں غے بشکار درمیانی آواز رکھو!

(٦٨) سورتِ پاک غا مُنڈ ماں وی اللہ غی صفت تے تسبیح ناں سورت شروع ہوئی تھی ہُنٔ اخیر ماں خاتموں وی اللہ غی حمد ناں ہورہیو ہے تے اللہ غیں ویہہ صفت بیان ہورہئی ہیں جھاں ناں دنیا ماں کھنڈی وی شرک غیں ترے بڑیں بڑیں قسماں غی تردید ہورہئی ہے اک یاہ جے اس غی کائے اولاد نیہنہ نہ تھی نہ پوت؛ دوجے اس غی بادشاہی تے خدائی ماں کوئے شریک نیہنہ کوئے اس غو پیہال تے سانجھ آلو نیہنہ تیجے یاہ جے وہ کسے گل ما اسو عاجز تے محتاج نیہنہ جے اس ناں کسے مددغی گار غی لوڑ وہے جس را کہ دنیا غا مشرک اس غا اپرالا واسطے باطل معبود من لیں اس راویہہ اللہ تعالیٰ ناں کمزور تے محتاج سمجھیں۔ یاہ اک ٹھٹھی وی کمزور گل تھی اس گلوں اس موقع ور اللہ نے اپنٔاں حبیب ﷺ ناں تے ساراں ایمان آلاں ناں حکم دتو جے تم اپنٔاں رب غی خوب کبریائی بیان کرو تے اساں باطل خیال آلاں ناں خدا غی عظمت غو احساس کراؤ۔

۱۰ر جنوری ۲۰۰۱ء ۱۳ر شوال ۱۴۲۱ھ سنٹرل جیل جموں۔

(۱) آیت ۹ تیں لے غے آیت ۲۶ توڑی اصحابِ کہف غو قصو بیان ہووؤ ہے ، اسے ور سورتِ پاک غو ناں ''سورتِ کہف '' ہے۔ سورتِ پاک غا مضمون تے شانِ نزول غی روایتاں ناں دیکھتاں ہویاں ہم کہہ سکاں جے یاہ سورتِ پاک سورتِ بنی اسرائیل غے ناں ناں ہی نازل ہوئی ہے۔ تے اس سورتِ پاک ماں وی ایمان آلاں ناں ہجرت در تے اسلام غا غلبہ در اشارو ہے اس گلوں علماء فرماویں جے یاہ سورتِ پاک وی ہجرت تیں کُجھ پہلاں نازل ہوئی ہے۔ سورتِ پاک غا مُنڈ غیں تمہید آلیں اٹھ آیتاں تیں بعد ''اصحابِ کہف'' غو یعنی اُنھاں جواناں غو قصو بیان ہویو ہے جہڑا کسے ظالم مشرک بادشاہ تیں اپنٔاں ایمان ناں بچانٔ واسطے نس غے کسے کلّاں ماں جا بڑیا تھا، جت اللہ نے ویہہ مِٹھی نیند سوال چھوڑیا تھا تے ترے سو سال تیں بعد اُنھاں غی اکھ کُھلی تھی۔ اس قصہ غے ذریعہ اک پاسے تے ایمان آلاں ناں یوہ حوصلو دتو جارھیو ہے جے تم کافراں غا ظلم اگے ہینٔاں نہ ہویو پہانویں تمنٔاں نس غے کلّایاں ماں ہی کیوں نہ جانٔوں پے جئے۔ تے دوجے پاسے مشرکاں ناں وی جہڑا ایمان آلاں ور ظلم کر رھیا تھا یاہ تھمکی ہے جے تم اپنٔاں باطل عقیدہ واسطے پہانویں کتنوں وی زور لانویں ور باطل غی اوڑک شام ہے۔ اس سارا کیں غے ناں ناں اس قصہ ماں خاصکر قیامت غو برحق ہونٔوں بیان ہووو ہے اس قصہ تیں بعد مشرکاں ناں یاہ گل سمجھانٔ واسطے جے جس دنیا پچھے پے غے تم نے اپنی

آخرت بسار چھوڑی ہے اس غی حقیقت تے پانی غی چھگ تیں ویں زیادہ نیہنہ اک ہورقصو بیان ہووہے جسماں اک دنیادار بندہ غی تے ایماندار بندہ غی کنی کنی سوچ تے اس غونتیجو بیان ہووو ہے،فر حضرت آدمؑ اگے سجدو نہ کرن غو ابلیس ملعون غو بیان کرنغے یاہ گل سمجھائی ہے جے اج مشرک جو کجھ کررھیا ہیں یوہ سارو اپناں ازلی دشمن ابلیس غا سکھالاؔ ورہی کررھیا ہیں۔ اُس تیں بعد حضرت موسیٰؑ تے حضرت خضرؑ غو قصو بیان فرمانغے یاہ گل سمجھائی ہے جے دنیاماں جو کجھ ہورھیو ہے یہ ھُٹ مٹ غا چان چک ہون آلاؔ حادثہ نیہنہ بلکنؔ انھاں غی کنڈ ور اللہ تعالیٰ غی حکمتاں غا سمندر چھپیا واہیں۔فر آیت ۸۳ تیں ذوالقرنین غو قصو بیان ہووو ہے جسماں ایمان آلاں واسطے یوہ سبق ہے جے دیکھو! ذوالقرنین ناں کتنی بڑی حکومت عطا ہوئی ور کائے چیز اس ناں آخرت غا لیکھا تیں غافل نیہنہ کرسکی تے وہ کس را اپناں مالک تیں ڈرڈرنغے زندگی گزارتو رھیو، اَخیر غیں اٹھ آیت سورت پاک غا خاتمہ غیں آیت ہیں جنھاں ماں پشلاں ساراں قصاں ناں سامنے رکھ نغے آخرت غا حساب کتاب تیں غفلت ورتے شرک ورڈرڈیو گیو ہے؛ اس سورت پاک غی حدیث ماں مُچ فضیلت آئی ہے، اک روایت ماں ہے جے جس نے اس غا مُنڈ غیں دس آیت زبانی کرلیں وہ دجال غا فتنہ تیں محفوظ رہ غو (مسنداحمد) مسلم شریف غی حدیث ماں یاہی گل اخیر غیں دس آیتاں واسطے آئی ہے۔اک روایت ماں ہے جے جہڑو سورت کہف غیں مُنڈ غیں تے اخیر غیں آیت پڑھے غو اس واسطے سر تیں لے غے پیراں توڑی اک نورو ہے، تے جہڑو ساری سورت پڑھ لے اس واسطے زمین تیں لے غے اسمان توڑی اک نور تے لوء وہے (مسنداحمد) اک روایت ماں ہے جے جہڑو جمعہ آلےؔ تہاڑے اس ناں تلاوت کرلئے اس واسطے اگلا جمعہ توڑی اک خاص لوء تے نورو ہے (مستدرک حاکم)

(۲) اللہ تعالیٰ غی حمد تے اس غی صفتاں ناںؔ سورت پاک شروع ہورھئی ہے تے اللہ تعالیٰ غی یاہ خاص صفت بیان فرمائی جارھئی ہے جے اس نے اپناںؔ بنداں ور ترس کرنغے اُنھاں غی ہدایت واسطے اپنی یاہ آخری کتاب نازل فرمائی جس غو اک اک حرف ٹھیک تے درست ہے، اندازمُچ اثر دار دل ماں کُھبھ جانؔ آلوؔ ہے، عبارت ماں دریا غی کانگ ھاروں روانگی تے سلاست ہے، کوئے اک لفظ وی ڈِنگو ٹہڈو نیہنہ، انساناں ناں جہڑی وی مت دتی ہے واہ ٹھیک انسانی عقل تے طبیعت غے مطابق ہے، کتاب غو اک بڑو مقصد اللہ غا فرمانبردار بنداں ناں جنت غی خوشخبری دینیؔ تے نافرماناں مشرکاں ناں خاص کرنغے ان جاہلاں ناں جہڑا اللہ تعالیٰ واسطے اولاد غو عقیدو رکھیں سخت عذاب تیں ڈرانوؔں ہے کیونجے ویہہ تحقیق تیں بجن اللہ تعالیٰ ور یاہ تُہمت لانویں تے اک اسو کوڑ بلکہ پھوھڑ ماریں جس غو نہ انھاں ناں کجھ علم ہے نہ انھاں غا باب داداناں ہے۔

(۳) نبی پاک ﷺ ناں اس گل غی سخت ہٹک تھی جے اللہ غا بندا کسے رااس سچی کتاب ناں سمجھ غے اس ور ایمان لیانویں تے جہنم غی اگ تیں بچ جیں، اس واسطے حضرت رات تہاڑی سخت دلگیر ریہنہ تھا۔اللہ تعالیٰ اپناں حبیب ﷺ ناں تسلی دیئے جے جہڑا بدقسمت اس پاک کلام ور ایمان نیہنہ لیا تا تم انھاں ور غم تے دکھ کرکرغے کدے اپنیؔ جان نہ گالںؔ چھوڑیو، تم نےؔ تے اپنوؔں فرض پورو کردتو ہے، ہُن جہڑو دنیا غی رونق تے پُھل کھیلی ماں مست ہوغے اپنی آخرت ناں بسار چھوڑے اس ناں سن لینوں چاہیئے جے یاہ ساری لش پھش تے بس بنداں غا امتحان واسطے ہی ہے، جے کہڑو اس غی جنجل ماں پھس غے اپنیؔ آخرت ناں بسار چھوڑے تے کہڑو اس سب کئیں ناں پچھے سٹ غے نیک عملاں غو خزانوں کٹھو کرے۔ ورساراں ناں یاہ گل کدے نیہنہ بسارنی چاہیئے جے اک اسو تہاڑو وی ضرور آنؔ آلوؔ ہے جد یاہ ساری پھل کھیلی فناء ہوجے غی تے یاہ دنیا اک صاف سہرو مدان بن جے غی تے انسان ناں رتی رتی غو لیکھو دین واسطے اپناں مالک غی عدالت ماں کھلاں ہونوں وہے غو۔ تے جس ناں یاہ گل سمجھ ماں آجے فر اس ناں دنیا غی کائے طاقت اس رستہ تیں ہٹا نیہنہ سکتی؛ اگے اسے غی اک مثال اصحاب کہف غو قصو بیان ہورھیو ہے۔

مِّنْ لَّدُنْهُ وَيُبَشِّرَ الْمُؤْمِنِيْنَ الَّذِيْنَ يَعْمَلُوْنَ

اگاہ کر دئے تے ایمان آلاں ناں جہڑا نیک عمل کر رہیا ہیں یاہ خوشخبری

الصّٰلِحٰتِ اَنَّ لَهُمْ اَجْرًا حَسَنًا ۝٢ مّٰكِثِيْنَ فِيْهِ اَبَدًا ۝٣

دیدئے جے انھاں واسطے بہت چنگو اجر ہے ؛ جس ماں ویہہ ہمیشہ ریہنہ غا ؛

وَّيُنْذِرَ الَّذِيْنَ قَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا ۝٤ مَا لَهُمْ بِهٖ

تے تانجے انھاں لوکاں ناں ڈراوے جہڑا کیہنہ : جے اللہ نے پُوت بنالیّو ہے؛ انھاں کونےؔ اس بارہ ماں کجھ علم

مِنْ عِلْمٍ وَّلَا لِاٰبَآئِهِمْ ۭ كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ

نیہنہ تے نہ انھاں غا باپ دادا کونےؔ تھو بڑی پہاری گل ہے جہڑی انھاں غا منہ تیں

اَفْوَاهِهِمْ ۭ اِنْ يَّقُوْلُوْنَ اِلَّا كَذِبًا ۝٥ فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ

نکل رہئی ہے ویہہ چھڑا کوڑ مار رہیا ہیں (۲) تے (اے نبیؐ) تم انھاں پچھے افسوس کرتا کرتا کدے اپنی جان

نَّفْسَكَ عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ اِنْ لَّمْ يُؤْمِنُوْا بِهٰذَا الْحَدِيْثِ

ہی نہ گال چھوڑیں جیکدے یہ اس کلام ور ایمان نہ

اَسَفًا ۝٦ اِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْاَرْضِ زِيْنَةً لَّهَا لِنَبْلُوَهُمْ

لیانویں؛ روئے زمین ور جو کجھ ہے ہم نےؔ اس ناں اس غی رونق غو ذریعو بنایو ہے، تانجے ہم لوکاں ناں ازمانواں

اَيُّهُمْ اَحْسَنُ عَمَلًا ۝٧ وَاِنَّا لَجٰعِلُوْنَ مَا عَلَيْهَا

جے انھاں بچوں کہڑو چنگا عمل کرے ؛ تے جو کجھ زمین ور ہے ہم یقیناً اس ناں اک صاف

صَعِيْدًا جُرُزًا ۝٨ اَمْ حَسِبْتَ اَنَّ اَصْحٰبَ الْكَهْفِ

سَہرو مدان بنا دینؔ آلاؔ ہاں (۳) کیوں ! تم یوہ خیال کریں جے ''کلاں آلاؔ

وَالرَّقِيْمِ ۙ كَانُوْا مِنْ اٰيٰتِنَا عَجَبًا ۝٩ اِذْ اَوَى الْفِتْيَةُ

تے رقیم آلاؔ،، مھاری (قدرت) غی نشانیاں بچوں کوئے عجیب چیز تھا؟! جسو یلےؔ ویہہ کجھ نوجوان

اِلَى الْكَهْفِ فَقَالُوْا رَبَّنَآ اٰتِنَا مِنْ لَّدُنْكَ رَحْمَةً

کلاں ماں جا بیٹھا فر انھاں نے دعا کی ربا! توں ہم ناں اپنےؔ کولوںؔ رحمت عطا کر

(۴) ان ترے آیتاں ماں اصحاب کہف غو یوہ مختصر قصّو بیان ہوو وہے، اتوں اگے آیت ۲۶ توڑی اس غی تفصیل ہے، ''کہف'' اِسی کلاّں ناں کیہنہ جہڑی کسے پڑی ماں وہے تے اندروں خاصی کھلی وہے تے ''رقیم'' یا تے اُس بستی غوناں ہے جتوں یہ نوجوان نکلیا تھا، یا اس پہاڑ غوناں ہے جسماں یاہ کلاّں ہے یا ''رقیم'' غو مطلب ہے لکھی وی تے اس تیں واہ تختی مراد ہے جس ور انھاں غا ناں لکھیا وا تھا، ''اصحاب کہف'' تے ''اصحاب رقیم'' اک ہی جماعت غا دوناں ہیں یا یہ کنی کنی دو جماعت ہیں؟ کجھ علماء کرام غو خیال ہے جے یہ کنی کنی دو جماعت ہیں اور قرآن ماں صرف اصحاب کہف غا قصہ غی تفصیل آئی ہے امام بخاریؒ غو وی یوہی خیال سہئی وہے، ور جمہور مفسراں غی رائے یاہ ہے جے یہ اکّا جماعت غا دوناں ہیں، بہر حال قرآن تے حدیث ماں اس قصہ غی بس اتنی ہی تفصیل آئی ہے جے کسے شہر ماں اک مشرک ظالم بادشاہ تھو، جہڑو لوکاں ناں بتاں ناں پوجن تے انھاں ور چڑھاوا چاھڑن واسطے مجبور کرے تھو، ات کجھ اک نوجواناں ناں اللہ نے سچی توحید غی تے ایمان غی توفیق دیدتی، جس غو بلیں بلیں بادشاہ ناں پتو لگ گیو، اس نے ایمان آلاّں غی یاہ جماعت اپناّں دربار ماں سد غے انھاں غا عقیدہ غا بارہ ماں سوال کیا، جت اللہ نے انھاں غا دل ڈاھڈا رکھیا تے انھاں نے زبردست جکرا ناںؒ اس غے سامنے توحید ور تقریر کی، سگوں اس ناں وی سچا سُچا دین غی دعوت دتی جس ور اس ظالم ناں سخت لہر چڑھ گئی ور اس نے کسے وجہ تیں انھاں غا قتل غو حکم نیہنہ دتو بلکہ کجھ دن ہور سوچنؒ غو موقعو دتو۔ فر جسویلے انھاں جواناں نے اُت خطرو سہئی کیّو ویہہ نس غے شہر غے نیڑے ہی اک کلاّں ماں جا چھپیا، جت اللہ نے ترے سو سال توڑی ویہہ مٹھی نیند سوالؒ چھوڑیا ترے سو سال تیں بعد اسویلے اُت غا حالات بدلیا وا تھا، بادشاہ پکو ایمان آلوؒ تھو، لوک وی مسلمان تھا، انھاں غا اس راترے سو سال بعد جاگنؒ ور لوکاں غو قیامت غا بارہ ماں یقین پکو ہو گیو جے جہڑو خدا ترے سو سال توڑی سوالؒ غے جگا سکے وہ قیامت غے تہاڑے حساب کتاب تے سزا جزا واسطے مُرداں ناں وی زندہ کر سکے! یوہ قصو مکہ غا مشرکاں نے یہودیاں غا کہنؒ ور پچھیو تھو، مشرکاں غا اک وفد نے یہودی عالماں کولوّں رحمت عالم ﷺ غا بارہ ماں دریافت کیو تھو جس ور یہودیاں نے اُنھاں ناں یہ ترے سوال دتا تھا کہ جے ویہہ انھاں سوالاں غا جواب دے چھوڑیں تاں سمجھ جائیو جے ویہہ اللہ غا سچا نبی ہیں تے جے کدے ان سوالاں غو جواب نہ دے سکیں تاں سمجھ لیو جے ویہہ اینویں ہی پلّے تیں گل بنانویں ویہہ ترے سوال یہ تھا (الف) روح غی حقیقت کے ہے؟ (ب) ذوالقرنین غو کے قصّو ہے؟ (ج) اصحابِ کہف کونؒ تھا؟ انھاں تریہیاں بچوں انھاں نے اصحاب کہف غا قصہ ناں مُچ عجیب قصّو سمجھیو تھو، اللہ تعالیٰ فرماوے: کیوں! تم نے اللہ غی نشانیاں بچوں اسے ناں تعجب آلی تے حیرانکی آلی نشانی سمجھیو ہے یعنی زمین اسمان ناں پیدا کرن غی تے کائنات غیں دوجیں نشانیں تے اس تیں وی بڑیں ہیں۔ باقی یوہ قصو کہڑا زمانہ غو ہے؟ کہڑا شہر ماں پیش آیو تھو؟ وہ ظالم مشرک بادشاہ تاریخ غو کہڑو بادشاہ تھو؟ اصحابِ کہف غا ناں کے ہیں؟ انھاں غا کتّا غو رنگ کے ہے؟ وغیرہ یہ ویہہ گل ہیں جہڑیں نہ قرآن نے بیان کیں تے نہ حدیث ماں رحمت عالم ﷺ نے ہی بیان فرمائیں۔ کیونجے انھاں گلاں غو سمجھنؒو نہ تے قرآن سمجھنؒ واسطے ضروری ہے تے نہ انھاں ناںؒ ہدایت ماں کجھ کہاٹو باھدو ہو جے۔ ہاں! مفسراں نے اپنیؒ اپنیؒ تحقیق غے مطابق انھاں گلاں غو جواب لوڑن غی کوشش کی ہے ور انھاں بچوں کسے ایکنؒ ور پکو یقین نیہنہ کیو جا سکتو۔ جمہور مفسراں غو خیال ہے جے یہ نوجوان حضرت عیسیٰؑ غی شریعت ناں منن آلاّ تھا ور ابنِ کثیرؒ تے کجھ دوجاں مفسراں غو خیال ہے جے یوہ قصو حضرت عیسیٰؑ تیں پرانوّں ہے۔ تے اس را غو جہڑو قصو عیسائی کتاباں ماں آیوّ ہے ہو سکے وہ کوئے دوجو قصو وہے۔ تابعین غا دور غا کجھ بزرگاں غو خیال تھو جے یاہ کلاّں فلسطین غا شہر ایلہ ماں ہے۔ فر کجھ بزرگاں غی تحقیق یاہ ہوئی جے یاہ گل روم غا شہر اُفسوس یا افسس (EPGSUS) غی ہے جہڑو اج ترکی ماں پُوے۔ تے ات غا بادشاہ غو ناں دقیانوس تھو، علامہ ابوحیان غرناطیؒ نے اندلس ماں بالکل اسے را غی اک کلاّں تے انسانی

وَّهَيِّئْ لَنَا مِنْ اَمْرِنَا رَشَدًا ۝۱۰ فَضَرَبْنَا عَلٰٓى اٰذَانِهِمْ فِى

تے مھارا کماں ماں مھاری رہنمائی غو سمان کر دے؛ ہم نے ویہہ کلاں ماں کئیاں سالاں توڑی

الْكَهْفِ سِنِيْنَ عَدَدًا ۝۱۱ ثُمَّ بَعَثْنٰهُمْ لِنَعْلَمَ اَىُّ الْحِزْبَيْنِ

کن ٹھپ غے سوالؒ چھوڑیا؛ فر ہم نے ویہہ اٹھالیا تا نجے دیکھاں کہ دواں جماعتاں بچوں کس نے انھاں غا

اَحْصٰى لِمَا لَبِثُوْٓا اَمَدًا ۝۱۲ نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَاَهُمْ

اُت رہنؒ غی مدت زیادہ یاد رکھی ہے (۴) (اے نبیؐ) ہم انھاں غو قصو تمناں ٹھیک ٹھیک سنا رہیا

بِالْحَقِّ ؕ اِنَّهُمْ فِتْيَةٌ اٰمَنُوْا بِرَبِّهِمْ وَزِدْنٰهُمْ هُدًى ۝۱۳ وَّ

ہاں ویہہ کجھ اک نوجوان تھا جہڑا اپناں رب ور ایمان لے آیا تھا تے ہم نے انھاں غی ہدایت ماں ہور باہدو کر دتو تھو؛ تے

رَبَطْنَا عَلٰى قُلُوْبِهِمْ اِذْ قَامُوْا فَقَالُوْا رَبُّنَا رَبُّ السَّمٰوٰتِ

ہم نے انھاں غا دل مضبوط کر دتا جسویلے ویہہ اٹھ کھلاّ ہوا تے کہنؒ لگا جے مھارو پالنہار وہ ہی ہے جہڑو اسماناں غو

وَالْاَرْضِ لَنْ نَّدْعُوَاۡ مِنْ دُوْنِهٖٓ اِلٰهًا لَّقَدْ قُلْنَآ اِذًا

تے زمین غو رب ہے ہم اس تیں سوا کدے کسے دوجا معبود غی عبادت نیہنہ کرساں (جیکر ہم ایسو کراں) تاں تے ہم بڑی

شَطَطًا ۝۱۴ هٰٓؤُلَآءِ قَوْمُنَا اتَّخَذُوْا مِنْ دُوْنِهٖٓ اٰلِهَةً ؕ

حدوں بدھی وی گل کا نہہ غا؛ یاہ مھاری قوم ہے جس نے اس ناں چھوڑ غے کئیں خدا بنا لیا ہیں

لَوْلَا يَاْتُوْنَ عَلَيْهِمْ بِسُلْطٰنٍۢ بَيِّنٍ ؕ فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ

یہ انھاں (غا معبود ہونؒ) ور کائے صاف دلیل کیوں نیہنہ پیش کرتا تے جہڑو پلّے تیں چھوٹھی گل بنا غے اللہ تعالیٰ

افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا ۝۱۵ وَاِذِ اعْتَزَلْتُمُوْهُمْ وَمَا يَعْبُدُوْنَ

ور لاوے اس تیں بڑو ظالم کونؒ وہے غو! تے جد تم انھاں (مشرکاں) تیں کنّی ہو گیا ہیں اور انھاں تیں وی جھاں غی ویہہ اللہ

اِلَّا اللّٰهَ فَاْوٗٓا اِلَى الْكَهْفِ يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِّنْ رَّحْمَتِهٖ

تیں علاوہ عبادت کریں تم کلاّں ماں جا بیسو؛ تھارو رب تھارے اپر اپنٖی رحمت کھلیار چھوڑے غو

وَيُهَيِّئْ لَكُمْ مِّنْ اَمْرِكُمْ مِّرْفَقًا ۝۱۶ وَتَرَى الشَّمْسَ اِذَا

تے وہ تھارے واسطے تھاراں کماں ماں اسانی مہیّا کر دئے غو؛ تے تم دیہنہ ناں دیکھیں جسویلے

کرنگ آپ تک غے اپنیٔ تفسیر بحرِ محیط ماں لکھیو ہے جے غالبًا یوہ قصو اندلس ہی غو ہے، کجھ نواں مفسراں نے نبطیان غا شہر پیڑا یا بطرا غو لکھیو ہے۔ تے اے ہُنّ کجھ سال پہلاں شام غا اک عالم الاستاذ محمد تیسیر الظبیان نے اک ہور تحقیق پیش کی ہے۔ جے یاہ کلّاں شام غا عمان شہر تیں کوئے اٹھ کلو میٹر دور ''الرقیب'' یا ''الرجیب'' ناں غا علاقہ ماں ہے انھاں غو خیال ہے جے ''الرجیب'' ''الرقیم'' ہی غی بدلی وی شکل ہے، انھاں نے اس کلّاں غی کھنائی کرا غے اس ماں اٹھ قبر تکیں ہیں، تے اس غے اپر اک مسیت غا نشانّ دیکھیا ہیں، جس ماں ست تھم ہیں، تے کلّاں غی کندھاں ور کجھ تصویر وی دیکھی ہیں جھاں بچوں اک تصویر کُتّا غی ہے واللہ اعلم۔ ور یہ ویہہ گل ہیں جھاں غی کجھ اہمیت نیہنہ، تاہی تے صحابۂ کرام نے وی رحمت عالم ﷺ کولوّں اس را غو کوئے اک وی سوال نیہنہ کیو۔

(۵) یعنی ویہہ کجھ اک نوجواں تھا جھڑا شرک تیں ابیزار ہو غے خدا غی توحید ور ایمان لے آیا تھا، فر اللہ نے انھاں ناں ہور ہدایت نصیب فرما دتی تھی، تے جسویلّے ویہہ بادشاہ غی دربار ماں توحید غی تقریر کرن کھلاّ ہووا تھا، اُس ویلّے اللہ نے انھاں غا دل اس را مضبوط کر چھوڑیا تھا جے انھاں نے کسے خوف تے ڈر تیں بجنّ ساری دربار غے سامنّے توحید ور تقریر کی، تے بادشاہ ناں اور اس غاں درباریاں ناں توحید غی یاہ دعوت دتی، فر ویہہ آپس ماں یہ صلاح سوٹھا کرنّ لگا جے جد ہم نے اپنّاں دل، اپنّوں عقیدو تے اپنیٔ سوچ قوم تیں کنی کر لی ہے، تے یاہ قوم مھاری دشمن بن گئی ہے ہُنّ مھارا واسطے ضروری ہے جے ہم اپنّاں وجود ناں وی اس ظالم مشرک قوم تیں کنی کر لیاں، یوہ فیصلو کر غے ویہہ اس کلّاں ماں چلّیا گیا جت اللہ تعالیٰ غی یاہ شان تے قدرت باندے آئی جے اُنھاں ناں اُت مٹھی نیند آ گئی، نالّ ہی انھاں غا ارام غو یوہ انتظام ہوو کہ نہ چڑھتا دیہنہ غی تُھپ اُنھاں ور پوے تھی نہ لہنا غی حالانکہ ویہہ کلّاں ماں صاف کھلّی جگہ ماں تھا، ابن کثیرؒ لکھیں جے کلّاں غو منہ شمال آلےّ پاسے تھو جس کر غے تُھپ سجے کھبے کھنج جیٔ تھی، تے کجھ بزرگ فرمانویں جے یوہ وی اللہ غی قدرت غو اک کرشمو تھو خیر! اس قصہ تیں پتو لگو جے ہدایت در وہ ہی آوے جس غا دل ماں ہدایت غی تاہُنگ وہے فر اس ناں اللہ تعالیٰ وی ہدایت غی توفیق دیدئے تے جھڑو آپے گمراہی غو رستو نوڑ لئے فر اللہ وی اس ناں اُسے رستہ ور لا چھوڑے تے جس ناں اللہ اس غی وجہ تیں اس رستہ ور لا چھوڑے فر اس ناں ہدایت کون دے سکے! فر کوئے اس غو رہنما کس را بنّ سکے!

(٦) یعنی حالانکہ ویہہ سُتا وا تھا ور انھاں غیں اکھ ذری ذری اس را اُگڑیں ویں تھیں جے تکنّ آلوّ بندو یاہ سہیٔ کرے تھو جے یہ جاگیں لگا بلکہ ویہہ آپ تے جاگتا سہیٔ ویں ہی تھا سگوں وہ کتّو جھڑو انھاں غے نالّ آ گیو تھو وہ وی دروٹنی ور پنجا رکھ غے اس را سُتو وو تھو جے تکنّ آلاّں ناں وہ وی صاف صاف جاگتو سہیٔ وہے تھو، جس کر غے اندر جانّ غی کوئے ہمت نیہنہ کر سکے تھو، اس غے نالّ نالّ اللہ نے انھاں غو قدرتی ہی کجھ اسو رُعب وی رکھیو تھو کہ جے کدے کوئے انھاں ناں تک لئے تھو تاں اس غا دل ماں اسو رُعب تے دہشت پیدا ہو جے تھی جے وہ پشلو نیں ہی مُڑ غے نس پُوے تھو، ہو سکے یوہ رُعب اس گلوں وہے تا نجے لوک انھاں ناں تکلیف نہ پہچا سکیں تے انھاں ناں تماشو نہ بنالیں اس تیں علاوہ اللہ غی یاہ قدرت وی تھی جے اللہ انھاں ناں سجے کھبے پاسو پرتاتو رہ تھو تا نجے انھاں غا وجود ناں مٹی نہ کھا جیٔ!۔

طَلَعَت تَّزٰوَرُ عَن كَهفِهِم ذَاتَ اليَمِينِ وَاِذَا غَرَبَت

وہ چڑھے اسو یلّے تُھپ انھاں غی کلّاں تیں سجّے پاسے ہٹ غے نکل جیٔ تے جد وہ لہہ اسو یلّے واہ

تَّقرِضُهُم ذَاتَ الشِّمَالِ وَهُم فِي فَجوَةٍ مِّنهُ ذٰلِكَ مِن

انھاں تیں کھبے پاسے ہٹ غے لہہ جیٔ تے ویہہ اس (کلّاں) غی اک کھلی جگہ ماں ہیں یاہ گل اللہ غی

اٰيٰتِ اللّٰهِ مَن يَّهدِ اللّٰهُ فَهُوَ المُهتَدِ وَمَن يُّضلِل

(قدرت غی) نشانیاں بچوں ہے جس ناں اللہ تعالیٰ ہدایت دیدئے بس وہ ہی ہدایت ور ہے؛ تے جس ناں وہ گمراہ کر دئے

فَلَن تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُّرشِدًا ﴿١٧﴾ وَتَحسَبُهُم اَيقَاظًا وَّهُم

فر تمناں کدے اس واسطے کوئے دوست (تے) رہنمائی کرن آلو نیہنہ لبھسیں (۵) تے تم انھاں ناں سمجھتا کہ ویہہ جاگ رہیا

رُقُودٌ وَّنُقَلِّبُهُم ذَاتَ اليَمِينِ وَذَاتَ الشِّمَالِ

ہیں حالانکہ ویہہ سُتا وا تھا، تے ہم ہی انھاں ناں سجّے اور کھبے پاسو پرتانواں تھا

وَكَلبُهُم بَاسِطٌ ذِرَاعَيهِ بِالوَصِيدِ لَوِ اطَّلَعتَ عَلَيهِم

تے انھاں غو کتّو دروٹنی ور اپنّاں دوئے ہتھ لما غے بیٹھو وو تھو جیکدے تم انھاں ناں اوکڑ غے تکتا تاں تم

لَوَلَّيتَ مِنهُم فِرَارًا وَّلَمُلِئتَ مِنهُم رُعبًا ﴿١٨﴾ وَكَذٰلِكَ

پُٹھیں پیریں نس پیّا تے تھارا (دل) ماں انھاں غی دہشت بیں جاتی (٦) تے اسے را

بَعَثنٰهُم لِيَتَسَآءَلُوا بَينَهُم قَالَ قَآئِلٌ مِّنهُم كَم لَبِثتُم

ہم نےّ ویہہ جگایا تا نجے ویہہ آپس ماں پُچھ پہال کریں؛ انھاں بچوں اک کہنّ آلاّ نے کہیو جے تم اِت کتنوں چر رہیا ہیں

قَالُوا لَبِثنَا يَومًا اَو بَعضَ يَومٍ قَالُوا رَبُّكُم اَعلَمُ بِمَا

انھاں نے جواب دتو جے اک دن یا دن تیں وی کجھ گھٹ رہیا واں غا؛ کہنّ لگا: تھارو رب ہی بہتر جانّے جے

لَبِثتُم فَابعَثُوٓا اَحَدَكُم بِوَرِقِكُم هٰذِهٖٓ اِلَى المَدِينَةِ

تم کتنوں چِر رہیا ہیں خیر! ہُنّ اپنّاں بچوں کسے ایکنّ ناں یہ رپیا دے غے شہر چلاؤ

فَليَنظُر اَيُّهَآ اَزكٰى طَعَامًا فَليَأتِكُم بِرِزقٍ مِّنهُ

تے وہ دیکھ لئے جے اُت کہڑو کھانّوں صاف سُچو ہے فر اس بچوں تھارا واسطے کھانّوں لیا وے

وَلْيَتَلَطَّفْ وَلَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ أَحَدًا ﴿١٩﴾ إِنَّهُمْ إِن يَظْهَرُوا

اور (یوہ کم) بڑی نرمی ناں کرے تے کسے ناں تھارو پتو نہ لگنں دئے ؛جیکدے انھاں کافراں ناں تھارو

عَلَيْكُمْ يَرْجُمُوكُمْ أَوْ يُعِيدُوكُمْ فِي مِلَّتِهِمْ وَلَن تُفْلِحُوا

پتو لگ گیوتاں ویہہ تمناں پتھراں ناں مار مار غے مار چھوڑیں غا یا تمناں اپناں مذہب ماں موڑ لے جئیں غا تے فر تم

إِذًا أَبَدًا ﴿٢٠﴾ وَكَذَٰلِكَ أَعْثَرْنَا عَلَيْهِمْ لِيَعْلَمُوا أَنَّ وَعْدَ

کدے وی کامیاب نیہنہ ہوسیں ؛ تے اسے راہم نے لوک انھاں (غا حال) تیں واقف کرا چھوڑیا تانجے ویہہ جان

اللَّهِ حَقٌّ وَأَنَّ السَّاعَةَ لَا رَيْبَ فِيهَا إِذْ يَتَنَازَعُونَ

لیں جے اللہ غو وعدو سچو ہے تے یاہ گل وی جے قیامت ماں کوئے شک شبو نیہنہ (۷) (یاد کرو) جسویلے لوک

بَيْنَهُمْ أَمْرَهُمْ ۖ فَقَالُوا ابْنُوا عَلَيْهِم بُنْيَانًا ۖ رَّبُّهُمْ أَعْلَمُ بِهِمْ ۚ

انھاں غا معاملہ ماں آپس ماں تنازعو کرن لگ پیا انھاں نے کہیو تم انھاں (غی کلاں) ور اک عمارت بنا چھوڑو انھاں غو رب انھاں

قَالَ الَّذِينَ غَلَبُوا عَلَىٰ أَمْرِهِمْ لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِم مَّسْجِدًا ﴿٢١﴾

ناں خوب جانٹے ؛جہڑا لوک انھاں غا معاملہ ماں غلبو رکھیں تھا انھاں نے کہیو : ہم تے انھاں ور ضرور اک مسیت بناواں غا (۸)

سَيَقُولُونَ ثَلَاثَةٌ رَّابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ

ہنٹ لوک کہینہ غا : اصحاب کہف ترے تھا چوتھو انھاں غو کتو تھو تے (کجھ) کہینہ غا ویہہ پنج تھا

سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْمًا بِالْغَيْبِ ۖ وَيَقُولُونَ سَبْعَةٌ

چھیوں انھاں غو کتو تھو (یہ سب) اندھیرا ماں بٹا ماریں ؛ تے (کجھ) کہینہ غا ویہہ ست تھا

وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ ۚ قُل رَّبِّي أَعْلَمُ بِعِدَّتِهِم مَّا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا

اور اٹھموں انھاں غو کتو تھو؛ (اے نبیؐ) تم فرما دیو: میرو رب ہی انھاں غی تعداد بہتر جانٹے انھاں ناں بس تھوڑا جیا

قَلِيلٌ ۗ فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ إِلَّا مِرَاءً ظَاهِرًا وَلَا تَسْتَفْتِ

لوک ہی جانٹے ؛ تے تم سرسری جئی گل تیں سوا انھاں غا بارہ ماں بحث نہ کریو تے اِنھاں بچوں کسے ایکنٹ کولوں

فِيهِم مِّنْهُمْ أَحَدًا ﴿٢٢﴾ وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ

وی انھاں غا بارہ ماں پچھ تاچھ نہ کرو (۹) تے (اے نبیؐ) تم کسے کم غا بارہ ماں کدے یاہ نہ کہیو جے ہوں پہلکے

(۷) جس را انھاں غو سوئنو اللہ غی قدرت غی نشانٹی تھو اسے راعرصہ تیں بعد انھاں غو جاگنٹو وی اس غی قدرت غی اک نشانٹی ہی تھی، اکھ کھلی تے اُٹھتاں ہی ایکنٹ دوجا ناں گل کرنٹ لگا جے ہم ات کتنوں چر رھیا واں غا، کجھ نے کہیو خورے اک تہاڑو یا اس تیں ویں کجھ کہٹ ہی یعنی بالکل تھوڑو ہی چر رھیا ہاں، فر دوجا بولیا جے چھوڑو اس گل ناں! اللہ تعالیٰ ہی بہتر جانے جے ہم ات کتنوں چر رھیا ہاں: اُٹھتاں ہی بُھکھ سہئ ہون لگی اسویلے اُنھاں نے اپنٹے کولوں ویہہ پیسہ دے غے جہڑا ترے سو سال پہلاں خرچہ جُگا نال لیا یا تھا اک بندو روٹی لیانٹ واسطے شہر چلایو، ور اس ناں یاہ تاکید کی جے اک تے کھانوں پاک صاف حلال تک غے لیاوے، دوجے بہت احتیاط کرے تانجے کسے ناں مھارا بارہ ماں پتو نہ لگ جے۔ جے کدے مھارو پتو لگ گیو تاں ویہہ ہم ناں جانوں ہی مار چھوڑیں غا یا کہٹوں گہٹ ہم ناں اپناں شِرک کی مذہب ماں واپس لیجانٹ غی کوشش کریں غا۔ ور چھیکڑ واہی گل ہوگئی جس غو ڈر تھو، اللہ نے اسا حالات بنایا جے یوہ سارو راز باندے آ گیو، جسویلے اس بزرگ نے ویہہ ترے سو سال پُرانا پیسا دکاندار ناں دتا، اس ور لوکاں ناں حیرانگی ہوئی جے ترے سو سال پرانوں سکو اس بندہ کولے کِتوں آیو؟ لوکاں نے گل وقت غا بادشاہ توڑی پہچائی جِت اس بزرگ ناں بلا غے سوال جواب ہویا تے فر اس نیک بندہ ناں وی پتو لگو جے ہم شہر تیں ''کل'' نیہنہ نکلیا بلکہ ہم ناں تے ترے سو سال لنگ گیا ہیں۔ مفسراں نے لکھیو ہے جے فر بادشاہ تے اس غا درباری نالے عام مسلمان اس نیک بندہ غے ناں اس کلاں توڑی پجیا جت انھاں نے اس غا دوجاں سنگیاں ناں وی ملاقات کی۔ اس تیں بعد کے ہووؤ؟ حضرت عبداللہ ابن عباسؓ غی اک روایت تیں پتو لگے جے فر انھاں بزرگاں غی وفات ہوگئی (روح المعانی) تے ممکن ہے اس تیں بعد لوکاں نے ویہہ اُسے کلاں ماں قبر کڈ غے دب چھوڑیا ویں غا واللہ اعلم بحقیقة الحال اس قصہ غی لوکاں ناں کیوں خبر دتی گئی اللہ تعالیٰ نے اس غو اک فائدو یوہ بیان کیو ہے جے اس ناں لوکاں ناں اکھیں تک غے قیامت غو یقین ہو جے غو۔ جس را کہ اللہ تعالیٰ نے حضرت ابراہیمؑ ناں انھاں غا مشاہدہ واسطے انھاں ناں چار پکھیرواں ناں حلال کرن غو حکم دتو تھو فر انھاں غا ریزہ ریزہ کر غے پہاڑاں ور سٹ چھوڑیا ور جسویلے انھاں نے ویہہ اپنٹے در سدیا تاں سارا اکھ غا لحظہ ماں زندہ ہو غے انھاں کولے آ گیا (سورت بقرہ ۲۶۰)

(۸) یعنی وہ وقت وی یاد کرن غے قابل ہے جد لوک آپس ماں اس گل ور گھولٹ کر رھیا تھا جے اصحاب کہف (غی قبراں) ور یا انھاں غی کلاں ور اک عمارت بنائی جئے جہڑی انھاں غی پشانٹ واسطے اک نشانٹی رہ، چھیکڑ جہڑا لوک اقتدار ماں غالب تھا یعنی اُت غو بادشاہ تے اس غی حکومت انھاں نے یاہ گل طے کر لی جے ہم ات اک مسیت یعنی عبادتخانوں بنانواں غا، یہ مسیت بنانٹ آلا کون لوک تھا؟ ہم یقین ناں کہہ سکاں جے یہ عیسائی مذہب غا ویہہ لوک تھا جھاں نے اپناں مذہب ماں بدعتاں غی پات پٹی وی تھی، کیونجے قبراں ناں مسیت بنانٹ آلاں ان عیسائی بدعتیاں واسطے ہی رحمت عالم ﷺ نے فرمایو ہے ''جے اللہ غی لعنت وہے یہودیاں تے عیسائیاں ور ''اتخذو قبور انبیاء هم مساجد'' جے انھاں نے اپناں نبیاں غی قبراں ناں مسیت بنا لیو ہے (بخاری، مسلم، مسنداحمد، نسائی شریف) خاص کر غے اج جہڑی استاذ محمد تیسیر الظبیان غی نویں تحقیق آئی ہے جسماں کلاں غے اپر مسیت تے اس غے اندر تصویراں غا کجھ نشانٹ لبھا ہیں، اس تحقیق غے مطابق تے اس گل ور خاصی حد توڑی یقین ہو جئے جے یہ مسیت بنانٹ آلا ضرور ویہہ عیسائی ویں غا جھاں نے اپناں دین ماں یہ بدعت کڈ لیں تھیں، کیونجے نبی پاک ﷺ عیسائیاں غا بارہ ماں فرماویں ''جے ان لوکاں ماں جد وی کسے نیک بندہ غی وفات وہے تھی یہ اس غی قبر ناں مسیت بنا لیں ویں تھا وصوروا فيه تلك الصور تے اس ماں اس بندہ غی تصویر بنا ویں ویں تھا یہ لوک قیامت غے تہاڑے ساری جیا جون ماں بدترین مخلوق ویں غا (بخاری، مسلم، نسائی، مسند امام احمد) اک دور ماں بدعت شرک ناں دلچسپی رکھنٹ آلاں کجھ لوکاں نے اس آیت تیں یوہ پٹھو استدلال کرنوں شروع کر لیو تھو، جے یاہ رائے نیک لوکاں غی تھی، اس گلوں مسلماناں ناں وی اس ور عمل کرنوں چاہئیے! علامہ آلوسیؒ نے

اپنی مشہور تفسیر روح المعانی ماں اس ڈِنگی بلکہ پُٹھی سوچ آلاں غی خوب خبر لی ہے (دیکھو روح المعانی جلد ۵ ص ۲۳۷) کیونجے رحمت عالم ﷺ غی شریعت ناں منن آلو کوئے بندو کدے اسی گل سوچ وی نیہنہ سکتو تے سوچ وی کس راسکے جدکہ رحمت عالم ﷺ نے اپنی امت ناں اس شرک تیں سخت لفظاں ماں ٹھاکتاں ہویاں صاف فرمایو ہے جے ''اللہ غی لعنت وہے قبراں غی زیارت کرن آلی کالسریاں ور، تے قبراں ور مسیت بنانْ آلاں ور تے ات دیا بالنْ آلاں ور (ابوداؤد، ابن ماجہ، نسائی، مسند احمد) تے مسلم شریف غی حدیث ہے جے ''نبی پاک ﷺ نے منع فرمایو قبر پکی کرن تیں، تے اس ور بیسن تیں، تے قبر ور کسے طرح غی عمارت بنانْ تیں۔ فر مسلمان اسی گل کس راسوچ سکیں!

ذٰلِكَ غَدًا ﴿٢٣﴾ اِلَّآ اَنْ يَّشَآءَ اللّٰهُ ۡ وَاذْكُرْ رَّبَّكَ اِذَا

کر دیوں غو؛ ور (یوں کہہ غے کہ) جے اللہ تعالیٰ چاہوے تے جسویلے تم پُھل جئیں (فریاد آنْ ور) اپناں

نَسِيْتَ وَقُلْ عَسٰٓى اَنْ يَّهْدِيَنِ رَبِّىْ لِاَقْرَبَ مِنْ

رب غو ذکر کریا کرو تے تم فرمادیو: امید ہے جے میرو رب مناں اس تیں وی زیادہ ہدایت آلی

هٰذَا رَشَدًا ﴿٢٤﴾ وَلَبِثُوْا فِىْ كَهْفِهِمْ ثَلٰثَ مِائَةٍ سِنِيْنَ

گل دس دئے (۱۰) اور ویہہ اپنی کلاں ماں ترے سو سال توڑی رہیا

وَازْدَادُوْا تِسْعًا ﴿٢٥﴾ قُلِ اللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا لَبِثُوْا ۚ لَهٗ غَيْبُ

تے نوں سال ہور زیادہ گذاریا؛ تم فرمادیو: اللہ تعالیٰ ہی بہتر جانْے ویہہ کتنوں چر رہیا، ساراں اسماناں

السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ۭ اَبْصِرْ بِهٖ وَاَسْمِعْ ۭ مَا لَهُمْ مِّنْ

تے زمین غا غیب غو علم اُسے کونْے ہے؛ وہ کتنوں زیادہ دیکھنْ آلو تے کتنوں زیادہ سنن آلو ہے، اس تیں سوا انھاں

دُوْنِهٖ مِنْ وَّلِيٍّ ۡ وَّلَا يُشْرِكُ فِيْ حُكْمِهٖٓ اَحَدًا ﴿٢٦﴾

غو کوئے حمایتی نیہنہ تے وہ اپناں حکم ماں کسے ناں شریک نیہنہ کرتو (۱۱)

وَاتْلُ مَآ اُوْحِيَ اِلَيْكَ مِنْ كِتَابِ رَبِّكَ ۭ لَا مُبَدِّلَ

تے تھارا رب غی جہڑی کتاب تھارا اور وحی کی گئی ہے تم اس غی تلاوت کرتا رُہو! اس غی گلاں ناں کوئے

لِكَلِمٰتِهٖ ڗ وَلَنْ تَجِدَ مِنْ دُوْنِهٖ مُلْتَحَدًا ﴿٢٧﴾ وَاصْبِرْ

بدلانْ آلو نیہنہ اس تیں سوا تمناں کدے پناہ غی جگہ نیہنہ لبھسیں (۱۲) تے (اے نبیؐ) تم اپناں آپ ناں انھاں

نَفْسَكَ مَعَ الَّذِيْنَ يَدْعُوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَدٰوةِ وَ

ہی لوکاں نالْ رکھو جہڑا چھڑا اپناں رب غی رضا پچھے سویرے شام اس

الْعَشِيِّ يُرِيْدُوْنَ وَجْهَهٗ وَلَا تَعْدُ عَيْنٰكَ عَنْهُمْ ۚ

غی عبادت کریں تے تھاریں نظر دنیاوی زندگی غی رونق پچھے انھاں

تُرِيْدُ زِيْنَةَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ۚ وَلَا تُطِعْ مَنْ اَغْفَلْنَا

تیں پھر نہ جیں ؛ تے اسا آدمی غو کہنْو نہ منّیوں جس غو دل ہم نْے اپنی یاد تیں

(۹) حضرت ابن عباسؓ فرمانویں جے ہوں انھاں تھوڑاں جییاں لوکاں بچوں ہوں جہڑا انھاں غی ٹھیک تعداد جانیں تے ویہہ ست تھا، کیونجے اللہ نے لوکاں غیں پشلیں دو گل بیان فرمانْے فرمایو جے یہ سارا انھیر اماں بٹا ماریں، ور اخیر غی گل کہہ غے اس غا بارہ ماں ہور کجھ نیہنہ فرمایو (ابن کثیر) فر اللہ نے اپناں حبیب ﷺ ناں تے حضرت غے مھاوے ساراں ایمان آلاں ناں یاہ ہدایت دتی جے جو کجھ قرآن نے بیان کیو ہے اسے ور بس کرو، تے لوکاں نالْ انھاں غا بارہ ماں ہور بحث نہ کرو، کیونجے اس بحث تُھو غو فائدو تے نتیجو کجھ نیہنہ۔

(۱۰) مشرکاں غا اس سوالْ ور جس غو ذکر پچھے گذر گیو ہے نبی پاک ﷺ نے فرمایو تھو جے ہوں اس غو جواب پہلکے دیدیوں غو، ور حضرت ناں اس ور انشاء اللہ یعنی جے اللہ نے چاہیو تاں ...... کہنوں بسر گیو تھو. فر پندراں تہاڑاں توڑی نہ وحی آئی، نہ حضرت نے اُنھاں غی گل غو جواب دتو، اس ور حضرت بُج دلگیر تھا اک تے اتناں چر توڑی وحی نہ آنْ غو غم تھو دو جو مشرکاں غا رولو کرن غو دکھ تھو مشرک سارا مکہ ماں ڈنڈ کرتا پھر رہیا تھا'' جے لیو جس گل غو پہلکے واسطے وعدو تھو، اج اس ناں پندراں تہاڑا ہو گیا ہیں۔ اس آیت ماں اگے واسطے حضرت ناں تے حضرت غے مھاوے ساری امت ناں یاہ ہدایت دتی جارہئی ہے جے آئندہ جد وی کسے گل غو وعدو کریں تاں انشاء اللہ ضرور کہہ لیا کروتے جے اس ویلے یوہ کہنوں بسر جئے فر جد وی یاد آوے کہہ لیو، کیونجے پہلکے کے وہے غو یوہ تے اللہ تعالیٰ ہی جانْے، تے کم وی وہ ہی وہے جہڑو اللہ تعالیٰ چاہوے تے جس غی وہ توفیق دیئے، اس غے نالْ ہی حضرت ناں یاہ گل کہدین غو وی حکم دتو کہ ممکن یوہ وی ہے جے جس گل غو ہوں وعدو کر رہیو ہوں اللہ اس تیں وی بہتر تے سرس گل غی ہدایت دیدیئے۔

(۱۱) اصحاب کہف غو قصو کد پیش آیو؟ فر کت پیش آیو؟ اور ویہہ کتناں تھا؟ یہ کوئے خاص تے اہم گل نیہنہ تھیں۔ ہاں! یاہ گل واقعہ ہی اہم تھی جے ویہہ کلاں ماں کتنو چر سوتا رہیا تھا؟ تے فر کتنی مدت تیں بعد اللہ نے جگایا تھا؟ کیونجے اسے تیں پتو لگے غو جے جہڑی ذات انھاں ناں اتنوں چر سُوالْ غے فر جگا سکے اس واسطے قیامت غے تہاڑے سارا انسان زندہ کرناں وی کوئے اوکھو کم نیہنہ! اسے گلوں قرآن ماں یاہی گل صاف صاف لفظاں ماں بیان کی جارہئی ہے جے ویہہ کلاں ماں ترے سو سال تے ہور نوں سال رہیا تھا جس غی تفسیر علماء اس را کریں کہ جے دیہنہ غا حساب ناں دیکھیں جس غو رواج عیسائیاں ماں زیادہ تھو۔ تاں کلاں ماں رہنْ غی مدت ترے سو سال بنْے غی تے جے چن غا حساب ناں دیکھیں جس غو عرباں ماں رواج تھو تاں ترے سو تے نو سال بنْیں، کیونجے دیہنہ غا اک سو سال ور چن غا ترے سال بدھ جیں۔ فر ان لوکاں واسطے جہڑا اس تیں بعد وی اُنھاں غی مدت ماں تُہتھ کریں فرمایو جے اساں لوکاں ناں کہدیو جے ''اللہ تعالیٰ ہی بہتر جانْے جے ویہہ کتنوں چر رہیا تھا جس را کہ اس نے انھاں غی مدت بیان فرمادتی ہے، تے وہ ہی زمین اسمان غی چھپی وی گلاں ناں خوب جانْن آلو ہے۔

(۱۲) یعنی جہڑی وحی اللہ تعالیٰ تھارا در کر رہیو ہے، واہ لوکاں ناں سنا تا جاؤ! خاصکر غے اصحاب کہف غا بارہ ماں جو کجھ اللہ نے بیان فرمادتو ہے یوہی صحیح تے برحق ہے تم یوہی لوکاں ناں سنا تا جاؤ

قَلْبَهٗ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوٰىهُ وَكَانَ اَمْرُهٗ فُرُطًا ﴿٢٨﴾

غافل کر چھوڑیو ہے تے جہڑو نفس غی خواہشاں پچھے پیوو ہے اور اس غو معاملو حدوں ٹپ گیو ہے؛

وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَّبِّكُمْ فَمَنْ شَآءَ فَلْيُؤْمِنْ وَّمَنْ

تے تم فرمادیو: یوہ (قرآن) تھارا رب غی طرفوں برحق ہے ہݨ جس غو روح کرے وہ ایمان لے آوے تے جس غو

شَآءَ فَلْيَكْفُرْ اِنَّآ اَعْتَدْنَا لِلظّٰلِمِيْنَ نَارًا اَحَاطَ بِهِمْ

روح کرے وہ کفر کرے، بیشک ہم نے ظالماں واسطے اگ تیار کی وی ہے اس اگ غا پڑدا انھاں ناں

سُرَادِقُهَا وَاِنْ يَّسْتَغِيْثُوْا يُغَاثُوْا بِمَآءٍ كَالْمُهْلِ

کھیر اماں لے لیں غا تے جے ویہہ فریاد کریں غا تاں انھاں غی فریاد اس پاݨی ناݪ پوری کی جئی غی جہڑو گاݪیا وا تانبا ہاروں

يَشْوِي الْوُجُوْهَ بِئْسَ الشَّرَابُ وَسَآءَتْ مُرْتَفَقًا ﴿٢٩﴾

وہے غو وہ منہ ناں تلھوس چھوڑے غو کتنوں مندو پاݨی وہے غو تے ارام کرن غی کتنی پہیڑی جگہ وہے غی؛

اِنَّ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ اِنَّا لَا نُضِيْعُ

بیشک جہڑا لوک ایمان لیایا اور انھاں نے چنگا عمل کیا ہم اسا نیک عمل کرن آلاں غو ثواب

اَجْرَ مَنْ اَحْسَنَ عَمَلًا ﴿٣٠﴾ اُولٰٓئِكَ لَهُمْ جَنّٰتُ عَدْنٍ

کدے ضائع نیہنہ کرتا؛ اساں لوکاں واسطے سدا رہݨ آلا باغ ہیں

تَجْرِيْ مِنْ تَحْتِهِمُ الْاَنْهٰرُ يُحَلَّوْنَ فِيْهَا مِنْ اَسَاوِرَ

جھاں غے ہیٹھ نہر چلتیں ویں غیں اُت انھاں ناں سوناں غا کنگݨ

مِنْ ذَهَبٍ وَّيَلْبَسُوْنَ ثِيَابًا خُضْرًا مِّنْ سُنْدُسٍ

لوایا جیں غا تے ویہہ ساوا رنگ غا بریک تے نرم ریشم غا اور موٹا ریشم

وَّاِسْتَبْرَقٍ مُّتَّكِـِٕيْنَ فِيْهَا عَلَى الْاَرَآئِكِ نِعْمَ

غا کپڑا لانویں غا، ویہہ سراہناں لانے اُت شاہی تختاں ور بیٹھا وا ویں غا، کتنوں

الثَّوَابُ وَحَسُنَتْ مُرْتَفَقًا ﴿٣١﴾ وَاضْرِبْ لَهُمْ مَّثَلًا

چنگو بدلو ہے تے ارام کرن غی کے ہی چنگی جگہ ہے (١٣) تے تم انھاں ناں دو آدمیاں غو

اس تیں علاوہ کسے غی کسے گل ور کوئے تہان نہ دیو، سچی گل واہی ہے جہڑی اللہ نے بیان کر چھوڑی ہے جسماں کائے تبدیلی نیہنہ ہوسکتی۔ تے چارے قضاء جے کدے کوئے اس غی گل ناں بٹاݨ غی یا اس ماں رلوݨ کرن غی کوشش کرے غو فر نہ تے اس ناں خدا غا عذاب تیں کوئے بچاݨ آلوݨ وہے غو تے نہ وہ آپ نس پہچ غے کِدے جان بچا سکے غو۔

(١٣) مکہ غا مشرک سرداراں نے رحمت عالم ﷺ اگے یاہ درخواست کی تھی جے تھاری مجلس ماں غریب مسکین اس را غا مسلمان بیسیں جھاں غے ناݪ بیستاں ہم ناں شُبکی آوے، یہ اس لائق نیہنہ جے جس مجلس ماں ہم بیساں اُت مھارے برابر یہ وی بیس سکیں۔ لہذا جیکدے تم انھاں ناں اپݨی مجلس پاک بچوں اٹھاݪ چھوڑیں تاں ہم وی تھاری مجلس پاک ماں شریک ہوجاتا، تے تھارا دین غی گل سُݨ لیتا، انھاں غو اشارو حضرت بلالؓ حضرت عمارؓ حضرت صہیبؓ، حضرت عبداللہ ابن مسعودؓ تے حضرت سعد بن ابی وقاصؓ جئیا صحابۂ کرام درتھو۔ حضرت سعد بن ابی وقاصؓ فرمانویں جے: مشرکاں غی اس فرمائش ور نبی پاک ﷺ غا مبارک دل ماں کجھ گل آئی تھی ور اللہ نے اپݨاں حبیب ﷺ ناں اس را غی کائے وی فرمائش پوری کرن تیں ٹھاک چھوڑیو (مسلم شریف ملخصاً) سگوں اللہ نے اساں موماں غی شان اس را ہور اُچی فرما چھوڑی جے حضرت ناں اس را نیہنہ فرمایو جے تم انھاں ناں اپݨی مجلس تیں کنی نہ کریو' بلکہ اس را فرمایو جے ''تم اپݨاں آپ ناں انھاں ناݪ ہی ڈک غے رکھیو'' سبحان اللہ! اس تیں اندازو لایو جا سکے جے اللہ غے نزدیک اخلاص غو کے مُل ہے!! فر اساں نافرماناں تے منکراں ناں درڑ غے فرمایو جے سچی گل تے سچو دین وہ ہی ہے جہڑو تھارا رب غی طرفوں آ گیو ہے، ہُݨ جس غو دل کرے وہ اس ناں سینا ناݪ لا غے اپݨاں آپ ناں اُس جنت غو مستحق بݨا لیئے جسماں نہ سمّن تے نہ مکن آلیں یہ یہ نعمت ہیں۔ تے جس غو دل کِرے وہ اس تیں منہ موڑ غے تے کفر شرک غی لعنت اپݨے لڑ لا غے جہنم غی پختی اگ غو بالݨ بݨ جئے جسماں تسیا یا غی تس گاݪیا وا تانبا ہاروں اُبلتا پاݨی ناݪ مٹھی کی جئے غی، بس ھُݨ نتیجو تھارا ہتھ ماں ہے تم دنیا آخرت ماں تباہی بربادی غو رستو نوڑیں یا دواں جہاناں ماں کامیابی غو!۔ دنیا ماں گھمنڈ، بڈیار تے تکبر غو اور ایمان، توکل تے نیک عملاں غو اک نتیجو تے پچھے لوکاں نے تک ہی لیو تھو اک مثال اگے بیان فرمائی جار ہئی ہے۔

رَّجُلَيْنِ جَعَلْنَا لِأَحَدِهِمَا جَنَّتَيْنِ مِنْ أَعْنَابٍ

حال سناؤ ! انھاں دواں بچوں ایکنؔ ناں ہم نےؔ داخاں غا دو باغ دتا وا تھا

وَحَفَفْنٰهُمَا بِنَخْلٍ وَّجَعَلْنَا بَيْنَهُمَا زَرْعًا ۝ كِلْتَا

تے انھاں دواں غے آسیں پاسیں کھجوراں غا بوٹا لا دتا تھا تے دواں غے بشکار فصل لائی وی تھی؛ دوئے باغ

الْجَنَّتَيْنِ اٰتَتْ اُكُلَهَا وَلَمْ تَظْلِمْ مِّنْهُ شَيْئًا وَّفَجَّرْنَا

خوب میوا دیں تھا ، تے اس ماں کسے را غی کمی نیہنہ وہے تھی تے ہم نےؔ ان باغاں

خِلٰلَهُمَا نَهَرًا ۝ وَّكَانَ لَهٗ ثَمَرٌ فَقَالَ لِصَاحِبِهٖ وَهُوَ

غے بشکار نہر وی جاری کی وی تھی؛ اور اس ناں رج غے میوو وہے تھو اک تہاڑے اس نے اپنّاں سنگی نالؔ

يُحَاوِرُهٗۤ اَنَا اَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَّاَعَزُّ نَفَرًا ۝ وَدَخَلَ

گل کرتاں کرتاں اس ناں کہیو: ہوں تیرے تیں زیادہ مالدار ہوں ناتےؔ ٹلّ ماں وی زیادہ زوراور ہوں؛ تے وہ اپنّاں

جَنَّتَهٗ وَهُوَ ظَالِمٌ لِّنَفْسِهٖ ۚ قَالَ مَاۤ اَظُنُّ اَنْ تَبِيْدَ

باغ ماں گیو جدکہ وہ اپنےؔ اُپر ظلم کر رہیو تھو کہنؔ لگو: میرو تے یوہی خیال ہے کہ یوہ (باغ) کدے برباد

هٰذِهٖۤ اَبَدًا ۝ وَّمَاۤ اَظُنُّ السَّاعَةَ قَآئِمَةً ۙ وَّلَئِنْ

نیہنہ ہوسیں ؛ تے ہوں نیہنہ سمجھتو کہ قیامت آوے غی ، تے جیکدے ہوں اپنّاں رب کوڑے

رُّدِدْتُّ اِلٰى رَبِّيْ لَاَجِدَنَّ خَيْرًا مِّنْهَا مُنْقَلَبًا ۝ قَالَ

پہچا وی دتو گیو تاں منّاں (اُت) ضرور اس تیں سرس جگہ لبھے غی (۱۴) اس غا سنگی

لَهٗ صَاحِبُهٗ وَهُوَ يُحَاوِرُهٗۤ اَكَفَرْتَ بِالَّذِيْ خَلَقَكَ

نے اس ناں گل کرتاں کرتاں کہیو : کیوں ! توں اس ذات نالؔ کفر کرے جس نے تنّاں مٹی تیں

مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُّطْفَةٍ ثُمَّ سَوّٰىكَ رَجُلًا ۝ لٰكِنَّا۠

پیدا کیّو فر نطفہ تیں فر تنّاں ٹھیک ٹھاک آدمی بنّایو ؛ ور میرو تے یوہ عقیدو ہے

هُوَ اللّٰهُ رَبِّيْ وَلَاۤ اُشْرِكُ بِرَبِّيْۤ اَحَدًا ۝ وَلَوْلَاۤ اِذْ دَخَلْتَ

جے وہ اللہ ہی میرو رب ہے تے ہوں اپنّاں پالنہار نالؔ کسے ناں شریک نیہنہ منتو؛ تے جسویلے توں اپنّاں باغ ماں

(۱۴) گل مسکین، غریب مومناں غی تے مالدار، متکبر کافر سرداراں غی چلے کرے تھی، اسے وریاہ دو آدمیاں غی گل بیان فرما غے کفر تے ایمان غو نتیجو ناتےؔ دنیا غو فانی ہوڑوں سمجھایو جا رہیو ہے، انھاں دواں بچوں اک مخلص مومنؔ ہے جہڑو مالی حساب نالؔ ذری لِسّو ہے تے دو جو مغرور متکبر کافر ہے جس ناں اللہ نے اپنڑی نعمتاں نالؔ نوازیو وہے، انگوراں غا دو باغ ہیں، انھاں باغاں غی چَہل واسطے کھجوراں غاں بوٹاں غی باڑ لگی وی ہے، دواں باغاں غے بشکار رچ سہڑوں بڈھ ہے تے بشکار نہر بغ رہئی ہے، اس تیں علاوہ ہوروی مالؔ دولت رج غے ہے، فصل وی رج غے وہے وہ اپنّاں مومنؔ سنگی نالؔ بڈیار کرتاں کہہ جے تک ! میرے کوڑے کتنی مال دولت، اولاد تے ٹلّ ہے، باغ ناں تک غے کہہ جے یوہ تے کدے خراب ہوسکتو ہی نیہنہ یعنی یوہ تے سدا ہی میرے کوڑے رہ غو، باقی رہئی آخرت تے واہ میرے نزدیک ہے ہی نیہنہ ورمن لیو جے کدے اگلو جہانؔ ہوو وی تاں وی میرو یوہی خیال ہے جے مناں اُت اس تیں وی ودیا دولت لبھے غی، کیونجے جدمناں اللہ نے دنیا ماں یاہ دولت دتی ہے اس غو مطلب یوہ ہے جے ہوں اللہ غو پیارو ہوں، میرا عمل اس ناں پسند ہیں تانہی اس نے مناں اپنڑی نعمتاں نالؔ نوازیو ہے۔ لہذا وہ آخرت ماں مناں اس تیں وی ودیا نعمت عطا کرے غو۔

جَنَّتَكَ قُلْتَ مَا شَآءَ اللّٰهُ ۙ لَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللّٰهِ ۚ اِنْ تَرَنِ

گیوتھواسویلے تیں کیوں! نیہنہ کہیو: کہ جو کجھ اللہ ناں منظور وہے وہ ہی وہے اللہ غی مدد تیں بجنْ کوئے طاقت نیہنہ جیکرتوں

اَنَا اَقَلَّ مِنْكَ مَالًا وَّوَلَدًا ۝۳۹ فَعَسٰى رَبِّيْٓ اَنْ يُّؤْتِيَنِ

متّاں مالْ تے اولاد ماں گھٹ دیکھ رہیو ہے تاں یاہ گل دور نیہنہ جے میرو رب متّاں تیراباغ تیں وی

خَيْرًا مِّنْ جَنَّتِكَ وَيُرْسِلَ عَلَيْهَا حُسْبَانًا مِّنَ السَّمَآءِ

سرس عطا کردئے تے اس (تیراباغ) ور اسمان تیں کائے اسی آفت گھل چھوڑے

فَتُصْبِحَ صَعِيْدًا زَلَقًا ۝۴۰ اَوْ يُصْبِحَ مَآؤُهَا غَوْرًا فَلَنْ

کہ وہ صاف چٹ مدان بنْ جئے؛ یا اس غو پانٖی چ ڈُنگو (زمین ماں) چلیو جئے فرتوں

تَسْتَطِيْعَ لَهٗ طَلَبًا ۝۴۱ وَاُحِيْطَ بِثَمَرِهٖ فَاَصْبَحَ يُقَلِّبُ

اس ناں لوڑوی نہ سکے (۱۵) تے اس غا میوا (عذاب غا) کھیر اماں آ گیا تے اُس لاگت ور جھڑی اس نے

كَفَّيْهِ عَلٰى مَآ اَنْفَقَ فِيْهَا وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلٰى عُرُوْشِهَا

باغ ور لائی تھی تلّیں ملتّو رہ گیو تے وہ باغ اپنّاں ٹٹّاں ور سدب ہو وو تھو

وَيَقُوْلُ يٰلَيْتَنِيْ لَمْ اُشْرِكْ بِرَبِّيْٓ اَحَدًا ۝۴۲ وَلَمْ تَكُنْ لَّهٗ

تے وہ کہہ رہیوتھو: افسوس! کدے ہوں اپنّاں رب نالْ کسے ناں شریک نہ منتو؛ تے اس واسطے کائے

فِئَةٌ يَّنْصُرُوْنَهٗ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ وَمَا كَانَ مُنْتَصِرًا ۝۴۳

ٹلّ نیہنہ تھی جھڑی اللہ تیں سوا اس غی مدد کرتی تے نہ وہ آپ ہی بدلو لے سکیو؛

هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلّٰهِ الْحَقِّ ۭ هُوَ خَيْرٌ ثَوَابًا وَّخَيْرٌ

اِت ثابت ہوگیو جے اختیار سارو برحق اللہ ہی غو ہے، اسے غو دتو وو ثواب بہتر ہے تے اسّے غو

عُقْبًا ۝۴۴ وَاضْرِبْ لَهُمْ مَّثَلَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا كَمَآءٍ

بدلو چنگو ہے (۱۶) تے (اے نبیؐ) تم انھاں غے سامنڑے دنیا غی زندگی غی مثال بیان کرو (کہ واہ ایسی ہے) جس را کہ

اَنْزَلْنٰهُ مِنَ السَّمَآءِ فَاخْتَلَطَ بِهٖ نَبَاتُ الْاَرْضِ

پانٖی جھڑو ہم نے اسمان تیں برھایو، فر اس نالْ زمین تیں جمنْ آلیں چیز خوب گھنی ہوغے نکلیں

(۱۵) اس ناشکرا کافر ناں اس غو مومنْ سنگی سمجھاوے جے کجھ تے خدا غو خوف کر! ذری اپنٖی حقیقت ور تے غور کر! اللہ نے مھارا باپ حضرت آدمؑ مٹی تیں پیدا فرمایا، فرتوں اک ناپاک نطفہ تیں پیدا ہووو فر اپنّاں فضل نالْ توں یوہ ٹھیک ٹھاک انسان بنّا چھوڑیو فر وی توں اس نالْ کفر تے شرک کرے کجھ تے شرم کر!! ہوں تے اپنّاں رب نالْ کدے وی شرک نیہنہ کر سکتو، فر وہ گل ہوراگے بدھا تاں کہہ جے جسویلے توں اپنّاں باغ ماں آیوتھو تیری نظر اللہ تعالیٰ ور ہونٖی چاہئے تھی: تنّاں ماشاء الله لا قوة الا بالله کہنڑوں چاہئے تھو جے "جو کجھ اللہ تعالیٰ چاہوے وہ ہی وہ عطا فرماوے ورنہ میرے کوئے اللہ غا فضل تیں بجنْ کے طاقت ہے" حدیث ماں ہے جے جھڑو بندو اپنڑے کوئے اللہ غیں نعمت مالْ دولت دیکھ غے **ماشاء الله لا قوة الا بالله** پڑھے اللہ تعالیٰ اس غا مالْ غی حفاظت فرمادیئے! (رواه البيهقی فی شعب الايمان)

(۱۶) یعنی جھیکڑ واہی گل ہوئی جس تیں مومنْ اس ناں ڈراوے تھو، اس غا باغ ور اسی آفت پئی کہ باغ غو ناں نشانْ نیہنہ رہیو تے وہ دنیادار بندو باغ ور لائی وی لاگت ور تلّیں ہی ملتّو رہ گیو جے متّاں تے مولْ وی ہتھ نیہنہ آیو ور ویلو کھڑا غے پچھتان نالْ کے بنٖیں تھو! نہ اس غا باطل معبود کجھ کم آیا تے نہ اس غی ٹلّ پارٹی کجھ کم آئی! تے اس نے شرک غو نتیجو اپنٖیں اکھاں نالْ تک لیو۔

فائدو: ۔ یاہ سچیں مچیں غی حکایت ہے یا گل سمجھانْ واسطے اک مثال دتی گئی ہے مفسراں غو اس بارہ ماں اختلاف ہے۔ فر جھڑا اس ناں سچیں مُچیں پیش آنْ آلو اک قصو منیں انھاں بچوں وی کجھ غو خیال ہے جے یوہ قصو بنی اسرائیل غاں دو بنداں غو ہے۔ تے کجھاں غو خیال عرب غاں دو بنداں غو ہے۔ تے کجھ حضرات فرماویں جے ات مکہ غا متکبر مشرکاں غو تے اُت غاں کمزور ایمان آلاں غو حال بیان ہو رہیو ہے۔

فَأَصْبَحَ هَشِيمًا تَذْرُوهُ الرِّيَاحُ ۗ وَكَانَ اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ

چھیکڑ ویہہ پھکّی ہوگئیں کہ ہوا اس ناں اڈاتی پھرے تے اللہ تعالیٰ ہر چیز ور

شَيْءٍ مُّقْتَدِرًا ۝ الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ۖ

قدرت رکھن آلو ہے ؛ مالٓ اور اولاد تے دنیا وی زندگی غی رونق ہیں

وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِندَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا ۝

تے باقی رہنٓ آلیں نیکیں ویہہ تھارارب غے نزدیک ثواب غالحاظ ناںٓ وی بہتر ہیں تے چنگی امید غالحاظ ناںٓ وی سرس ہیں (۱۷)

وَيَوْمَ نُسَيِّرُ الْجِبَالَ وَتَرَى الْأَرْضَ بَارِزَةً وَحَشَرْنَاهُمْ

تے جس تہاڑے ہم پہاڑاں ناں چلادیاں غاتے تم زمین ناں تکیں غاواہ اکسار مدان ہے اور ہم لوکاں ناں کٹھا کراں غا

فَلَمْ نُغَادِرْ مِنْهُمْ أَحَدًا ۝ وَعُرِضُوا عَلَىٰ رَبِّكَ صَفًّا لَّقَدْ

تے انھاں بچوں کسے ایکنٓ ناں وی نیہنہ چھوڑساں ؛ تے سارا تھارارب غی بارگاہ ماں لینٓ لا غے پیش کیّا جیں غا، یقیناً

جِئْتُمُونَا كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ ۚ بَلْ زَعَمْتُمْ أَلَّن

تم مھارارب کوٗلے آ گیا جس را کہ ہم نے تم پہلی واری پیدا کیّا تھا بلکہ تم یوہی خیال کرتا رہیا جے ہم

نَّجْعَلَ لَكُم مَّوْعِدًا ۝ وَوُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ

تھارا واسطے کوئے وقت مقرر کرساں ہی نیہنہ ؛ تے (عملاں غی) کتاب رکھدتی جئے غی فر تم مجرماں ناں دیکھیں غا

مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَالِ هَٰذَا الْكِتَابِ

کہ جو کجھ اس ماں (درج) وہے غو ویہہ اس تیں ڈر رہیا ویں غا تے کہتا ویں غا ہائے مصیبتے! یاہ کیسی کتاب ہے

لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا ۚ وَوَجَدُوا مَا

جہڑی درج کرن تیں بچنٓ نہ کائے نکی گل چھوڑے تے نہ بڑی تے جو کجھ انھاں نے کیّو تھو

عَمِلُوا حَاضِرًا ۗ وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا ۝ وَإِذْ قُلْنَا

ع ۱۸

سارو سامنٹے دیکھیں غا تے تھارو رب کسے ور ظلم نیہنہ کرسیں (۱۸) تے جسویلٓے ہم نے فرشتاں

لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ كَانَ

ناں کہیو : تم آدمؑ ناں سجدو کرو ! فر ساراں نے سجدو کیّو ور ابلیس (نے نیہنہ کیّو) وہ

(۱۷) دنیادار چار تہاڑا غی جس دنیاوی زندگی پچھے اپنٓی نہ مکنٓ آلی آخرت غی زندگی برباد کر چھوڑیں اس زندگی غی حقیقت کے ہے؟ اک مثال غے ذریعہ سمجھائی جارہئی ہے۔ جے اس ناں اس را سمجھو جس را جے اسمان تیں بدّل برھے۔ فر اس نالٓ زمین ماں ہر اک چیز بیل بوٹیں کہاہ پتّر سُہنٓی سُہنٓی تے کہنٓی کہنٓی ہو غے نکل آوے، فر اس نالٓ زمین ور رونق تے پھل کھیلی لگ جئے ور کجھ دِناں تیں بعد ہی اس ساری پھل کھیلی غی سُک سَک غے پھکّی بنٓ جئے جہڑی ہواماں اُڈ جئے، بس یوہی حال دنیاوی زندگی غو ہے۔ فر دنیا غی اس فانی زندگی ماں وی جہڑی چیز انسان ناں آخرت تیں غافل اور مغرور کر دیئے واہ مالٓ تے اولاد غی محبت ہے حالانکہ یاہ وی اِتے غی رونق تے اِتے غی زینت ہے آخرت ماں تے انھاں بچوں کائے چیز کم آنٓ آلی نیہنہ۔ ہاں! آخرت ماں کم آنٓ آلی چیز ''باقی رہنٓ آلی نیکیں ہیں'' ویہہ پہانویں ذکر اذکار، تلاوت تے نماز روزہ غے ذریعہ کھٹیں جیں تے پہانویں حلال مالٓ غی خیرات کر غے یا اولاد ناں دین غی سچی تعلیم دے غے! انھاں چیزاں ور ہی آخرت غو اجر تے ثواب لبھ سکے تے انھاں غا ہی کم آنٓ غی امید کی جا سکے! باقی کسے چیز غی کجھ امید نیہنہ۔ فائدو:۔ جمہور مفسراں غے نزدیک باقی رہنٓ آلیاں نیکیاں ماں ہر طری غی نیکی داخل ہے جس را کہ حضرت ابن عباسؓ تے حضرت قتادہؒ غی اک روایت ماں یا ہی تفسیر آئی ہے (مظہری)

(۱۸) ''باقی رہنٓ آلیں نیکیں'' قیامت غے تہاڑے کم آویں غیں، اس گلوں قیامت غو ذری چھلکا رو دسیو جا رہیو ہے۔ جے اس تہاڑے پہاڑ جسیں سخت گڈیں ویں چیز وی ہواماں اُڈتی پھریں غیں، زمین ٹُٹ پھٹ غے اک صاف سہرو مدان بنٓ جئے غی جسماں کوئے بنوں، نکّو تے پڑدو نیہنہ ہو سے نہ کسے ناں کائے چھپنٓ لکنٓ غی جگہ لبھے غی، سارا لوک لینٓ ماں کھلاٗ ہو غے اپنٓاں رب غی عدالت ماں حاضر ویں غا کوئے اک وی نہ چھپ لُک غے جانٓ بچا سکے غو تے نہ دوہری واری زندہ ہونٓ تیں کوئے رہ سکے غو۔ فر اللہ تعالیٰ مجرماں گنہگاراں ناں درڈ غے فرماوے غو جے اج تے تم اسے را حاضر ہو گیا ہیں جس را کہ ہم نے تم دنیا ماں پیدا کیا تھا، نہ کسے کوٗلے مالٓ جائداد ہے۔ نہ تن ور لیر ہیں نہ پیراں ماں بوٹ ہیں بس جس را دنیا ماں پیدا ہووا تھا اسے را حاضر ہو گیا (کما فی الصحیحین عن ابن عباس) حالانکہ دنیا ماں تے تم یاہ گل منیں ہی نیہنہ تھا، دنیا ماں تے تم بنگار بنگار غے کیہنہ ویں تھا جے حساب کتاب غو تے کوئے تہاڑو ہے نیہنہ۔ فر اعمال نامہ غی کتاب کھولٓ غے ہر ایکنٓ غے سامنے رکھ دتی جئے غی، گنہگار اس ماں اپنٓیں بدیں تک تک غے تھر تھر کمتا ویں غا جے ھُنٓ کے فیصلو ہے؟ فر بڑی حیرانگی تے افسوس نالٓ کیہنہ غا جے ہائے افسوس! اس رجسٹر تیں تے نکی موٹی کائے گل بچی نیہنہ، اک اک نیکی بدی غی تفصیل اس ماں موجود ہے، القصو ہر اک غو کیو اس غے سامنٹے وہے غو عملاں ور نمیڑ اویں غا کسے ور ذری ظلم نیہنہ ہو سے حدیث ماں ہے جے اللہ تعالیٰ قیامت غے تہاڑے اعلان فرماوے غو جے ہوں مالک ہوں، ہوں ہر ایکنٓ ناں بدلو دوانٓ آلوٗ ہوں کوئے دوزخی اچر توڑی دوزخ ماں نیہنہ جا سے بچر توڑی جے ہوں اس غو وہ حق نہ دوا چھوڑوں جہڑو کسے جنتی ور وہے (اسے را) کوئے جنتی اچر توڑی جنت ماں نیہنہ جا سے بچر توڑی ہوں اس غو وہ حق ادا نہ کروا چھوڑوں جہڑو کسے دوزخی ور وہے پہانویں اک چنڈ یا لپھاڑ اغو ہی حق کیوں نہ وہے (مسند احمد)

مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ اَمْرِ رَبِّهٖ ؕ اَفَتَتَّخِذُوْنَهٗ

جنّاں بچوں تھو تے اس نے اپنّاں رب غا حکم غی نافرمانی کی کیوں! فروی تم منّاں چھوڑ غے اس ناں

وَذُرِّيَّتَهٗۤ اَوْلِيَآءَ مِنْ دُوْنِيْ وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّ ؕ بِئْسَ

تے اس غی لَہڑی ناں دوست بنّانویں! حالانکہ ویہہ تھارا دُشمن ہیں ظالماں واسطے

لِلظّٰلِمِيْنَ بَدَلًا ۞ مَاۤ اَشْهَدْتُّهُمْ خَلْقَ السَّمٰوٰتِ

کسو پھیڑو بٹاوو ہے (۱۹) میں نہ تے ویہہ اساناں تے زمین غا بنّانْ غے وقت

وَالْاَرْضِ وَلَا خَلْقَ اَنْفُسِهِمْ ۪ وَمَا كُنْتُ مُتَّخِذَ الْمُضِلِّيْنَ

بلّا یا تھا تے نہ انھاں غا پیدا کرن غے وقت، تے ہوں اسو نیہنہ کہ گمراہ کرن آلاں ناں اپنّی بانھ

عَضُدًا ۞ وَيَوْمَ يَقُوْلُ نَادُوْا شُرَكَآءِيَ الَّذِيْنَ زَعَمْتُمْ

بنّاتو (۲۰) تے جس تہاڑے اللہ فرماوے غو تم میرا ان شریکاں ناں بلّا وُ جھاں ناں تم (میرا شریک) سمجھیں تھا

فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيْبُوْا لَهُمْ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمْ مَّوْبِقًا ۞

فرویہہ انھاں ناں بلّانویں غا ور ویہہ انھاں ناں کجھ جواب نیہنہ دے سیں تے ہم انھاں غے بشکار اک پڑدو کر دیا غا

وَرَاَ الْمُجْرِمُوْنَ النَّارَ فَظَنُّوْۤا اَنَّهُمْ مُّوَاقِعُوْهَا وَلَمْ

تے مجرم لوک جہنم ناں دیکھیں غا فر ویہہ یقین کرلیں غا جے ویہہ اسے ماں ٹھَن آلا ہیں تے انھاں ناں

يَجِدُوْا عَنْهَا مَصْرِفًا ۞ وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِيْ هٰذَا الْقُرْاٰنِ

اس تیں بچّن غو کوئے رستو نیہنہ لبھ سیں (۲۱) تے ہم نّے اس قرآن ماں لوکاں واسطے کئیں

لِلنَّاسِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ ؕ وَكَانَ الْاِنْسَانُ اَكْثَرَ شَيْءٍ

طرح ہر قسم غیں مثال بیان کر دتیں ہیں، ور انسان سب تیں بدھ کھول

جَدَلًا ۞ وَمَا مَنَعَ النَّاسَ اَنْ يُّؤْمِنُوْۤا اِذْ جَآءَهُمُ

کرن آلو ہے (۲۲) تے ہدایت غا آجانْ تیں بعد لوکاں ناں ایمان قبول کرن تیں اور اپنّاں رب کولوں گناہاں

الْهُدٰى وَيَسْتَغْفِرُوْا رَبَّهُمْ اِلَّاۤ اَنْ تَاْتِيَهُمْ سُنَّةُ

غی بخشش منگن تیں بس اسے گل نے روکیو (کہ ویہہ اس اڈیک ماں ہیں) جے انھاں نالْ وی اگلاں لوکاں

(۱۹) دنیا غی محبت تے دنیا غا جنجل ماں پھسا غے آخرت تیں غافل کرنوں یوہ شیطان غو کم ہے، جھڑو تُھروں ہی انسان غو جانی دشمن ہے، اللہ تعالیٰ غو وی نافرمان ہے، ور دنیادار ظالم اپنّاں مہربان رب ناں چھوڑ غے اپنّاں اسے ازلی دشمن غا کھر اور چلیں، اسے ناں اپنّوں دوست بنّانویں اساں ظالماں ناں فرمایو جا رہیو ہے جے تم نے واقعہ ہی مُچ پھیڑو "بٹا" کیو ہے، کہ اللہ ناں چھوڑ غے تم نے شیطان اپنّوں دوست بنّا لیو ہے۔ اس آیت تیں یاہ گل وی بالکل صاف ہو گئی ہے جے شیطان اصل ماں جن تھو فرشتو نیہنہ جس را کہ عام عوام کہتا رہینہ ور عبادت کر کر غے وہ فرشتاں غی صف ماں شامل ہو گیو تھو، اسے گلو جسو ویلّے فرشتاں ناں سجدہ غو حکم ہوو وتھو اس ویلّے ابلیس وی اس ماں شامل تھو ور اس ویلّے اس غی جنّی تے شیطانی طبیعت باندے آئی اور اس نے اپنّاں مالک غی نافرمانی کر غے لعنت گلْ لائی یوہ اسے گلوں ہوو کیو نجے وہ جن تھو نیہنہ تے فرشتا تے مالک غی نافرمانی کر سکتا ہی نیہنہ تکو سورت تحریم حاشیہ (۵)

(۲۰) ابن کثیرؒ اس آیت غی تفسیر کرتاں لکھیں "یعنی تم اللہ تیں سُوا جس جس ناں وی دوست بنّانویں تے انھاں اگے دعا منگیں ویہہ سارا میری جیا جون ماں معمولی غلام ہیں، کسے ناں وی میری خدائی ماں کجھ اختیار نیہنہ، نہ تیں ویہہ زمین اسمان غا بنّانْ ماں شریک یا گواہ بنّا یا ہیں، بلکہ ویہہ تے اس ویلّے تھا ہی نیہنہ، انھاں بچوں کوئے میری خدائی ماں نہ پیالی ہے، نہ کسے غی اس کائنات ماں سانجھ ہے، نہ منّاں اس غی ضرورت ہے جے ہوں کسے ناں اپنّوں مددگار بنّاؤں، فر انھاں شیطاناں ناں؟؟ جھڑا میراں بنداں ناں گمراہ کرن آلا ہیں؟ یہ کسرا میری بانھ تے میرا مددگار ہوسکیں؛۔

ع ۱۹

(۲۱) یاہ گل قرآن پاک نے کئیں جگھیں ٹھنگ بدل بدل غے بیان فرمائی ہے جے قیامت غے تہاڑے اللہ تعالیٰ مشرکاں ناں فرماوے غو جے جھاں ناں تم میری خدائی غا پیالی تے سفارشی منیں تھا فر تم دنیا ماں اُنھاں اگے دعا منگیں ویں تھا، اج اُنھاں ناں اپنّی مدد واسطے بلا لیو ور اس تہاڑے انھاں باطل معبوداں دروں کوئے جواب نیہنہ لبھ سے کیو نجے اس تہاڑے مشرکاں غے بشکار تے انھاں غا بنّا یا وا معبوداں غے بشکار پڑدا آجیں غا، ہلاکت غا بنّا کھلّا ہو جیں غا تے گنہگار جہنم ناں تکتا ہی سمجھ جیں غا جے ہم نّے اسے ماں جانّوں ہے فر انھاں ناں اُتوں نسن بچن یا چھپن لُکن غی وی کائے جگہ نیہنہ لبھسیں۔

(۲۲) یعنی اللہ نے انسان ناں اپنّوں سچو دین رنگ رنگ غیں مثال دیدے غے سمجھایو ور انسان گل سمجھ غے ایمان کے قبول کرتو وہ تے ہے ہی مُچ جھگڑو کرن آلو وہ ہر ایکن گل ور بحث تے تُھتھ غو بوئے کھول غے کسا جئے۔ ہر اک مثال تے معجزو سُن غے تے دیکھ غے وی کہہ اچھا! ہُن فلانوں معجزہ دسو تاں منّوں غو۔

الْاَوَّلِيْنَ اَوْ يَاْتِيَهُمُ الْعَذَابُ قُبُلًا ۝ وَمَا نُرْسِلُ

جسو معاملو ہو جئے یا عذاب انھاں غے سامنڑ آ کھلّو وہے تے ہم رسولاں ناں چھڑا اس

الْمُرْسَلِيْنَ اِلَّا مُبَشِّرِيْنَ وَمُنْذِرِيْنَ ۚ وَيُجَادِلُ الَّذِيْنَ

گلوں چلانواں تانجے ویہہ خوشخبری سنّانویں تے ڈرانویں ؛ تے کافر لوک انحق گل کڈ غے

كَفَرُوْا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوْا بِهِ الْحَقَّ وَاتَّخَذُوْٓا اٰيٰتِيْ

تُھتھ کریں تانجے ویہہ اس نالّ حق ناں ٹّہا چھوڑیں اور انھاں نے میری آیتاں ناں تے جس چیز تیں

وَمَآ اُنْذِرُوْا هُزُوًا ۝ وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِاٰيٰتِ رَبِّهٖ

ڈرایو جئے اس ناں مخول بنّالیّو ہے (۲۳) تے اس تیں بڑو ظالم کونڑ وہے غو جس ناں اس غا رب غی آیتاں نالّ نصیحت کی جئے

فَاَعْرَضَ عَنْهَا وَنَسِيَ مَا قَدَّمَتْ يَدٰهُ ۭ اِنَّا جَعَلْنَا عَلٰى

تے وہ اس تیں منہ موڑ لّئے تے جہڑیں کھٹیں کر غے اس غا ہتھاں نے اگے ٹوریں ہیں انھاں ناں پُہل جئے بلاشبہ ہم نّے

قُلُوْبِهِمْ اَكِنَّةً اَنْ يَّفْقَهُوْهُ وَفِيْٓ اٰذَانِهِمْ وَقْرًا ۭ وَاِنْ

انھاں غا دلاں ور پڑداسٹ چھوڑیا ہیں جے اس ناں سمجھ نہ سکیں اور انھاں غا کنّاں ماں چپّا لا دتّا ہیں تے جے

تَدْعُهُمْ اِلَى الْهُدٰى فَلَنْ يَّهْتَدُوْٓا اِذًا اَبَدًا ۝ وَرَبُّكَ

تم انھاں ناں ہدایت در بلّا ویں غا تاں کدے وی ویہہ سِدّ ارستہ ور نیہنہ آ سیں ؛ تے تھارو رب

الْغَفُوْرُ ذُو الرَّحْمَةِ ۭ لَوْ يُؤَاخِذُهُمْ بِمَا كَسَبُوْا لَعَجَّلَ لَهُمُ

بڑو بخشنڑ آلّو رحمت آلّو ہے جیکدے وہ انھاں غا کرتو تاں ور انھاں غی پغڑ کرتو تاں وہ انھاں ور فٹ

الْعَذَابَ ۭ بَلْ لَّهُمْ مَّوْعِدٌ لَّنْ يَّجِدُوْا مِنْ دُوْنِهٖ

عذاب نازل کر دیتو بلکہ انھاں واسطے اک وقت متھیو وو ہے جس تیں بچنڑ واسطے کِدے کائے پناہ غی جگہ

مَوْىِٕلًا ۝ وَتِلْكَ الْقُرٰٓى اَهْلَكْنٰهُمْ لَمَّا ظَلَمُوْا وَجَعَلْنَا

نیہنہ لبھ سیں ؛ تے یہ ہیں ویہہ بستیں کہ جد انھاں نے ظلم کیّو ہم نّے ویہہ ہلاک کر چھوڑیں اور ہم نّے انھاں غی

لِمَهْلِكِهِمْ مَّوْعِدًا ۝ وَاِذْ قَالَ مُوْسٰى لِفَتٰىهُ لَآ اَبْرَحُ حَتّٰى

ہلاکت واسطے اک وقت مقرر کیّو وو تھو (۲۴) تے (یاد کرو) جسو یلّے موسیٰؑ نے اپنّاں خدمت گذار ناں کہیو جے ہوں برابر

(۲۳) یعنی خدا غی کتاب نازل ہوگئی ؛ رحمت عالم ﷺ تشریف لے آیا، ہدایت غو سارو سمان ہو گیو ہُنڑ لوکاں ناں کہڑی چیز ڈک رہئی ہے کہ ویہہ اللہ غو سچو دین نیہنہ منّتا، نہ توبہ استغفار کر غے اپنّاں گناہ بخشواویں، بس اسے گل نے جے پہلاں لوکاں ہاروں انھاں ور وی ملیا میٹ کر دین آلّو کوئے خطرناک عذاب آ جئے! یا عذاب انھاں غیں اکھاں غے سامنڑ آ جئے فر یہ عذاب ناں اپنّیں اکھیں تک غے ایمان لیانّویں غا!! جس را کہ مشرک یاہ مانگ کر رہیا تھا جے تم مھارے اپر اسمان غا ٹوٹا ٹّہا دسو جیکر تم سچا ہیں! اللہ تعالیٰ انھاں غا اس جاہل پونّاں ور فرماوے جے مھاراں پیغمبراں غو کم تے بس جنت غی خوشخبری دینڑی تے گنہگاراں ناں جہنم تیں ڈرانّوں ہی وہے یہ فرمائش پوری کرنی انھاں غو کم ہو تو ہی نیہنہ۔ فر انھاں غا اس جاہل پونّاں غو مقصد بیان فرمایو جے اصل ماں یہ اس راغیں بحث تے تُھتھ کر کر غے یہ سوچیں جے ہم ''حق'' ناں اپنڑی جگہ تیں ہٹا چھوڑاں غا تے ''حق'' مھاری اس تُھتھ تیں اُک غے باطل اگے ہینّوں ہو جئے غو یہ اسے گلوں اللہ غی آیتاں غو تے اس غا عذاب غو مخول بنّاویں ؛ حالانکہ اللہ تعالیٰ غو بالّیو وو دیو وی کدے بجھ سکے؟ کدے وی نیہنہ!۔

(۲۴) یعنی جس شخص ناں اس غا رب غیں آیت سنّا سنّا غے نصیحت کی جئے ور وہ اس نصیحت ور کن لانڑ غے بجائے آیتاں غو ہی مخول تے ہاسی بنّانڑ لگ جے تے جہڑاں کالّاں کرتو تاں نالّ اپنّوں اعمال ناموں کالّو کیو وو وہے انھاں ناں بسار غے دنیا ماں مست ہو جئے فر اس تیں بڑو ظالم کون ہو سکے! یوہ تے واقعہ ہی بڑو ظالم ہے، اس غا اس ظلم غو ہی دنیا ماں یوہ نتیجو نکلے جے اس غا دل ور پڑدہ چڑھ جیں، کنّاں ور چپّاں لگ جیں، فر نہ وہ کائے گل سمجھ سکے! نہ کسے گل غو اس ور اثر وہے، تے نہ کسے گل تیں وہ ہدایت حاصل کر سکے! اس غے سامنڑ جنازہ اُٹھیں ور اس ناں اپنڑی موت نیہنہ یاد آتی، وہ آپ لوکاں غیں قبر کھنڑ ور اس ناں اپنڑی قبر در کدے تہان نیہنہ جاتو، اساں ظالماں غا کرتو تاں غو تے یوہی تقاضو ہے جے یہ خدا غا عذاب نالّ فٹ ملیا میٹ کر دتا جیں، ور یاہ اللہ غی شانِ رحیمی ہے جے وہ اساں مجرماں ناں وی خوب مہلت دیئے، تے گناہاں ور فٹ پغڑ نیہنہ کرتو، کیونجے اس نے سزا جزا غو اک ویلّو تے اک تہاڑ و متھیو وو ہے، سب کجھ اپنّاں ویلّا ور ہی وہے۔ ہاں! وہ جد چاہوے ظالماں غی پغڑ کر سکے فر نہ کوئے نس پَج غے اپنّاں آپ ناں چھڑا کا سکے تے نہ اس ناں کائے پناہ غی جاء لبھ سکے! جس ناں خدا غی اس قدرت ماں کجھ شک ٹھسّو وہے وہ ان پرانی نافرمان برباد ہوئی وی بستیاں ناں تک لیئے، اس ناں قوم عاد، ثمود تے فرعونیاں غا کھولّا تے کھنار تکنّاں چاہییں جے جد انھاں غی باری آ گئی فر کوئے انھاں ناں چھڑ کا نیہنہ سکیو!۔

أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُبًا ﴿۶۰﴾ فَلَمَّا بَلَغَا
چلتو رُهوں غوات توڑی که هوں دوسمندراں غا جڑن آلی جگه پُج جاؤں یہانویں متّاں مدتاں توڑی چلنوں پوے، فرجسویلّے
مَجْمَعَ بَيْنِهِمَا نَسِيَا حُوتَهُمَا فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي
ویهه دوسمندراں غا ملنّ آلی جگه پجُیا ویهه دوئے اپنّی مچھی پُهل گیا تے مچھی نے دوڑ هاروں سمندر
الْبَحْرِ سَرَبًا ﴿۶۱﴾ فَلَمَّا جَاوَزَا قَالَ لِفَتَاهُ آتِنَا غَدَاءَنَا
ماں اپنّوں رستو بنّا لیّو ؛ فرجسویلّے اگے لنگ گیا موسیٰؑ نے اپنّاں خادم ناں فرمایو: مهارو دپهر غو کهانّوں لیا!
لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَٰذَا نَصَبًا ﴿۶۲﴾ قَالَ أَرَأَيْتَ
اس سفر نالّ تے هم ناں مچ تھکیاموں هو گیو هے ؛ اس نے کهیو : تم نّے تکیو نیهنه !
إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ وَمَا
جس گهڑی هم اس پَهاڑ کوٹے بسوهنّ واسطے بیٹھا تھا متّاں اُتے مچھی بسر گئی تے (تھارے اگے)
أَنْسَانِيهُ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ ۚ وَاتَّخَذَ
اس غو ذکر کرنوں متّاں شیطان نے هی بسار چھوڑیو اور اس نے سمندر ماں
سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ عَجَبًا ﴿۶۳﴾ قَالَ ذَٰلِكَ مَا كُنَّا
عجیب طریقه نالّ اپنّوں رستو بنّا لیّو تھو؛ موسیٰؑ نے فرمایو: یاهی تے واه (جگه هے) جس ناں هم
نَبْغِ ۚ فَارْتَدَّا عَلَىٰ آثَارِهِمَا قَصَصًا ﴿۶۴﴾ فَوَجَدَا عَبْدًا
لوڑاں لگا پھر دوئے اپنّاں پیراں غا نشان تکتا تکتا مڑ آیا (۲۵) تے انھاں ناں مهاراں بنداں بچوں
مِنْ عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ
اک بندو لبھو جس ناں هم نے اپنّی رحمت نالّ نوازیو تھو تے هم نّے اس ناں اپنّے کولّوں
مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا ﴿۶۵﴾ قَالَ لَهُ مُوسَىٰ هَلْ أَتَّبِعُكَ
خاص علم دتو وو تھو ؛ موسیٰؑ نے اس بنده ناں فرمایو : هوں تھارا نالّ ره سکوں ؟
عَلَىٰ أَنْ تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا ﴿۶۶﴾ قَالَ إِنَّكَ
جے تم متّاں اس نیک علم بچوں کجھ سکھانویں جهڑو تمنّاں سکھایو گیو هے؛ انھاں نے جواب دتو جے تم

(۲۵) اس قصه غی بخاری تے مسلم شریف ماں یاه تفصیل آئی هے جے اک تهاڑے حضرت موسیٰؑ اپنّی قوم ناں وعظ نصیحت کرن واسطے کھلاّ هووا جس غو لوکاں ور مچ اثر هووئ، مجمع بچوں ایکنّ بنده نے پچھیو جے اس ویلّے دنیا ماں ساراں تیں بڑو عالم کونّ هے؟ حضرت موسیٰؑ نے فرمایو هوں هی ساراں تیں بڑو عالم هاں! (یاه گل اپنّی جگه صحیح تھی کیونجے حضرت موسیٰؑ الله غا نبی تھا، انھاں ور الله غی مقدس کتاب نازل هوئی تھی فرأت هور کونّ اُنھاں تیں بڑو عالم هو سکے تھو،) ور الله ناں اپنّاں خاص مقرب بنده غی یاه گل پسند نیهنه آئی جے انھاں نے علم غی گل اپنّے درکیوں موڑی هے؟ الله تعالیٰ درکیوں نیهنه موڑی یعنی اس را کیوں نیهنه کیو، جے الله تعالیٰ هی جانّے که کونّ بڑو عالم هے۔ الله تعالیٰ غی طرفوں وحی آ گئی جے ''مجمع البحرین'' یعنی دوسمندراں غا جڑنّ آلی جگه ور مهارو اک بندو هے جهڑو تھارا تیں زیاده جانّے، حضرت موسیٰؑ نے درخواست کی جے ربا! انھاں نالّ ملاقات کسرا هو سکے؟ الله نے فرمایو: جے تم اپنّے نالّ اک مچھی لے غے ''مجمع البحرین'' درچل پوو؛ بس جت یاه مچھی باهر آ جے غی اُتے هی اس بنده نالّ ملاقات هو جئے غی ۔ حضرت موسیٰؑ اپنّاں ایکنّ خدمتگارناں نالّ لے غے اس جگه درٹرپیا اس خادم غو ناں حدیث ماں حضرت یوشع ابن نونؑ آیو هے، جهڑا موسیٰؑ تیں بعد اُنھاں غا جانشیں بنّیا تے جنھاں نے بنی اسرائیل غی قیادت کی۔ خیر! حضرت موسیٰؑ انھاں ناں نالّ لے غے ٹُر پیا، ات توڑی جے مجمع البحرین ور پُج غے اُنھاں غی اک گٹّی کوٹے ارام کرتاں کرتاں اکھ لگ گئی ور حضرت یوشع ابن نونؑ جاگیں تھا انھاں غے سامنّے سامنّے چانّ چک واه مچھی نکل غے سمندر ماں چلی گئی تے پانّی بچ جس را جس را گئی اُس را اک دوڑ بنّتی چلی گئی، آسیں پاسیں پانّی اپنّی جگه ور تھم گیو حضرت موسیٰؑ جاگ غے فرا گے ٹُر پیا تے حضرت یوشع ابن نونؑ ناں مچھی غی واه گل سروں بسر هی گئی ات توڑی جے اک تهاڑی تے اک رات غو پینڈو هور گجھ غے حضرت موسیٰؑ نے انھاں ناں فرمایو جے مهارو کهانّوں لیاؤ هاں! اس سفر ماں تے مچ هی تھکیاموں هو گیو هے اس ویلّے حضرت یوشع ابن نونؑ ناں واه مچھی غی گل غو چیتو آ گیو، حضرت موسیٰؑ نے فرمایو: هم اُسے جگه ناں تے لوڑاں لگا فر اپنّاں پیراں غا نشانّ تکتا تکتا مڑ غے اس جگه ور آیا جت مچھی زندی هوئی تھی ۔ فائدو:۔ اس مچھی غا باره ماں حدیث ماں بس یاه اتنی اک گل آئی هے جے انھاں نے اپنّے نالّ اک مچھی لے لی۔ مفسراں بچوں کجھ فرمانویں جے یاه کھانّ پینّ تیں علاوه گُتھا ماں رکھی وی اک مچھی تھی، جهڑی مجمع البحرین ور پُج غے زندی هو گئی تھی تے کجھاں مفسراں نے لکھیو هے جے یاه تلّی وی مچھی تھی، جس بچوں ویهه کھاتا وی جا رهیا تھا تے جس ویلّے ویهه مجمع البحرین ور پجُیا اس ویلّے واه ادّی هی ره گئی تھی، ابن کثیرؒ غی یاهی دوئی رائے هے، وراس باره ماں کسے گل وروی علمی دلیل نیهنه۔ باقی مجمع البحرین یعنی دوسمندراں غا جُڑنّ غی یاه کهڑی جگه هے؟ اس باره ماں وی مفسراں نے مچ جگهاں غو اندازو لایو هے، ورمتاں مفسراں غو خیال هے جے یاه کوه سینا غا سِرا ورواه جگه هے جت خلیج عقبه تے خلیجِ سویز آپس ماں جُڑیں۔ والله اعلم

لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا ﴿٦٧﴾ وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَىٰ مَا لَمْ

میرے ناں بالکل نیہنہ جر سکسیں تے تم انھاں گلاں ور جروی کس را سکیں غا جھڑ یں تھاری واقفیت

تُحِطْ بِهِ خُبْرًا ﴿٦٨﴾ قَالَ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا

غا دائرہ ماں نیہنہ ؛ موسیٰؑ نے فرمایو : انشاءاللہ تم مناں ضرور صبر کرن آلو دیکھیں غا

وَلَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا ﴿٦٩﴾ قَالَ فَإِنِ اتَّبَعْتَنِي فَلَا

تے ہوں کسے کم ماں تھاری نافرمانی نیہنہ کرسوں اس بزرگ نے کہیو :جیکدے تم میرے ناں رہنوں چاہویں فر کسے

تَسْأَلْنِي عَنْ شَيْءٍ حَتَّىٰ أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا ﴿٧٠﴾

ع ٩ ٢١

چیز غا بارہ ماں میرے کولوں نہ پچھیو ات توڑی کہ ہوں آپے تھارے اگے اس چیز غو ذکر کر دیوں (٢٦)

فَانْطَلَقَا حَتَّىٰ إِذَا رَكِبَا فِي السَّفِينَةِ خَرَقَهَا قَالَ

فر دوئے چل پیا ات توڑی کہ جسویلے ویہہ اک کشتی ماں سوار ہوگیا، اس بزرگ نے کشتی ماں گھم کر چھوڑیو؛ موسیٰؑ نے

أَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا إِمْرًا ﴿٧١﴾

فرمایو: کیوں! تم نے اس ماں گھم کیو ہے تانجے تم اس غی سواریاں ناں ہلاک کر چھوڑیں واقعہ ہی تم نے بڑو بہارو کم کیو ہے؛

قَالَ أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا ﴿٧٢﴾

انھاں نے کہیو : کیوں ! میں تمناں کہیو نیہنہ تھو جے تم میرے ناں رہ غے جر نیہنہ سکسیں ؛

قَالَ لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِي

موسیٰؑ نے فرمایو : جھڑی بھل میرے تیں ہوگئی تم اس ور میری پکڑ نہ کرو تے میرا معاملہ ماں

مِنْ أَمْرِي عُسْرًا ﴿٧٣﴾ فَانْطَلَقَا حَتَّىٰ إِذَا لَقِيَا

میرے اپر سختی نہ کرو ! فر دوئے چل پیا ات توڑی کہ انھاں ناں اک

غُلَامًا فَقَتَلَهُ قَالَ أَقَتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ

گدرو لبھو تے اس بزرگ نے اس ناں قتل کر چھوڑیو، موسیٰؑ نے فرمایو : کیوں ! تم نے اک بے گناہ جان ناں

نَفْسٍ لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا نُكْرًا ﴿٧٤﴾

کسے غا بدلہ تیں بجنڑ قتل کر چھوڑیو ؟! واقعہ ہی تم نے بچ ماڑی گل کی ہے ؛

(٢٦) حضرت موسیٰؑ جسویلے مچھی نکلن آلی جگہ پجیا تے انھاں ناں اُت اللہ غا اک بندہ لبھا جھاں نے اپنوں آپ اک چادر ماں پلہیٹو وو تھو تے ویہہ اک گٹی ور بیٹھا وا تھا حضرت موسیٰؑ نے انھاں ناں "سلام" کیو، انھاں نے تعجب ناں فرمایو: ات اجاڑ جگہ ماں سلام ؟! حضرت موسیٰؑ نے فرمایو جے ہوں موسیٰؑ ہاں! انھاں نے پچھیو جے ویہہ بنی اسرائیل غا موسیٰؑ ؟ حضرت موسیٰؑ نے فرمایو: آہو! تے تم مناں اس علم بچوں سکھاؤ جھڑو اللہ نے تمناں دتو وو ہے، اس ور اللہ غا اُس بندہ نے فرمایو جے تم میرے ناں رہ غے صبر نیہنہ کر سکسیں ، کیونجے مناں خدا نے وہ علم دتو ہے جھڑو تھارے کولے نیہنہ جس را کہ جھڑو علم تمناں دتو ہے وہ میرے کولے نیہنہ حضرت موسیٰؑ نے فرمایو: انشاء اللہ ہوں ضرور صبر کروں غو، فر اس بندہ نے فرمایو جے اچھا فر میرے کولوں تم کسے چیز غا بارہ ماں اِچر توڑی کجھ نہ پچھیو بچر توڑی ہوں آپ نہ اس غی حقیقت دس چھوڑوں! اس بندہ غو ناں حدیث ماں خضرؑ آیو ہے۔ تے حضرت خضرؑ جمہور امت غے نزدیک اللہ غا نبی تے پیغمبر تھا ور جس را ہور پیغمبراں غو کم اللہ غا سچا دین غی دعوت دینی تے دین غی تبلیغ کرنوں وہے، انھاں غو یوہ کم نیہنہ تھو بلکہ انھاں غو کم قدرت غا اس نظام ماں اللہ غی تقدیر غے مطابق ہونڑ آلا "تکوینی کماں" ماں کجھ خدمت کرنوں تھو یعنی اللہ غی تقدیر غے مطابق دنیا ماں جد کوئے کم ہونوں وہے تھو فر ویہہ اس ناں انجام دیں تھا۔ ور اس کم غی مصلحت تے حکمت چھپی وی وہے تھی جھڑی بس حضرت خضرؑ ہی سمجھیں تھا عام لوکاں ناں اس غو کجھ پتو نیہنہ وہے تھو جس را کہ ات اگے ترے کم بیان ہور ہیا ہیں۔ باقی حضرت خضرؑ اُسے دور ماں تھا جھڑا اپناں ویلا ور دنیا تیں رخصت ہوگیا یا اج وی زندہ ہیں؟؟ اس بارہ ماں وی ذری اختلاف ہے ور جمہور امت غے نزدیک اُنھاں غی وفات ہوگئی ہے تے ویہہ اُسے دور ماں تھا۔ علامہ ابو حیان غرناطیؒ نے مشہور تفسیر "البحر المحیط" ماں لکھیو ہے جے "جمہور امت غے نزدیک انھاں غی وفات ہوگئی ہے" قاضی ثناء اللہ پانی پتیؒ نے اپنی تفسیر مظہری ماں حضرت مجدد الف ثانی شیخ احمد سرہندی فاروقیؒ غو وی یوہی مسلک نقل کیو ہے۔